

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ»**

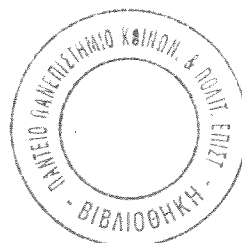
83
546

**ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ
ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΚΑΙ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ της **Αμαλίας Γ. Λουφεξή** (Α.Μ.:0905Μ043)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ : Αν. Καθηγητής **Δημήτρης Μέλισσας**

ΑΘΗΝΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2007

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	II
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	VI
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
I. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ : Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΟΥ	3
1. ΈΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΔΙΚΟΥ.....	3
α) Η έννομη σχέση της δίκης	3
β) Ικανότητα δικαίου - Ικανότητα διαδίκου.....	3
γ) Η ρύθμιση της ικανότητας διαδίκου στην πολιτική και διοικητική δίκη.....	4
2. Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΟΥ.....	5
α) Δικονομικές θεωρίες περί της έννοιας “διάδικος”	5
β) Ο ρόλος των λοιπών διαδικαστικών προϋποθέσεων.....	6
γ) Ο διάδικος και η διεξαγωγή της δίκης.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ : Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ	9
1. ΓΕΝΙΚΑ	9
2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ	10
α) Νομικά Πρόσωπα που διέπονται από το Δημόσιο Δίκαιο.....	11
αα) Το Ελληνικό Δημόσιο.....	11
ββ) Τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ).....	14
γγ) Οι αποκεντρωμένες δημόσιες υπηρεσίες.....	15
β) Νομικά Πρόσωπα που διέπονται από το Ιδιωτικό Δίκαιο (ΝΠΙΔ).....	17
αα) Διοικητικές πράξεις με αποδέκτη το νομικό πρόσωπο.....	18
ββ) Διοικητικές πράξεις με άγνωστους αποδέκτες.....	19
γγ) Διοικητικές πράξεις με αποδέκτη τρίτα πρόσωπα που θίγουν το νομικό πρόσωπο	19

δδ) Διοικητικές πράξεις με αποδέκτη μετέχοντα σε συλλογικό φορέα.....	20
εε) Διοικητικές πράξεις που αφορούν ζητήματα προστασίας περιβάλλοντος	21
γ) Ιδιαίτερες περιπτώσεις νομικών προσώπων	24
αα) Τα νομικά πρόσωπα διφυσούς χαρακτήρα.....	24
ββ) Τα αλλοδαπά νομικά πρόσωπα.....	25
δ) Φορείς χωρίς νομική προσωπικότητα	26
αα) Η περίπτωση των ενώσεων προσώπων και της κοινοπραξίας..	26
ββ) Η ιδιόρρυθμη περίπτωση των θρησκευτικών κοινοτήτων - η συμβολή του Ε.Δ.Δ.Α.....	31
γγ) Η ομάδα συνιδιοκτητών διαιρούμενων ιδιοκτησιών.....	33
δδ) Οι ομάδες περιουσίας	34
εε) Τα πολιτικά κόμματα.....	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ : Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΔΙΑΔΙΚΟΥ **35**

1. ΟΙ ΙΣΧΥΟΥΣΕΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ	35
2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ.....	37
α) Η λύση της προσωπικής εταιρίας.....	37
β) Η λύση της κεφαλαιουχικής εταιρίας	38
γ) Η περάτωση του σταδίου της εκκαθάρισης	40
3. ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ.....	41
α) Η μετατροπή	41
β) Η συγχώνευση	44
γ) Η διάσπαση	48
4. ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ	49
α) Η πτώχευση	49
β) Η δια νόμου υποκατάσταση.....	51
γ) Η δια νόμου κατάργηση	51

II. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ **52**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ52

- 1. Η ΚΑΤ' ΑΡΧΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ52**
 - α) Το πλαίσιο που διαγράφουν οι Συνθήκες.....52
 - β) Τα κοινοτικά ένδικα βοηθήματα και η πρόσβαση σε αυτά.....53
- 2. Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ
ΤΑΞΗ56**
 - α) Οι ιδιομορφίες της ιδιότητας του διαδίκου στο κοινοτικό σύστημα
δικαστικής προστασίας 56
 - β) Σχέση ικανότητας διαδίκου και νομιμοποίησης.....58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΔΙΚΗ59

- 1. ΓΕΝΙΚΑ60**
- 2. ΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ60**
 - α) Το ζήτημα της νομικής προσωπικότητας των Κοινοτήτων60
 - β) Η νομική προσωπικότητα των κοινοτικών οργάνων και η συμμετοχή
τους στην κοινοτική δίκη 61
 - αα) Το Συμβούλιο 62
 - ββ) Η Επιτροπή63
 - γγ) Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο65
 - δδ) Το Ελεγκτικό Συνέδριο69
 - εε) Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ).....70
- 3. ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ71**
 - α) Η νομική προσωπικότητα των κρατών μελών 72
 - β) Οι επιμέρους περιπτώσεις συμμετοχής των κρατών μελών στην
κοινοτική δίκη.....72
- 4. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ - ΙΔΙΩΤΕΣ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ74**
 - α) Η ικανότητα διαδίκου των νομικών προσώπων.....74
 - β) Η απόκτηση της ιδιότητας του διαδίκου – Η νομιμοποίηση και το
έννομο συμφέρον των νομικών προσώπων.....75
 - γ) Η εξειδίκευση των προϋποθέσεων νομιμοποίησης των νομικών
προσώπων στην κοινοτική δίκη77
 - αα) Η περίπτωση αποφάσεως κοινοτικού οργάνου με αποδέκτη
το ίδιο το νομικό πρόσωπο.....77

ββ) Η περίπτωση αποφάσεως κοινοτικού οργάνου με αποδέκτη άλλα πρόσωπα, που αφορά άμεσα και ατομικά το νομικό πρόσωπο.....	77
γγ) Η περίπτωση αποφάσεως που έχει εκδοθεί με τη μορφή κανονισμού αλλά αφορά άμεσα και ατομικά το νομικό πρόσωπο.....	79
δδ) Η περίπτωση παραλείψεως κοινοτικού οργάνου να εκδώσει απόφαση με αποδέκτη το ίδιο το νομικό πρόσωπο ή τρίτο πρόσωπο.....	80
δ) Η αμφισβήτηση της νομολογίας και οι περιπτώσεις επαναπροσδιορισμού της θέσης του Δικαστηρίου	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΠΕΡΙ ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗΣ 84

1. ΓΕΝΙΚΑ.....	84
2. Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ	84
α) Η νομιμοποίηση των συλλογικών φορέων εν γένει.....	84
β) Η νομιμοποίηση των περιβαλλοντικών οργανώσεων.....	85
3. Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΕΠΙ ΑΓΩΓΗΣ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΣ	87
α) Η αρχική άποψη του Δικαστηρίου.....	87
β) Ο επαναπροσδιορισμός της θέσης του Δικαστηρίου.....	88
4. Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΣΕ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ – ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ.....	89
α) Η περίπτωση των δασμών αντιντάμπινγκ.....	90
β) Η περίπτωση των υποθέσεων ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων	90
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	102
ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	111

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕ ή α.ε.	Ανώνυμη Εταιρία
ΑΕΔ	Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ΑΜΕΑ	Άτομα με ειδικές ανάγκες
ΑΝ	Αναγκαστικός Νόμος
ΑΠ	Άρειος Πάγος
Αρμ	Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας
ά.	Άρθρο
ΒΔ	Βασιλικό Διάταγμα
Βλ.	Βλέπε
ΓΟΚ	Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός
ΓΣ	Γενική Συνέλευση
Γνμδ	γνωμοδότηση
Δ	Δίκη
ΔΕΕ	Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕφ	Διοικητικό Εφετείο
ΔΟΥ	Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία
ΔΣ	Διοικητικό Συμβούλιο
ΔΣΑΕ/ΕΠΕ	Δελτίο Συνδέσμου ΑΕ & ΕΠΕ
ΔΦΝ	Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΔιΔικ	Διοικητική Δίκη
ΔΕφ	Διοικητικό Εφετείο
ΔΣ	Διοικητικό Συμβούλιο
Δνη	Δικαιοσύνη
δηλ.	δηλαδή
ΕΑ	Επιτροπή Αναστολών
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΔΔ	Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
ΕΔΚΑ	Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ ή ε.ε.	Ετερόρρυθμη Εταιρία
ΕΕΕΕ	Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕμπΔ	Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕΕΝ	Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΝ	Εμπορικός Νόμος

ΕΠΕ ή ε.π.ε.	Εταιρία Περιορισμένης Ευθύνης
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΣΡ	Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης
Ειρ	Ειρηνοδικείο
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕπισκΕΔ	Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
Εφ	Εφετείο
εδ.	εδάφιο
επ.	επόμενα
Θ	Θέμις
ΙΚΑ	Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων
ΚΒΣ	Κώδικας Βιβλίων και Στοιχείων
ΚΔΔ	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΚΦΔ	Κώδικας Φορολογικής Δικονομίας
ΚΦΕ	Κώδικας Φορολογίας Εισοδήματος
ΚΦΣ	Κώδικας Φορολογικών Στοιχείων
κ.λ.π.	και λοιπά
κ.ο.κ.	και ούτω καθεξής
ΜΑΕ	Μητρώο Ανωνύμων Εταιριών
ΜΕΚ	Μητρώο Εμπειρίας Κατασκευαστών
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
ΜΔΠρ	Μονομελές Διοικητικό Πρωτοδικείο
ΜΠρ	Μονομελές Πρωτοδικείο
Ν.	Νόμος
ΝΔ	Νομοθετικό Διάταγμα
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
ΝΠΔ	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
ΝΣΚ	Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΟΕ ή ο.ε.	Ομόρρυθμη Εταιρία
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Ολ	Ολομέλεια
ό.π.	όπως παραπάνω
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΕΚ	Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠΠρ	Πολυμελές Πρωτοδικείο
ΠεΣΥ	Περιφερειακό Σύστημα Υγείας
Πτωχ.Κ.	Πτωχευτικός Κώδικας
παρ.	παράγραφος
περ.	περίπτωση
πρβλ.	παραβάλε

π.χ.	παραδείγματος χάριν
Σ	Σύνταγμα
ΣΕΚ	Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣΕΚΑΧ	Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
σ.	σελίδα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Συλλογή	Συλλογή της νομολογίας του ΔΕΚ και του ΠΕΚ
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος
ΤΕΙ	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΤΤ	Τιμητικός Τόμος
ΤρΔΠρ	Τριμελές Διοικητικό Πρωτοδικείο
ΤοΣ	Το Σύνταγμα
τευχ.	τεύχος
τομ.	Τόμος
AJDA	Actualités juridiques - Droit administratif.
CE	Conseil d' Etat
CEDH	Cour Europeen de droit de l' homme
CMLRev	Common Market Law Revue
ELRev	European Law Revue
LGDJ	Librairie juridique de reference
p.	page
Recueil	Recueil de la jurisprudence de la Cour de Justice des Communaut europeennes

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δίκη ως διαδικασία αλλά και ως έννομη σχέση προϋποθέτει την ύπαρξη των διαδίκων, δηλαδή των προσώπων εκείνων στο όνομα των οποίων ή έναντι των οποίων ζητείται από τα δικαστήρια η παροχή έννομης προστασίας.

Η έννομη προστασία, βεβαίως, όσο και αν είναι αυτονόητη σε κάθε δικαιοκρατούμενη έννομη τάξη, εξίσου αυτονόητα υπόκειται σε κανόνες και τελεί υπό προϋποθέσεις. Με την έννοια αυτή, παροχή έννομης προστασίας δεν μπορεί να ζητήσει οποιοσδήποτε έναντι οποιουδήποτε.

Η φύση της έννομης σχέσης της δίκης, το είδος της διαδικασίας, η συνολική οργάνωση του συστήματος απονομής του δικαίου της εκάστοτε έννομης τάξης αλλά και η φύση της ίδιας της έννομης τάξης, ιδίως εφόσον πρόκειται για οργάνωση επιμέρους κρατικών οντοτήτων, όπως είναι κατ' εξοχήν η κοινοτική έννομη τάξη, είναι κάποιες από τις παραμέτρους που λαμβάνονται υπόψη και εντέλει προσδιορίζουν τα πρόσωπα και τους όρους υπό τους οποίους αναγνωρίζεται η πρόσβαση στο δικαιοδοτικό σύστημα.

Το ζητούμενο για τους όρους πρόσβασης είναι να είναι τέτοιοι και να ερμηνεύονται με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζουν την τήρηση της θεμελιακής αρχής της παροχής πλήρους και αποτελεσματικής έννομης προστασίας.

Στην παρούσα μελέτη, δεν επιχειρείται η συνολική εξέταση των ζητημάτων που συνδέονται με την ικανότητα και εντέλει την απόδοση της ιδιότητας διαδίκου. Η σχετική προβληματική, αν και εκτείνεται τόσο στην ελληνική όσο και στην κοινοτική έννομη τάξη, εντούτοις περιορίζεται στους διαδίκους - μη φυσικά πρόσωπα και εστιάζει στα νομικά πρόσωπα, είτε αυτά διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο είτε από το δημόσιο δίκαιο, αλλά και στα ζητήματα που γεννά, σε σχέση με τη συμμετοχή στη δίκη, η ολοένα και μεγαλύτερη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή των κοινοπραξιών, των ενώσεων προσώπων αλλά και των εν γένει μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Η μη προσέγγιση στην μελέτη αυτή των ζητημάτων που αφορούν τη συμμετοχή στη δίκη, με την ιδιότητα του διαδίκου, των φυσικών προσώπων δεν είναι βεβαίως απόλυτη. Σε αρκετά σημεία, η επιβεβαίωση επιμέρους πορισμάτων που αφορούν τα νομικά πρόσωπα αλλά και η ταυτότητα της νομικής αντιμετώπισης φυσικών και νομικών προσώπων καθιστούν επιβεβλημένη την αναφορά και στα φυσικά πρόσωπα - διαδίκους.

Λόγοι μεθοδολογικοί αλλά κυρίως ουσιαστικοί, στο βαθμό που στην ίδια μελέτη επιχειρείται αφενός η προσέγγιση της κλασσικής περίπτωσης λειτουργίας μιας εσωτερικής - εθνικής έννομης τάξης (ελληνικής) αφετέρου μιας πρωτότυπης υπερεθνικής ένωσης κυριάρχων κρατών, στην οποία ανεξάρτητα κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει τμήμα των κυριαρχικών δικαιωμάτων τους, και η οποία από την ίδια τη φύση της, μέσω θεσμών της, επιχειρεί να συγκεράσει αντικρουόμενα συμφέροντα κρατών και στο πλαίσιο αυτό να εντάξει και την παρουσία των ιδιωτών, επιβάλλουν την παράθεση των ζητημάτων που αφορούν την ικανότητα και, εν τέλει, την απόδοση της ιδιότητας διαδίκου των νομικών προσώπων σε δύο μέρη.

Στο πρώτο μέρος επιχειρείται να αναλυθεί η έννοια της ικανότητας διαδίκου και της ιδιότητας του διαδίκου μέσα από τη συνοπτική προσέγγιση των διατυπωθεισών σχετικά δικονομικών θεωριών, γίνεται συγκριτική παρουσίαση των εφαρμοζομένων διατάξεων στην πολιτική και την διοικητική, ακυρωτική και ουσιαστική, δίκη. Μέσα από τον εντοπισμό των διαφορών, επιχειρείται η ανάδειξη της ιδιαιτερότητας της έννοιας του διαδίκου στη διοικητική δίκη, αναπτύσσονται διεξοδικά οι κατ' ιδίαν περιπτώσεις από τη συμμετοχή στη διοικητική δίκη του Δημοσίου, των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου, αναλύονται οι ιδιαιτερότητες από τη συμμετοχή των κοινοπραξιών, των ενώσεων προσώπων και των εν γένει μη κυβερνητικών οργανώσεων στην ακυρωτική, ιδίως, δίκη και, τέλος, καταγράφονται οι επιδράσεις που ασκούν οι κατά το ουσιαστικό δίκαιο μεταβολές στα νομικά πρόσωπα στην έναρξη και την πρόοδο της διοικητικής δίκης.

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η συνοπτική προσέγγιση της οργάνωσης του κοινοτικού συστήματος παροχής έννομης προστασίας, αναδεικνύεται η ιδιομορφία του σε σχέση με τα υποκείμενα της έννομης σχέσης της δίκης, καταγράφονται οι διαφοροποιήσεις της ικανότητας διαδίκου και της νομιμοποίησης στα διαφορετικά ένδικα βοηθήματα του κοινοτικού δικαίου αλλά και σε σχέση με τα υποκείμενα της δίκης, αναλύονται τα ζητήματα που γεννώνται από τη συμμετοχή εκάστου των κοινοτικών οργάνων αλλά και των νομικών προσώπων των κρατών μελών με την ιδιότητα του διαδίκου στις επιμέρους κοινοτικές διαφορές. Τέλος, παρατίθενται οι νομοθετικοί και νομολογιακοί όροι και προϋποθέσεις για την πρόσβαση των ιδιωτών - νομικών προσώπων στο κοινοτικό σύστημα έννομης προστασίας και οι επιδράσεις που αυτοί ασκούν στα ζητήματα του συλλογικού εννόμου συμφέροντος, στις περιβαλλοντικές διαφορές, στην ίδια τη νομολογία του Δικαστηρίου και στη νομιμοποίηση στις περιπτώσεις εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας.

I. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ : Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΟΥ

1. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΔΙΚΟΥ

α) Η έννομη σχέση της δίκης

Δίκη ως διαδικασία αλλά και ως έννομη σχέση δεν νοείται χωρίς την ύπαρξη των διαδίκων, δηλαδή των προσώπων στο όνομα των οποίων ή έναντι των οποίων ζητείται από τα δικαστήρια η παροχή έννομης προστασίας. Η ιδιότητα αυτή, ωστόσο, δεν είναι αυτονόητη αλλά απονέμεται μέσα από το οργανωμένο σύστημα έννομης προστασίας, με την έννοια ότι το ποιος έχει το δικαίωμα να συμμετάσχει στην έννομη σχέση της δίκης, ποιος δηλαδή έχει την εξουσία διεξαγωγής της, ποιος παραδεκτά αιτείται την παροχή της έννομης προστασίας και έναντι ποίου υποβάλλει το αίτημα αυτό υπόκειται σε συγκεκριμένους κανόνες και περιορισμούς.

Η συμμετοχή ενός εκάστου προσώπου στην διαδικασία αλλά και στην έννομη σχέση της δίκης κατ' αρχάς συνδέεται από την έννομη τάξη με την ύπαρξη μιας σειράς από διαδικαστικές προϋποθέσεις. Βασική διαδικαστική προϋπόθεση κάθε δίκης είναι η αναγνώριση από το ίδιο το δίκαιο της ικανότητας διαδίκου τόσο εκείνου που υποβάλλει όσο και εκείνου κατά του οποίου υποβάλλεται το αίτημα παροχής έννομης προστασίας.

β) Ικανότητα δικαίου - Ικανότητα διαδίκου

Η *ικανότητα διαδίκου* αποτελεί το δικονομικό ανάλογο της *ικανότητας δικαίου* στο ουσιαστικό δίκαιο και υπάρχει στην έκταση που υπάρχει και αυτή¹. Οι έχοντες, δηλαδή, την, κατά το ουσιαστικό δίκαιο, ικανότητα να είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, έχουν, κατά το δικονομικό δίκαιο, την ικανότητα να είναι διάδικοι. Με την έννοια αυτή, ενόψει των διατάξεων των άρθρων 34, 35 και 72 ΑΚ, κάθε φυσικό πρόσωπο καθώς και κάθε ένωση προσώπων ή σύνολο περιουσίας που έχει ταχθεί για την εξυπηρέτηση ορισμένου σκοπού, εφόσον,

¹ Δαγτόγλου, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 1994, 336.

τηρουμένων των διατυπώσεων του νόμου, απέκτησε νομική προσωπικότητα (νομικό πρόσωπο), έχει την ικανότητα να είναι διάδικος. Οι παραπάνω δύνανται, αδιακρίτως, να εμφανίζονται είτε ως αιτούντες την ένδικη προστασία, οπότε γίνεται λόγος περί ενεργητικής ικανότητας διαδίκου, είτε ως καθ' ων η αίτηση, οπότε, αντιστοίχως, γίνεται λόγος για παθητική ικανότητα διαδίκου.

Βεβαίως, η ανωτέρω ταύτιση δεν είναι απόλυτη. Έχει σχετική μάλιστα σημασία, στο βαθμό που οι σύγχρονες οικονομικές ανάγκες αλλά και οι νέες μορφές συλλογικής κοινωνικής δράσης έχουν καταστήσει έντονη την παρουσία νέων μορφωμάτων, όπως κοινοπραξίες, ομάδες περιουσίας, ενώσεις προσώπων, μη κυβερνητικές οργανώσεις εν γένει κ.τ.λ., τα οποία, παρ' ότι στερούνται νομικής προσωπικότητας και ικανότητας δικαίου, εντούτοις, τους αναγνωρίζεται από το νόμο ή, υπό όρους, από τη νομολογία η ικανότητα διαδίκου².

γ) Η ρύθμιση της ικανότητας διαδίκου στην πολιτική και διοικητική δίκη

Με βάση τα όσα προεκτέθηκαν, είναι σκόπιμη η εξέταση του ζητήματος αυτού μέσα από την συνοπτική κατ' αρχάς προσέγγιση των ειδικότερων διατάξεων που ρυθμίζουν την ικανότητα διαδίκου.

Στην πολιτική δίκη, το ζήτημα αυτό ρυθμίζεται στο άρθρο 62 του ΚΠολΔ. Στη διάταξη αυτή αναγνωρίζεται η ικανότητα (ενεργητική και παθητική) να είναι διάδικοι σε όλους όσοι έχουν την ικανότητα να είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων καθώς και σε ενώσεις προσώπων που επιδιώκουν κάποιο σκοπό, χωρίς να είναι σωματεία, και σε εταιρίες που δεν έχουν νομική προσωπικότητα.

Στη διοικητική δίκη, όμως, λόγω της φύσεως των υποθέσεων, τα πράγματα είναι αρκετά διαφορετικά :

Στην ουσιαστική διοικητική δίκη, η ικανότητα διαδίκου ρυθμίζεται στο άρθρο 23 του ΚΔΔ, το οποίο ορίζει ότι ικανότητα να είναι διάδικοι έχουν, εκτός από τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα, οι ενώσεις προσώπων, καθώς και οι ομάδες περιουσίας.

Στο πλαίσιο της ακυρωτικής διοικητικής δίκης, η ικανότητα διαδίκου ρυθμίζεται εμμέσως, πλην σαφώς, από το άρθρο 47 του ΠΔ 18/89, κατά το οποίο την ικανότητα αυτή διαθέτει οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, όχι όμως και οι ενώσεις προσώπων ή οι ομάδες περιουσίας που δεν έχουν νομική προσωπικότητα (εξ αντιδιαστολής επιχείρημα).

² Δεν πρέπει να διαφεύγει ότι, δικονομικά τουλάχιστον, η αναγνώριση ικανότητας διαδίκου εξυπηρετεί και πρακτικούς σκοπούς, καθώς αποφεύγεται η διενέργεια περισσότερων διαδικαστικών πράξεων (π.χ. επιδόσεις) αλλά και η διεξαγωγή πληθώρας δικών, με πολλές φορές δυσεξακρίβωτα υποκείμενα.

Πάντως, παρά την όποια ταυτότητα των ρυθμίσεων που αφορούν την ικανότητα διαδίκου, υφίσταται έντονη διαφορά ως προς το ποιοι εν τοις πράγμασι μπορεί να είναι οι φορείς της ικανότητας διαδίκου στην πολιτική και τη διοικητική δίκη.

Ως προς την ενεργητική ικανότητα διαδίκου, στη διοικητική δίκη ισχύει σε πολύ μεγάλο βαθμό η ευρύτητα της διαδικαστικής ικανότητας της πολιτικής δίκης. Αντίθετα, η παθητική ικανότητα διαδίκου στη διοικητική δίκη αφορά μόνο τη Διοίκηση εν ευρεία εννοία. Αυτό συνεπάγεται ότι καθ' ου η αίτηση ακύρωσης, καθ' ου η προσφυγή, καθ' ου η ανακοπή και εναγόμενος είναι μόνο το Δημόσιο ή άλλο ΝΠΔΔ, εφόσον, δια πράξεως, παραλείψεως ή υλικής ενέργειας των οργάνων τους, φέρονται ότι έχουν εκδηλώσει συμπεριφορά για την οποία γεννάται ανάγκη παροχής έννομης προστασίας. Τα ένδικα βοηθήματα, επομένως, του διοικητικού δικαίου προστατεύουν τον ιδιώτη και στρέφονται μόνο κατά της Διοίκησης. Η Διοίκηση δεν έχει ανάγκη προσφυγής στα βοηθήματα αυτά, διότι η ίδια έχει τη δυνατότητα έκδοσης μονομερών εκτελεστών πράξεων και διαθέτει το προνόμιο του διοικητικού καταναγκασμού³. Βεβαίως, δεν αποκλείεται, στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης, διάδικα μέρη να είναι όργανα της Διοίκησης, ακόμα κι αν πρόκειται για διαφορετικά όργανα του ιδίου νομικού προσώπου, οπότε πρόκειται περί περίπτωσης ενδοστρεφούς δίκης, για την οποία θα υπάρξει ιδιαίτερη αναφορά παρακάτω.

2. Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΟΥ

α) Δικονομικές θεωρίες περί της εννοίας “διάδικος”

Οι παραπάνω περί της ικανότητας διαδίκου διατάξεις προσδιορίζουν το ποιος δύναται, κατ' αρχήν, να είναι διάδικος, δηλαδή ποιος μπορεί να διεξάγει μια οποιαδήποτε δίκη. Βεβαίως, εκτός της ικανότητας αυτής, απαιτείται να συντρέχουν και μια σειρά από άλλες γενικές διαδικαστικές προϋποθέσεις, όπως η δικανική ικανότητα, η δικολογική ικανότητα κ.λ.π. Οι διατάξεις αυτές, όμως, δεν αποδίδουν το ποιος κατά περίπτωση είναι ο διάδικος, δηλαδή ποιος διαθέτει την εξουσία διεξαγωγής συγκεκριμένης δίκης, για συγκεκριμένη επίδικη έννομη σχέση ή δικαίωμα.

Το ζήτημα αυτό δεν υπήρξε αυτονόητο αλλά αποτέλεσε αντικείμενο διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων μεταξύ των δικονομολόγων και σχετικά εκφράστηκαν διαφορετικές απόψεις και θεωρίες, οι οποίες συνοπτικά έχουν ως εξής⁴:

³ Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου Ι, 1999, 121επ.

⁴ Βλ. αναλυτικά, για τις θεωρίες αυτές, αντί πολλών, Παπαγιαννόπουλο, ΕΔΚΑ 1994, 642επ.

Κατά την «ουσιαστική θεωρία», ως διάδικοι υπολαμβάνονται οι πραγματικοί, κατά το εφαρμοστέο στην εκάστοτε έννομη σχέση ουσιαστικό δίκαιο, δικαιούχοι της επίδικης έννομης σχέσης.

Κατά τη «λειτουργική θεωρία», διάδικοι είναι οι εκάστοτε διαχειριζόμενοι την επίδικη περιουσία (επί εννόμων σχέσεων με περιουσιακό αντικείμενο).

Τέλος, κατά την «τυπική ή δικονομική θεωρία», η οποία είναι και η επικρατούσα, διάδικοι είναι τα πρόσωπα εκείνα επ' ονόματι των οποίων ή εναντίον των οποίων ασκούνται οι διαδικαστικές πράξεις, με τις οποίες αρχίζει, εξελίσσεται και ολοκληρώνεται η διαδικασία παροχής έννομης προστασίας⁵. Με βάση αυτή τη θεωρία, η ιδιότητα του διαδίκου δεν είναι απαραίτητο να ταυτίζεται πάντοτε με την ιδιότητα του υποκειμένου της εννόμου σχέσεως του ουσιαστικού δικαίου. Είναι δηλαδή δυνατό κάποιο πρόσωπο να διεξάγει δίκη ιδίω ονόματι αλλά για αλλότρια ουσιαστικά δικαιώματα.

β) Ο ρόλος των λοιπών διαδικαστικών προϋποθέσεων

Η εξουσία διεξαγωγής συγκεκριμένης δίκης για συγκεκριμένη επίδικη έννομη σχέση ή δικαίωμα, προϋποθέτει τη συνδρομή στο πρόσωπο του έχοντος την ικανότητα διαδίκου των προβλεπόμενων από τη δικονομία διαδικαστικών προϋποθέσεων της νομιμοποίησης και του εννόμου συμφέροντος⁶.

Η νομιμοποίηση⁷ συνδέεται, από τις διατάξεις του άρθρου 68 του ΚΠολΔ και του άρθρου 64 παρ. 1 του ΚΔΔ, με την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος, το οποίο, μάλιστα, κατά τον ΚΔΔ, απαιτείται να είναι άμεσο, προσωπικό και ενεστώς. Απαιτείται δηλαδή να διέπεται από ατομικότητα και αμεσότητα, με την έννοια του συνδέσμου ορισμένου προσώπου με συγκεκριμένο δικαίωμα ή έννομη σχέση καθώς και να συνοδεύεται από την ύπαρξη παρούσας ανάγκης παροχής έννομης προστασίας, η οποία συμπορεύεται με τους σκοπούς του δικαίου⁸.

Η σύγχυση από τις παραπάνω διατάξεις της νομιμοποίησης και του εννόμου συμφέροντος έχει, κατ' επέκταση, ως συνέπεια την ταύτιση των

⁵ Μπέης, Μαθήματα πολιτικής δικονομίας, 1984, 77, Ράμμος, Εγχειρίδιο Αστικού Δικονομικού Δικαίου, 1978, 99.

⁶ Συνέπεια του χαρακτηρισμού της νομιμοποίησης και του εννόμου συμφέροντος ως διαδικαστικών προϋποθέσεων είναι ότι η έλλειψη αυτών καθιστά απορριπτέο το ένδικο μέσο ή βοήθημα για τυπικούς και όχι για ουσιαστικούς λόγους.

⁷ Η νομιμοποίηση για την οποία γίνεται λόγος εδώ, δεν πρέπει να συγχέεται με τη νομιμοποίηση του υπογράφοντος το δικόγραφο ή του παριστάμενου κατά τη συζήτηση της υπόθεσης δικαστικού πληρεξουσίου (δικηγόρου).

⁸ Βεβαίως οι διατάξεις που αφορούν τη νομιμοποίηση συμπληρώνονται από τις ρυθμίσεις του άρθρου 64 παρ. 2 του ΚΔΔ, όπου προβλέπεται η νομιμοποίηση στην περίπτωση αναγνώρισης δικαιώματος από ειδική διάταξη νόμου καθώς και από εκείνες του άρθρου 71 του ΚΔΔ στις οποίες για την θεμελίωση της νομιμοποίησης επί ασκήσεως αγωγής απαιτείται όχι απλώς έννομο συμφέρον αλλά η ύπαρξη γεγεννημένης αξιώσεως του ενάγοντος.

δύο αυτών εννοιών και την άνευ διάκρισης χρησιμοποίησή τους στις περισσότερες περιπτώσεις από τη θεωρία και τη νομολογία. Με βάση τη θέση αυτή φαίνεται ότι όποιος δεν έχει έννομο συμφέρον προς άσκηση ενδίκου βοηθήματος στερείται και νομιμοποιήσεως, και, αντιστρόφως, όποιος δεν νομιμοποιείται στην άσκηση ενδίκου μέσου, στερείται και του σχετικού εννόμου συμφέροντος⁹.

Στην πραγματικότητα όμως, όσο και αν υπάρχει επικάλυψη, πρόκειται για διακριτές έννοιες : Η νομιμοποίηση, κατ' αρχάς, αναφέρεται στο σύνδεσμο του αιτούντος την έννομη προστασία με την επίδικη έννομη σχέση ή το επίδικο δικαίωμα, δυνάμει του οποίου δικαιούται να δικάζεται, ενώ το έννομο συμφέρον αναφέρεται στην ανάγκη παροχής εννόμου προστασίας¹⁰ και εκδηλώνεται ως το δικονομικό ενδιαφέρον κάθε προσώπου προς πραγμάτωση του δικαίου με την προσφυγή στα αρμόδια όργανα και με την επιλογή της οικείας δικαστικής οδού¹¹. Με την έννοια αυτή, νομιμοποίηση και έννομο συμφέρον δεν ταυτίζονται ούτε συνυπάρχουν αναγκαία¹². Βεβαίως, τόσο στο πλαίσιο της ακυρωτικής δίκης, όπου απουσιάζει ακόμη και η αναφορά του όρου "νομιμοποίηση" όσο και στο πλαίσιο της αγωγής αποζημίωσης, η ταύτιση της (ενεργητικής) νομιμοποίησης και του εννόμου συμφέροντος πρέπει να θεωρείται πρόδηλη¹³.

Κατά την κρατούσα άποψη, τόσο η νομιμοποίηση όσο και το έννομο συμφέρον συγκαταλέγεται μεταξύ των διαδικαστικών προϋποθέσεων της δίκης, ώστε σε περίπτωση που κάποιο από αυτά ελλείπει, το ένδικο βοήθημα απορρίπτεται για τυπικούς λόγους¹⁴. Πάντως, γίνεται δεκτό στη νομολογία ότι δεν είναι αναγκαίο να αναφέρεται η ύπαρξή τους πανηγυρικά στο δικόγραφο, αλλά αρκεί να συνάγεται αυτό από το όλο περιεχόμενό του¹⁵.

Στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης, βεβαίως, έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι για τη θεμελίωση της νομιμοποίησης απαιτείται να αποδειχθεί ότι το θιγόμενο έννομο συμφέρον ανήκει πράγματι στον ασκούντα το ένδικο βοήθημα και ότι αυτό εθίγη από την εναγομένη

⁹ Χατζητζανής, Ερμηνεία κατ' άρθρον Κώδικος Διοικητικής Δικονομίας, 2002, 458.

¹⁰ Βλ., αντί πολλών, Σοϊλεντάκη, Η αγωγή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, 1998, 86.

¹¹ Βαθρακοκόιλης, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, 1994, 412επ.

¹² Χατζητζανής (2002), ό.π. Ο Σπηλιωτόπουλος (Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου II, 2000), ταυτίζει τις έννοιες έννομο συμφέρον και ενεργητική νομιμοποίηση στην ουσιαστική διοικητική δίκη (σ. 619), ενώ στην ακυρωτική δίκη αναφέρεται μόνο στο έννομο συμφέρον και δεν χρησιμοποιεί καν τον όρο νομιμοποίηση, διότι είναι πρόδηλο ότι θεωρεί ότι οι δύο έννοιες ταυτίζονται (σ. 472).

¹³ Έτσι για την αγωγή αποζημίωσης βλ. Σοϊλεντάκη (1998), 92. Κατά τον Σπηλιωτόπουλο, επίσης, (2000, ό.π.) στην περίπτωση των διοικητικών διαφορών ουσίας το έννομο συμφέρον ταυτίζεται με την ενεργητική νομιμοποίηση και οι δύο έννοιες χρησιμοποιούνται διαζευκτικά. Αντίθετα, ο Χατζητζανής (2002, 455) θεωρεί ότι οι δύο έννοιες είναι διαφορετικές με αναφορά στο χαρακτηριστικό παράδειγμα του μετόχου της ΑΕ στην οποία επιβλήθηκε πρόστιμο για φορολογική παράβαση. Ο μέτοχος σ' αυτή την περίπτωση βλέπεται από την επιβολή του προστίμου, δεν νομιμοποιείται, όμως, να προσβάλει με προσφυγή την πράξη επιβολής προστίμου σε βάρος της ΑΕ.

¹⁴ Βαθρακοκόιλης (1994), 394.

¹⁵ ΕφΘεσ 1428/77, Αρμ 32, 65.

διοίκηση, ώστε η νομιμοποίηση ανήκει στην ουσιαστική θεμελίωση του ενδίκου βοηθήματος και η έλλειψή της καθιστά το ένδικο βοήθημα αβάσιμο και όχι απαράδεκτο¹⁶.

γ) Ο διάδικος και η διεξαγωγή της δίκης

Όπως ήδη τονίστηκε παραπάνω, κατά την κρατούσα «τυπική ή δικονομική θεωρία», διάδικοι είναι τα πρόσωπα εκείνα επ' ονόματι των οποίων ή εναντίον των οποίων ασκούνται οι διαδικαστικές πράξεις, με τις οποίες αρχίζει, εξελίσσεται και ολοκληρώνεται η διαδικασία παροχής έννομης προστασίας, ώστε η ιδιότητα του διαδίκου δεν είναι απαραίτητο να ταυτίζεται με την ιδιότητα του υποκειμένου της εννόμου σχέσεως του ουσιαστικού δικαίου. Είναι δηλαδή δυνατό κάποιο πρόσωπο να διεξάγει δίκη ιδίω ονόματι αλλά για αλλότρια ουσιαστικά δικαιώματα. Πρόκειται για τις περιπτώσεις των μη δικαιούχων ή μη υπόχρεων διαδίκων, οι οποίες συναντώνται συχνά στο νομικό μας σύστημα. Ενδεικτικές τέτοιες περιπτώσεις αποτελούν η προβλεπόμενη στο άρθρο 71 παρ. 3 του ΚΔΔ νομιμοποίηση του δανειστή του δικαιούχου για άσκηση πλαγιαστικής αγωγής, η περίπτωση της κατ' άρθρο 534 ΕΝ¹⁷ του συνδίκου της πτωχεύσεως, ο οποίος εκπροσωπεί την ομάδα των δανειστών και την πτωχευτική περιουσία, η περίπτωση της νομιμοποίησης του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος προς άσκηση προσφυγής για την διεκδίκηση αμοιβής μηχανικού από την εκτέλεση διοικητικής σύμβασης¹⁸ κ.λ.π.

Σε αντιστοιχία με όσα εκτέθηκαν παραπάνω για τη γενική ικανότητα διαδίκου, η οποία διακρίνεται σε ενεργητική και σε παθητική ικανότητα διαδίκου, στο πλαίσιο της νομιμοποίησεως, οι διάδικοι δύνανται να εμφανίζονται είτε ως αιτούντες την ένδικη προστασία, οπότε γίνεται λόγος για ενεργητική νομιμοποίησή τους, είτε ως καθ' ων η αίτηση, οπότε, αντιστοίχως, γίνεται λόγος για παθητική νομιμοποίηση. Η νομιμοποίηση προϋποθέτει την ικανότητα διαδίκου, η ύπαρξη όμως ικανότητας διαδίκου δεν συνεπάγεται απαραίτητα τη νομιμοποίηση του διαδίκου προς διεξαγωγή της δίκης. Τα όσα, τέλος, εκτέθηκαν παραπάνω ως προς το ποιοι, εν τοις πράγμασι, μπορεί να είναι οι φορείς της ικανότητας διαδίκου και οι ιδιαιτερότητες που απαντώνται στη διοικητική δίκη ισχύουν αναλόγως και για την ενεργητική και παθητική νομιμοποίηση, με αποτέλεσμα να παρέλκει εκ νέου αναφορά.

Η ιδιότητα του διαδίκου, όπως περιγράφεται παραπάνω, διέπεται από κανόνες δημοσίας τάξεως, πρέπει να υφίσταται κατά την έναρξη της δίκης και σε όλη τη διάρκεια αυτής, ερευνάται δε αυτεπαγγέλτως από το

¹⁶ Δαγτόγλου (1994), 407.

¹⁷ Και από 16.09.2007, του άρθρου 17 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα (Ν. 3588/07), ο οποίος καταργεί τα άρθρα 525-707 ΕΝ.

¹⁸ ΔΕφΘεσ 102/92.

δικαστήριο από την έναρξη της δίκης και σε κάθε στάση αυτής μέχρι την έκδοση της δικαστικής απόφασης¹⁹. Δεν επιτρέπεται η κατά τη βούληση των μερών κτήση ή απώλεια της ιδιότητας του διαδίκου, και, με την έννοια αυτή, δεν δύναται να μεταβληθεί το υποκείμενο της έννομης σχέσης και να υποκατασταθεί από άλλο πρόσωπο, ακόμα κι αν προς τούτο συναινεί το αντίδικο Δημόσιο²⁰, ούτε, βεβαίως, μεταβάλλεται το υποκείμενο αυτό με εκχώρηση²¹.

Με βάση τα προηγούμενα, έχει κριθεί ότι σε περίπτωση ανάληψης από κάποιον με δικαιοπραξία της εκπλήρωσης υποχρέωσης άλλου προσώπου προς το Δημόσιο, ο αναλαβών την υποχρέωση αυτή δεν καθίσταται διάδικος στην ανοιγείσα με τον υπόχρεο δίκη²². Έχει κριθεί, επίσης, ότι το Τ.Ε.Ε., το οποίο εισπράττει την οφειλομένη στους μηχανικούς αμοιβή, δεν δύναται να καταστεί ο μόνος διάδικος κατά τη δικαστική επιδίωξη της οφειλόμενης αμοιβής, καθ' υποκατάσταση του δικαιούχου αυτής, κατά παρέκκλιση του γενικού δικονομικού κανόνα σύμφωνα με τον οποίο ο δικαιούχος της απαίτησης έχει δικαίωμα προς άσκηση προσφυγής²³.

Τέλος, εάν δεν συντρέχουν οι προβλεπόμενοι όροι για την κτήση της ικανότητας διαδίκου, δεν επιτρέπεται η παροχή της αιτηθείσας έννομης προστασίας, καθ' όσον ελλείπει η προς τούτο διαδικαστική προϋπόθεση, και το ένδικο βοήθημα απορρίπτεται ως απαράδεκτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' : Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Σύμφωνα με όσα εκθέσαμε παραπάνω, πέρα από τα φυσικά πρόσωπα, τα οποία δεν είναι αντικείμενο της παρούσας ανάλυσης, φορέας της ικανότητας διαδίκου είναι κάθε νομικό πρόσωπο. Τα νομικά πρόσωπα, αν και δεν είναι ζώντες οργανισμοί, αποτελούν οντότητες στο νομικό κόσμο και καθίστανται, κατά τους όρους που θέτει ο νόμος, αυτοτελώς υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Εντούτοις, δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς τη φύση του νομικού προσώπου. Σχετικά έχουν διατυπωθεί στην επιστήμη διάφορες θεωρίες, εκ των οποίων οι σπουδαιότερες είναι οι ακόλουθες²⁴ :

¹⁹ Τσάτσος, Η αίτησις ακυρώσεως ενώπιον του ΣτΕ, 1971, 23.

²⁰ ΣτΕ 1977/65.

²¹ ΣτΕ 527/42.

²² ΣτΕ 4548/87.

²³ ΑΕΔ 26/93.

²⁴ Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2000, 137, Χατζητζανής (2002), 201.

Σύμφωνα με την «οργανική θεωρία ή θεωρία του βουλευτικού οργάνου», το νομικό πρόσωπο αποτελεί ζωντανή πραγματικότητα με δική του βούληση, την οποία εκφράζουν τα όργανά του. Οι πράξεις των οργάνων του, εφόσον επιχειρούνται υπό την ιδιότητά τους αυτή, θεωρούνται ως πράξεις του ίδιου του νομικού προσώπου.

Σύμφωνα με τη μάλλον ορθότερη «θεωρία του πλάσματος δικαίου», τα νομικά πρόσωπα δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα αλλά είναι πλάσματα δικαίου, δηλαδή τεχνητά δημιουργήματα του δικαίου. Επομένως, το νομικό πρόσωπο έχει ικανότητα δικαίου, μπορεί δηλαδή να είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, αφού την ικανότητα αυτή του την απονέμει το δίκαιο. Φορέας της ικανότητας διαδίκου είναι στην περίπτωση αυτή μόνο το νομικό πρόσωπο και όχι τα φυσικά πρόσωπα που διοικούν και εκπροσωπούν αυτό²⁵.

Η αναγνώριση από το δίκαιο της νομικής προσωπικότητας σε αυτά τα μορφώματα της κοινωνικής ζωής που ιδρύονται από ιδιώτες, αποσκοπεί στην επίτευξη οικονομικών, κοινωνικών ή πολιτισμικών σκοπών, οι οποίοι μπορούν ευχερέστερα να υλοποιηθούν είτε με τη συλλογική δράση είτε με την αφιέρωση περιουσίας αποκλειστικά για ορισμένους σκοπούς. Κατά συνέπεια, η ίδρυση νομικών προσώπων από ιδιώτες αποτελεί έκφραση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους, υπό την ειδικότερη μορφή της ιδιωτικής αυτονομίας²⁶.

2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ

Στην ελληνική έννομη τάξη υιοθετείται η διάκριση ανάμεσα σε νομικά πρόσωπα που διέπονται καταρχήν από το δημόσιο δίκαιο και νομικά πρόσωπα που διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο.

Η σύσταση των νομικών προσώπων που διέπονται από το δημόσιο δίκαιο γίνεται με βάση διάταξη νόμου ή απευθείας από το Σύνταγμα. Εκτός από το νομικό πρόσωπο του Ελληνικού Δημοσίου, στην κατηγορία των διεπόμενων από το δημόσιο δίκαιο νομικών προσώπων εντάσσονται τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

Τα νομικά πρόσωπα που διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο, αντίθετα, συνιστώνται με βάση την ιδιωτική βούληση²⁷, εφόσον έχουν τηρηθεί οι διατάξεις του νόμου που διέπουν τη σύσταση και λειτουργία τους, προς εξυπηρέτηση των προσδιορισθέντων στο καταστατικό ή την ιδρυτική τους πράξη σκοπών.

²⁵ Βαθρακοκόλλης (1994), 341.

²⁶ Παπαχρίστου, Λύττας, Τα διφυή νομικά πρόσωπα στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Τιμητικός Τόμος του Συμβουλίου της Επικρατείας – 75 χρόνια, 810.

²⁷ Εξαίρεση στον κανόνα αυτό νοείται στην περίπτωση πρόβλεψης από νόμο σύστασης δημοσίων επιχειρήσεων από το κράτος ή άλλο ΝΠΔΔ για την εξυπηρέτηση ορισμένου δημοσίου σκοπού.

Εκτός από τις παραπάνω κατηγορίες, η νομολογία έχει διαμορφώσει μια ενδιάμεση κατηγορία νομικών προσώπων, ήτοι τα νομικά πρόσωπα διφυούς χαρακτήρα, δηλαδή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού καταρχήν δικαίου, τα οποία εμφανίζονται να δρουν άλλοτε εντός του κύκλου του ιδιωτικού δικαίου και άλλοτε εντός του κύκλου του δημοσίου δικαίου. Στην περίπτωση κατά την οποία τα νομικά αυτά πρόσωπα δρουν εντός του κύκλου του δημοσίου δικαίου εξομοιώνονται με νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ασχέτως της νομικής μορφής υπό την οποία λειτουργούν.

Με βάση την ανωτέρω κατηγοριοποίηση, θα αναλύσουμε σε κάθε μία περίπτωση τα ειδικότερα ζητήματα που ανακύπτουν σε σχέση με τη συμμετοχή των νομικών αυτών προσώπων στη διοικητική δίκη, τόσο ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας όσο και ενώπιον των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.

α) Νομικά Πρόσωπα που διέπονται από το Δημόσιο Δίκαιο

αα) Το Ελληνικό Δημόσιο

Στο Ελληνικό Δημόσιο αναγνωρίζεται νομική προσωπικότητα για τη διασφάλιση της παρουσίας του στην εσωτερική και τη διεθνή έννομη τάξη, η οποία συνίσταται στη νομική ικανότητα να ασκεί τα δικαιώματά του και να εγείρει απευθείας απαίτηση σεβασμού αυτών των δικαιωμάτων²⁸. Όπως είχαμε την ευκαιρία να τονίσουμε παραπάνω, στο Δημόσιο παρέχεται η εξουσία να εκδίδει μονομερώς εκτελεστές πράξεις, δηλαδή πράξεις οι οποίες παράγουν άμεσα έννομα αποτελέσματα και στις οποίες η συμμόρφωση είναι υποχρεωτική, καθόσον διαφορετικά επαπειλούνται κυρώσεις καθώς και καταναγκαστικά μέτρα (διοικητικός καταναγκασμός). Εξ αυτού του λόγου, το Δημόσιο δεν έχει κατ' αρχήν την ανάγκη προσφυγής στα διοικητικά δικαστήρια και άσκησης εισαγωγικού ενδίκου βοηθήματος ενώπιόν τους. Υπό την έννοια αυτή, στο Δημόσιο αναγνωρίζεται, κατά κύριο λόγο, παθητική ικανότητα διάδικου και κατ' επέκταση παθητική νομιμοποίηση, καθώς μόνο έναντί του υποβάλλεται το αίτημα παροχής έννομης προστασίας.

Οι σχετικές με το ζήτημα της συμμετοχής του Δημοσίου στη διοικητική δίκη διατάξεις δεν διακρίνονται πάντοτε για τη νομικώς ακριβόλογη διατύπωση τους, τη θεωρητική τους συνέπεια και τη δογματική τους ενότητα²⁹, όσο κι αν αυτό βελτιώθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό μετά την εισαγωγή του ΚΔΔ, ο οποίος ενοποίησε τις διάσπαρτες έως τότε δικονομικές διατάξεις.

²⁸ Ρούκουνας, Διεθνές Δίκαιο Ι, 1982, 11επ.

²⁹ Παπαγιαννόπουλος, ΕΔΚΑ 1994, 645.

Έτσι λοιπόν, παρατηρείται διαφοροποίηση και ποικιλία στη διατύπωση, η οποία δημιουργεί αμφιβολία όσον αφορά στο αληθινό πρόσωπο του παθητικώς νομιμοποιούμενου διαδίκου. Σε ορισμένες δικονομικές διατάξεις συναντάται ο όρος *διάδικος Υπουργός*, σε άλλες *διάδικη αρχή*, σε άλλες *διάδικη διοίκηση* και σε άλλες *διάδικο Δημόσιο*³⁰. Αλλά και σε όσες περιπτώσεις συναντάται η διατύπωση Ελληνικό Δημόσιο, ενώ αυτό εκπροσωπείται κατά βάση από τον Υπουργό Οικονομικών (άρθρα 25 παρ. 1 ΚΔΔ και 1 παρ. 1 ΒΔ 26.6/10.7.1944 - Κώδικας περί δικών του Δημοσίου)³¹, εντούτοις, σε ορισμένες περιπτώσεις, ορίζεται η εκπροσώπηση του Δημοσίου και από άλλη διοικητική αρχή. Χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις είναι αυτές των φορολογικών εν γένει διαφορών και των διαφορών στο πλαίσιο της διοικητικής εκτέλεσης, όπου το Δημόσιο εκπροσωπείται από τον αρμόδιο προϊστάμενο της Δ.Ο.Υ. ή του Τελωνείου (άρθρα 25 παρ. 1, 217 παρ. 2 και 219 παρ. 1γ' ΚΔΔ), των διαφορών που αφορούν τα σήματα, όπου το Δημόσιο εκπροσωπείται από τον Υπουργό Ανάπτυξης (άρθρο 25 παρ. 1 ΚΔΔ)³², των διαφορών του άρθρου 61 του ΝΔ 86/69 (Δασικός Κώδικας), όπου το Δημόσιο εκπροσωπείται από τον προϊστάμενο της αρμόδιας Δ.Ο.Υ. κ.τ.λ.

Ερευνητέο σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι το ποια υπήρξε η βούληση του δικονομικού νομοθέτη, δηλαδή, ποιος έχει, εν τέλει, την παθητική ικανότητα διαδίκου και ποιος νομιμοποιείται παθητικά. Η νομολογία, μέσα από τις διακυμάνσεις της, άλλοτε αναφέρεται σε καθ' ου - διάδικο Δημόσιο³³ άλλοτε σε καθ' ου - διάδικο Υπουργό³⁴, άλλοτε σε καθ' ου διάδικη αρχή³⁵ ενώ, τέλος, υπάρχει και μία σειρά αποφάσεων οι οποίες δέχονται ότι διάδικος είναι το Δημόσιο νόμιμα εκπροσωπούμενο από τον αρμόδιο Υπουργό, αλλά, σε περίπτωση που στο ένδικο βοήθημα αναφέρεται ως εκπρόσωπος του Δημοσίου αναρμόδιος Υπουργός, θεωρούν ότι δεν συντρέχει παθητική νομιμοποίηση³⁶. Ιδίως στην τελευταία αυτή κατηγορία υποθέσεων, η νομολογία φαίνεται ότι αποδέχεται ως διάδικο εν τέλει τον Υπουργό, δεδομένου ότι η νομιμοποίηση αναφέρεται στο πρόσωπο του διαδίκου. Σε αντίφαση πάλι με την τελευταία αυτή κατηγορία νομολογίας, υπάρχουν περιπτώσεις όπου γίνεται δεκτό, με επιχείρημα ότι το Δημόσιο εκπροσωπείται από τον εκάστοτε αρμόδιο Υπουργό, ότι, σε περιπτώσεις

³⁰ Ενδεικτικά, ο όρος *Δημόσιο* χρησιμοποιείται στα άρθρα 65, 72, 219 παρ. 2 του Ν. 2717/99 και στο άρθρο 23 του ΠΔ 18/89, ο όρος *διάδικη διοίκηση* χρησιμοποιείται στο άρθρο 26 παρ. 3 του ΠΔ 18/89 και ο όρος *διάδικος Υπουργός* στο άρθρο 53 παρ. 1 του ΠΔ 18/89.

³¹ ΣτΕ 1772/05, 1802/04, 1337/03, ΔΕφΑθ 2194/04, ΕφΑθ 2116/04, ΑΕΔ 27/04.

³² ΣτΕ 3449/05.

³³ Ενδεικτικά, ΣτΕ 340/90, 1160/92.

³⁴ ΣτΕ 2804/92.

³⁵ ΣτΕ 1114/92.

³⁶ ΣτΕ 1059/92, 247/92.

που το όργανο που εκδίδει την πράξη παρίσταται ιδίω ονόματι στην ακυρωτική δίκη, πρέπει να αποβάλλεται ως μη επέχον θέση διαδίκου³⁷.

Οι δικονομικές αυτές αντιφάσεις θα μπορούσαν να αμβλυνθούν με την υιοθέτηση της αρχής ότι σε κάθε διοικητική δίκη, ακυρωτική ή ουσιαστική, την ικανότητα να είναι διάδικος – καθ' ου η αίτηση για την παροχή έννομης προστασίας δεν μπορεί να την έχει άλλος παρά μόνο το ίδιο το Δημόσιο και όχι το όργανο που το εκπροσωπεί³⁸, διότι μόνο αυτό αποτελεί τον φορέα της δημόσιας εξουσίας, αυτό είναι το υποκείμενο της έννομης σχέσης της δίκης, σε αυτό ανήκει το αντικείμενο της δίκης και έναντι αυτού ισχύει το δεδικασμένο και η εκτελεστικότητα της εκδοθησόμενης απόφασης. Επομένως, στη δίκη δεν νομιμοποιείται η εκάστοτε Αρχή, η οποία εξέδωσε την πράξη ή παρέλειψε την έκδοση πράξης ή προέβη σε ορισμένη υλική ενέργεια, και η χρήση των επιμέρους όρων θα πρέπει να αποδοθεί απλώς και μόνο σε μη νομικά ακριβόλογη διατύπωση από τις σχετικές διατάξεις.

Ενώ, όπως τονίστηκε παραπάνω, στο Δημόσιο αναγνωρίζεται κατά κύριο λόγο παθητική ικανότητα διαδίκου και νομιμοποίηση, εντούτοις υπάρχουν περιπτώσεις ρητά προβλεπόμενες στο νόμο ή στις οποίες σαφώς συνάγεται από το νόμο ότι αυτό νομιμοποιείται ενεργητικά, ήτοι προσφεύγει στα διοικητικά δικαστήρια και ασκεί ενώπιον αυτών ένδικο βοήθημα με αίτημα την παροχή έννομης προστασίας, δηλαδή την ακύρωση ή την τροποποίηση διοικητικής πράξης³⁹. Τέτοιες περιπτώσεις συναντώνται στο πλαίσιο του άρθρου 19 παρ. 9 του Ν. 2472/97, όπου προβλέπεται δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων βοηθημάτων από τον κατά περίπτωση αρμόδιο υπουργό κατά των αποφάσεων της ανεξάρτητης Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, στο πλαίσιο του άρθρου 4 παρ. 1 και 14 περ. α' του Ν. 2296/95 όπου προβλέπεται ότι «οι αποφάσεις της Επιτροπής Ανταγωνισμού υπόκεινται σε προσφυγή από το Δημόσιο, δια του Υπουργού Ανάπτυξης»⁴⁰, στο πλαίσιο άσκησης ενδίκου βοηθήματος από το Δημόσιο κατά αποφάσεως ασφαλιστικού ταμείου με την οποία καταλογίζονται σε βάρος του ασφαλιστικές εισφορές, ιδίως στις περιπτώσεις συμβάσεων έργων με ιδιώτες, πίσω από τις οποίες θεωρείται ότι υποκρύπτεται σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου, στο πλαίσιο του άρθρου 64 παρ. 1 ΚΔΔ, όπου προβλέπεται η δυνατότητα «άσκησης προσφυγής από τον Υπουργό Οικονομικών καθώς

³⁷ ΣτΕ 201/00, 2712/00, 977/99, 1115/95.

³⁸ Έτσι, αν και χωρίς ιδιαίτερη αιτιολογία, η ΟλΣτΕ 3744/95.

³⁹ Στις περιπτώσεις αυτές με το ασκούμενο ένδικο βοήθημα και την εκδιδόμενη δικαστική απόφαση επιλύονται ουσιαστικά αμφισβητήσεις μεταξύ των οργάνων της διοίκησης, αν και τα ένδικα βοηθήματα κατά κανόνα παρέχονται προς προστασία των διοικουμένων. Με το σκεπτικό αυτό, για την περίπτωση όπου δεν υπάρχει σχετική νομοθετική πρόβλεψη, κρίθηκε ότι δεν νομιμοποιούνται μέλη επιτροπής εισήγησης για ανάθεση έργου προς άσκηση αίτησης ακυρώσεως για αμφισβήτηση του κύρους πράξεων προϊσταμένης αρχής, διότι τόσο η επιτροπή όσο και η προϊσταμένη αρχή αποτελούν όργανα της ενιαίας κρατικής διοίκησης (ΣτΕ 4802/97).

⁴⁰ ΣτΕ 1772/05.

και από τον αρμόδιο οικονομικό επιθεωρητή, υπέρ του Δημοσίου, κατά των πράξεων των φορολογικών οργάνων του τελευταίου, οι οποίες εκδίδονται κατ' εφαρμογή της φορολογικής εν γένει νομοθεσίας», κ.λ.π.

Σε όσες, επομένως, περιπτώσεις το αιτούμενο την έννομη προστασία Δημόσιο στρέφεται κατά αποφάσεως άλλου οργάνου του, γίνεται λόγος για περίπτωση γνήσιας ενδοστροφούς δίκης⁴¹.

ββ) Τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ)

Νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου είναι τα νομικά πρόσωπα τα οποία συνιστώνται δια νόμου (τυπικού ή ουσιαστικού) για την επιτέλεση ορισμένης κρατικής λειτουργίας, τελούν υπό την εποπτεία του κράτους, ασκούν δημόσια εξουσία και έχουν αυτοτελή νομική προσωπικότητα έναντι του Κράτους.

Πέραν των δια νόμου συνιστωμένων ΝΠΔΔ, σε ορισμένες περιπτώσεις η σύσταση και η λειτουργία νομικών προσώπων ως ΝΠΔΔ προβλέπεται απευθείας από το Σύνταγμα. Ως τέτοιες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού, οι οποίοι, συνεπεία της αναθέσεως σε αυτούς, βάσει του άρθρου 102 του Συντάγματος, της διοικήσεως των τοπικών υποθέσεων απολαμβάνουν διοικητικής αυτοτέλειας και τα Ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης από τα οποία, βάσει του άρθρου 16 παρ. 5 του Συντάγματος, παρέχεται η ανώτατη εκπαίδευση⁴².

Τα αναφερθέντα ανωτέρω σχετικά με το Δημόσιο, περί της κατά κύριο λόγο παθητικής ικανότητας διαδίκου, ισχύουν και για τα ΝΠΔΔ, καθ' όσον και αυτά εκδίδουν μονομερώς εκτελεστές πράξεις και έχουν το προνόμιο του διοικητικού καταναγκασμού⁴³. Πρέπει να επισημανθεί όμως ότι όταν οι πράξεις ή οι παραλείψεις ΝΠΔΔ ενσωματωθούν σε μεταγενέστερη πράξη ή παράλειψη του Δημοσίου (π.χ. λόγω άσκησης διοικητικής προσφυγής), η οποία προσβλήθηκε δικαστικά, στη σχετική δίκη νομιμοποιούνται παθητικά τόσο το Δημόσιο όσο και το ΝΠΔΔ⁴⁴.

Πάντως, παρά το γεγονός ότι τα ΝΠΔΔ είναι φορείς άσκησης δημόσιας εξουσίας, δεν αποκλείεται η ενεργητική ικανότητα διαδίκου και

⁴¹ Βεγλερής, ΤοΣ 1978, 626επ., Ρόζος, ΤοΣ 1978, 646επ.

⁴² ΣτΕ 923/00.

⁴³ Βλ. όμως ΣτΕ 3440/98, κατά την οποία «οι νομαρχίες που περιλαμβάνονται σε νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις με χωρική αρμοδιότητα την περιφέρεια περισσότερων των ενός νομών ή νομαρχιών δεν έχουν δική τους χωριστή νομική προσωπικότητα, αλλά αποτελούν τμήμα της μείζονος νομαρχιακής αυτοδιοικήσεως, έχουν δε τα δικά τους όργανα και τις αρμοδιότητες στα πλαίσια αυτά (της μείζονος νομαρχιακής αυτοδιοίκησης) και μπορούν να ασκήσουν ένδικα βοηθήματα και μέσα κατά πράξεων που αφορούν τις δικές τους αρμοδιότητες, και ενόψει της ιδιότητας των ως εκπροσώπων της μείζονος αυτοδιοίκησης ως προς τα ζητήματα αυτά».

⁴⁴ ΟλΣτΕ 3468/91. Ήδη αυτό έχει αποτελέσει αντικείμενο της νομοθετικής ρύθμισης του άρθρου 65 παρ. 2 ΚΔΔ.

η νομιμοποίησή τους⁴⁵. Τούτο αφορά κυρίως την προσβολή εκ μέρους τους κρατικών διοικητικών πράξεων ασκήσεως εποπτείας⁴⁶ και ειδικότερα πράξεων που προσβάλλουν την διοικητική και οικονομική τους αυτοτέλεια. Οι Ο.Τ.Α. επίσης νομιμοποιούνται προς άσκηση αίτησης ακύρωσης, όταν η διοικητική πράξη αφορά την εδαφική περιοχή της αρμοδιότητάς τους⁴⁷, ενώ για περιβαλλοντικά ζητήματα νομιμοποιούνται και στην ευρύτερη περιοχή που γειτνιάζει με την εδαφική τους περιφέρεια⁴⁸. Αντίθετα, έχει γίνει δεκτό ότι δεν νομιμοποιείται προς άσκηση αίτησης ακύρωσης Τ.Ε.Ι. (ΝΠΔΔ) για περιβαλλοντικά ζητήματα του Νομού στον οποίο λειτουργεί, διότι δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των σκοπών του η προστασία του περιβάλλοντος⁴⁹. Είναι, επίσης, δυνατό ΝΠΔΔ να νομιμοποιείται ενεργητικά και στο πλαίσιο διοικητικών διαφορών ουσίας, όταν π.χ. επί διαδοχικής κοινωνικής ασφάλισης, κοινωνικοασφαλιστικός φορέας, ο οποίος είναι ο συνταξιοδοτικός φορέας, εκδίδει πράξη επιβολής ασφαλιστικών εισφορών σε βάρος άλλου κοινωνικοασφαλιστικού φορέα, αρνούμενου να συμμετάσχει στη συνταξιοδοτική δαπάνη.

Τέλος, εν στενή εννοία ενδοστρεφής δίκη, συναντάται και στην περίπτωση των ΝΠΔΔ, όπως για παράδειγμα στο πλαίσιο ασκήσεως προσφυγής από ασφαλιστικό φορέα κατά αποφάσεως οργάνων του⁵⁰.

γγ) Οι αποκεντρωμένες δημόσιες υπηρεσίες

Οι αποκεντρωμένες δημόσιες υπηρεσίες προβλέπονται από το νόμο με σκοπό την εκτέλεση ορισμένης κρατικής λειτουργίας, συνήθως απολαμβάνουν διοικητικής και οικονομικής ανεξαρτησίας, πλην, όμως, σε αντίθεση με τα ΝΠΔΔ στερούνται ιδίας νομικής προσωπικότητας.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποκεντρωμένων δημοσίων υπηρεσιών αποτελούν το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο⁵¹ και η Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας (Υ.Π.Α.)⁵², τα οποία υπάγονται στο Υπουργείο Μεταφορών και Επικοινωνιών, το Μετοχικό Ταμείο Δημοσίων Υπαλλήλων (Μ.Τ.Δ.Υ.), το οποίο υπάγεται στο Υπουργείο Οικονομικών, το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ.)⁵³, το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (Τ.Ε.Ε.), το Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (Ν.Α.Τ.) κ.τ.λ.

⁴⁵ Κατά τον *Δαγτόγλου* (Ατομικά Δικαιώματα Α', 1991, 80), όλα τα ΝΠΔΔ είναι κατ' άρθρο 20 του Συντάγματος φορείς ατομικών δικονομικών δικαιωμάτων.

⁴⁶ ΣτΕ 5106/87.

⁴⁷ ΣτΕ 893/04.

⁴⁸ ΣτΕ 2605/05, 3848/05, 2052/03.

⁴⁹ ΟΛΣτΕ 2239/99.

⁵⁰ ΣτΕ 738/94.

⁵¹ ΑΠ 866/83, ΝοΒ 32, 479, ΟΛΣτΕ 2857/85, Δνη 26, 1264, ΕφΑθ 7717/87, ΑρχΝ 38, 680, *Παραράς*, ΕΔΔΔΔ 1972, 146επ.

⁵² ΑΕΔ 40/82, ΝοΒ 31, 281, ΕφΑθ 6154/82, ΑρχΝ 34, 571, ΕφΑθ 2906/77, Δ 9, 107.

⁵³ ΣτΕ 2594/78, ΝοΒ 29, 962, ΕφΑθ 388/71, ΝοΒ 19, 757.

Το ζήτημα το οποίο έχει απασχολήσει στις περιπτώσεις αυτές αφορά αν, παρά το γεγονός ότι οι υπηρεσίες αυτές δεν έχουν νομική προσωπικότητα, εντούτοις, έχουν την ικανότητα να είναι διάδικοι, ή εάν αντ' αυτών η σχετική ικανότητα ανήκει στον αρμόδιο εποπτεύοντα Υπουργό.

Η νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων και του ΣτΕ έχει υιοθετήσει ως κριτήριο ικανότητας διαδίκου την ύπαρξη διοικητικής και οικονομικής αυτοτέλειας, ώστε οι υπηρεσίες αυτές διεξάγουν ως διάδικοι τις δίκες που τις αφορούν, όταν διαθέτουν τέτοια αυτοτέλεια⁵⁴.

Το κριτήριο αυτό επιβεβαιώθηκε απολύτως μετά την επίλυση από το ΑΕΔ⁵⁵ της αμφισβήτησης που είχε δημιουργηθεί σχετικά με τη δυνατότητα πρόσδωσης νομικής προσωπικότητας σε δημόσια υπηρεσία, της οποίας η ιδρυτική πράξη δεν αναγνωρίζει τέτοια προσωπικότητα⁵⁶. Εφόσον λοιπόν οι αποκεντρωμένες υπηρεσίες προβλέπονται από το νόμο με σκοπό την εκτέλεση ορισμένης κρατικής λειτουργίας, και άρα υπό την έννοια αυτή προσιδιάζουν με τα ΝΠΔΔ, ως προς την ικανότητα διαδίκου και τη νομιμοποίησή τους στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης, ισχύουν όλα όσα παραπάνω εκτέθηκαν για τα ΝΠΔΔ.

⁵⁴ Βλ. ΣτΕ 517/03, ΤρΔΠρΗρακλ 434/05 κατά τις οποίες «οι Νοσοκομειακές Μονάδες, καθώς και τα Κέντρα Υγείας με τα Περιφερειακά τους Ιατρεία, που ανήκουν στο Ε.Σ.Υ., οι οποίες μετατράπηκαν από τη δημοσίευση του Ν. 3106/03, σε αποκεντρωμένες και ανεξάρτητες υπηρεσιακές μονάδες του αντίστοιχου Πε.Σ.Υ., με διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια, δεν αποτελούν απλές υπηρεσιακές μονάδες του ν.π.δ.δ., αλλά υπηρεσίες που απολαμβάνουν πλήρη διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια και διαθέτουν δικανική ικανότητα στις δίκες που τα αφορούν». Βλ. επίσης ΣτΕ 849/91, κατά την οποία «το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο δεν αποτελεί ίδιον νομικό πρόσωπο, διαφορετικό του Δημοσίου, αλλά δημοσία υπηρεσία σε διοικητική και οικονομική αποκέντρωση, η οποία, όμως, ως τέτοια, έχει την ικανότητα να είναι διάδικος και να παρίσταται στο δικαστήριο λόγω των δικών της φορολογικών υποχρεώσεων, εν όψει του ότι επ' ονόματί της εξεδόθη πράξη βεβαιώσεως τελών καθαριότητας και φωτισμού, κατ' άρθρο 2 παρ. 1 του Ν. 505/76. Επομένως, δεν τίθεται θέμα εκπροσωπήσεως του Δημοσίου και από τον Υπουργό Μεταφορών και Επικοινωνιών, ο οποίος έχει τον έλεγχο και την ανώτατη εποπτεία επί του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου». Τέλος, με την ΣτΕ 2539-2542/97 έγινε δεκτό ότι «και μετά την δια του άρθρου 19 παρ. 1 του Ν. 2386/96 μεταβολή της νομικής μορφής του Ταμείου από ν.π.δ.δ. σε αποκεντρωμένη δημοσία υπηρεσία, εξακολουθούν να ισχύουν οι διατάξεις, οι οποίες προβλέπουν ότι το Ταμείο χαίρει διοικητικής ανεξαρτησίας και διεξάγει, κατά συνέπεια, το ίδιο τις δίκες που το αφορούν».

⁵⁵ ΑΕΔ 19-20/93 : «δια διατάγματος εκδιδόμενον επί τη βάσει των άρθρων 1 και 2 του Ν. 51/75 δεν ήτο δυνατή η το πρώτον πρόσδοσις ιδίας νομικής προσωπικότητος εις δημοσίαν υπηρεσίαν έστω και αυτοτελή και ως εκ τούτου δεν ήτο δυνατόν δια της εκδόσεως τιοιούτου διατάγματος (ως το ΠΔ 389/77 "περί του οργανισμού του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου" να θιγή η διάταξις του άρθρου 1 παρ. 2 του ΑΝ 1118/38 (άρθρον 1 παρ. 3 του Κωδ. Διατάγματος της 4/20^{ης} Απριλίου 1939), κατά την οποίαν το Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον δεν αποτελεί ίδιον νομικόν πρόσωπον αλλά δημοσίαν υπηρεσίαν εντεταγμένην εις το οικείον Υπουργείον, διατελούσαν εις οικονομικήν αποκέντρωσιν και διοικουμένην κατά τας ειδικάς περί αυτής διατάξεις».

⁵⁶ Βλ. ΣτΕ 4136-7/98, 2931-2/94, οι οποίες ορίζουν ότι «επί της διεξαγωγής των αφορωσών εις το Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον δικών εξακολουθεί ισχύον το άρθρον 1 του ΑΝ 638/37, ως αντικατεστάθη δια του άρθρου 20 του ΝΔ 4119/60, κατά την διάταξιν δε ταύτην, έχουσαν εφαρμογήν και επί δικών του Ν. 1406/83 εν όψει των άρθρων 7 παρ. 1 και 11 παρ. 3 του ΠΔ 341/78, εις τα οποία το άρθρον 4 του μνησθέντος Ν. 1406/83 παραπέμπει, αι αφορώσαι εις το Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον δίκαι διεξάγονται υπό τούτου, εκπροσωπουμένοι ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου υπό του Προέδρου του Διοικητικού αυτού Συμβουλίου ή του νομίμου αναπληρωτού του ή υπό του Γενικού Διευθυντού αυτού κατόπιν αποφάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου».

β) Νομικά Πρόσωπα που διέπονται από το Ιδιωτικό Δίκαιο (ΝΠΙΔ)

Τα ΝΠΙΔ, όπως ήδη ανωτέρω έχει εκτεθεί, συστήνονται από την ιδιωτική βούληση και διέπονται από τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου για την εξυπηρέτηση των προσδιορισθέντων στο καταστατικό ή την ιδρυτική τους πράξη σκοπών.

Ειδικότερα, σύμφωνα με την διάταξη 61 του ΑΚ νομικά πρόσωπα είναι ενώσεις προσώπων ή σύνολα περιουσίας που έχουν ταχθεί στην εξυπηρέτηση ορισμένου σκοπού και τα οποία έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα, δηλαδή έχουν αναχθεί σε υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, εφόσον τηρηθούν οι αναγραφόμενοι στο νόμο όροι.

Νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, κατά την έννοια των ανωτέρω διατάξεων, είναι :

- Τα προβλεπόμενα από τον Αστικό Κώδικα, δηλαδή το σωματείο (ά. 78 ΑΚ), το ίδρυμα (ά. 108 ΑΚ), η επιτροπή εράνων (ά. 122 ΑΚ), η ένωση προσώπων που δεν αποτελεί σωματείο (ά. 107 ΑΚ) και η αστική εταιρεία (ά. 784 ΑΚ),
- οι αναγνωριζόμενες από τον Εμπορικό Νόμο προσωπικές εταιρείες, ήτοι η ομόρρυθμος και η ετερόρρυθμος εταιρεία, οι ανώνυμες εταιρείες, οι εταιρείες περιορισμένης ευθύνης και
- τα προβλεπόμενα από άλλες διατάξεις, όπως η δικηγορική εταιρεία του ΠΔ 518/89, η συμβολαιογραφική εταιρεία του ΠΔ 284/93, ο συνεταιρισμός, ο Ευρωπαϊκός Όμιλος Οικονομικού Σκοπού του ΠΔ 38/92, κ.λ.π.

Προκειμένου, βεβαίως, να καταστούν διάδικοι τα ΝΠΙΔ, θα πρέπει να έχουν συντελεστεί οι εκάστοτε προβλεπόμενες διατυπώσεις του νόμου για την κτήση νομικής προσωπικότητας. Μόνο μετά την κτήση της νομικής προσωπικότητας, το νομικό πρόσωπο αποκτά ικανότητα δικαίου και, κατά συνέπεια, ικανότητα διαδίκου και εκπροσωπείται από τον έχοντα την, κατά το καταστατικό ή το νόμο, εξουσία εκπροσωπήσεως αυτού⁵⁷. Σε αντίθεση με τα ίδια τα νομικά πρόσωπα, τα υποκαταστήματά τους δεν έχουν αυτοτελή νομική προσωπικότητα. Κατά συνέπεια, εάν

⁵⁷ Πάντως, σε όσες περιπτώσεις μετέχει κάποιο ΝΠΙΔ στη διοικητική δίκη πρέπει, προκειμένου να κριθεί εάν συντρέχει ικανότητα δικαίου και αν πράγματι νομιμοποιείται ενεργητικά, να προσκομίζονται μέχρι την πρώτη επ' ακροατηρίου συζήτηση (ή, πάντως, μέσα στην προθεσμία που έχει, ενδεχομένως, χορηγήσει το δικαστήριο) όλα τα αναγκαία στοιχεία με τα οποία αποδεικνύεται ότι το ένδικο βοήθημα έχει ασκηθεί από το όργανο του νομικού προσώπου που έχει την αρμοδιότητα να το εκπροσωπεί και, ειδικότερα, να αποφασίσει την άσκηση του. Μεταξύ των στοιχείων αυτών περιλαμβάνεται και το καταστατικό του νομικού προσώπου, ώστε να μπορεί το διοικητικό δικαστήριο να κρίνει αυτεπαγγέλτως, σύμφωνα με την υποχρέωση που έχει από το νόμο, αν το ένδικο μέσο ασκήθηκε μετά από απόφαση του αρμόδιου οργάνου, αλλά και εάν ενόψει των σκοπών που αναφέρονται σ' αυτό νομιμοποιείται ενεργητικά για τη διεξαγωγή της δίκης.

δεν ορίζεται άλλως από το νόμο, δεν έχουν την ικανότητα να είναι διάδικοι.

Τα ΝΠΔΔ έχουν μόνο ενεργητική ικανότητα διαδίκου, ήτοι προσφεύγουν ενώπιον των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και του ΣτΕ κατά του Δημοσίου ή άλλου ΝΠΔΔ, στην περίπτωση κατά την οποία επικαλούνται ότι, δια πράξεως, παραλείψεως ή υλικής ενέργειας των οργάνων τους, έχουν εκδηλώσει συμπεριφορά για την οποία γεννάται ανάγκη παροχής έννομης προστασίας, και επομένως νομιμοποιούνται μόνο ενεργητικά. Αντιθέτως, δεν έχουν παθητική ικανότητα διαδίκου και δεν νομιμοποιούνται παθητικά⁵⁸.

Όπως ήδη τονίστηκε παραπάνω, η διεξαγωγή με την ιδιότητα του αιτούντος έννομη προστασία συγκεκριμένης δίκης, για συγκεκριμένη επίδικη έννομη σχέση ή δικαίωμα, συνδέεται με την ενεργητική νομιμοποίηση και την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος, δηλαδή το σύνδεσμο του αιτούμενου την έννομη προστασία με την επίδικη έννομη σχέση ή το επίδικο δικαίωμα, δυνάμει του οποίου δικαιούται να δικάζεται και την ανάγκη παροχής εννόμου προστασίας, η οποία εκδηλώνεται ως το δικονομικό ενδιαφέρον προς πραγμάτωση του δικαιού με την προσφυγή στα αρμόδια όργανα και με την επιλογή της οικείας δικαστικής οδού. Στην περίπτωση των νομικών προσώπων τα παραπάνω έχουν την έννοια ότι αυτά νομιμοποιούνται ως διάδικοι σε δίκες που αφορούν μια σειρά από κατηγορίες υποθέσεων στις οποίες θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω :

αα) Διοικητικές πράξεις με αποδέκτη το νομικό πρόσωπο

Κατ' αρχάς, με βάση την κλασσική περί εννόμου συμφέροντος έννοια, το νομικό πρόσωπο δύναται να προσβάλλει κάθε πράξη ή παράλειψη στην οποία κυριαρχεί ο ατομικός χαρακτήρας της ρύθμισης, καθώς από την ίδια την πράξη ή παράλειψη προκύπτει ότι αυτό είναι ο αποδέκτης της πράξης (ατομική διοικητική πράξη), η οποία του προκαλεί βλάβη. Χαρακτηριστική μπορεί να θεωρηθεί η περίπτωση όπου νομικό πρόσωπο, στην μεν ακυρωτική δίκη προσβάλλει με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη ακινήτου τη διοικητική πράξη με την οποία απαλλοτριώνεται το ακίνητό του⁵⁹, στη δε ουσιαστική δίκη προσβάλλει με προσφυγή τη διοικητική πράξη με την οποία καταλογίζεται σε βάρος του φορολογικό βάρος ή κοινωνικοασφαλιστική εισφορά.

⁵⁸ Πάντως, δεν αποκλείεται και η περίπτωση ιδιώτη, ο οποίος ενάγεται από το Δημόσιο ή ΝΠΔΔ στα διοικητικά δικαστήρια. Τέτοια περίπτωση αποτελεί η κατά τα άρθρα 98 του Συντάγματος και 46 του Οργανισμού του Ελεγκτικού Συνεδρίου (ΠΔ 774/1980) προσφυγή του Δημοσίου ή Ο.Τ.Α. με αίτημα τον καταλογισμό από το Δικαστήριο της ζημίας που τους προξένησε εκ δόλου ή βαρείας αμέλειας υπάλληλός τους, ζήτημα το οποίο εκφεύγει της παρούσας μελέτης.

⁵⁹ ΣτΕ 5106/87.

ββ) Διοικητικές πράξεις με άγνωστους αποδέκτες

Μια δεύτερη κατηγορία αφορά πράξεις οι οποίες, αν και εμφανίζονται ότι θέτουν απρόσωπη γενική ρύθμιση, εν τούτοις αναφέρονται άμεσα και ατομικά σε ορισμένους ιδιώτες. Πρόκειται για τις περιπτώσεις έκδοσης κανονιστικής διοικητικής πράξης, όπου, αν και από το περιεχόμενο της ίδιας της πράξης δεν προκύπτει ο αποδέκτης της, εντούτοις αυτή προκαλεί βλάβη στο νομικό πρόσωπο. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι εκείνη κατά την οποία με προεδρικό διάταγμα μια ευρύτερη περιοχή καθίσταται Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου. Στην περίπτωση αυτή είναι πρόδηλο το έννομο συμφέρον του νομικού προσώπου το οποίο προσβάλλει την πράξη αυτή, εφόσον επικαλείται και αποδεικνύει την ύπαρξη ιδιοκτησίας του στην περιοχή όπου εκτείνεται η Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου, δεδομένου ότι, λόγω των ειδικών χρήσεων γης, του κατώτατου ορίου κατάτμησης και του περιορισμού των όρων δόμησης στην έκταση αυτή, περιορίζεται η ιδιοκτησία του⁶⁰. Η κατηγορία αυτή υποθέσεων συναντάται αποκλειστικά στο πλαίσιο ακυρωτικών διαφορών και όχι στις διοικητικές διαφορές κατόπιν ασκήσεως προσφυγής, καθ' όσον, κατ' άρθρο 63 του ΚΔΔ, με προσφυγή προσβάλλονται μόνο ατομικές διοικητικές πράξεις και όχι κανονιστικές. Συνεπώς, σε περίπτωση ασκήσεως προσφυγής κατά κανονιστικής διοικητικής πράξης, το δικαστήριο της ουσίας οφείλει να την παραπέμψει, κατ' άρθρο 12 παρ. 2 του ΚΔΔ, στο ΣτΕ. Ωστόσο, γίνεται δεκτό ότι η έκδοση άμεσου εφαρμογής κανονιστικής πράξης, όταν αυτή καταργεί ή περιορίζει δικαίωμα του διοικουμένου ή του επιβάλλει υποχρέωση και η εφαρμογή της επισύρει σοβαρές κυρώσεις ή επιτρέπει την άσκηση διοικητικού καταναγκασμού, συντρέχοντων και των λοιπών προϋποθέσεων του νόμου, μπορεί να στηρίξει την ενεργητική νομιμοποίηση προς άσκηση αγωγής αποζημίωσης⁶¹.

γγ) Διοικητικές πράξεις με αποδέκτη τρίτα πρόσωπα που θίγουν το νομικό πρόσωπο

Μια τρίτη κατηγορία υποθέσεων στις οποίες νομιμοποιείται ενεργητικά το νομικό πρόσωπο είναι η περίπτωση έκδοσης ατομικής διοικητικής πράξης της οποίας ενώ αποδέκτης είναι τρίτο (φυσικό ή νομικό) πρόσωπο, αυτή θίγει άμεσα και πρόδηλα το νομικό πρόσωπο που δεν είναι τυπικός αποδέκτης της. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι εκείνη κατά την οποία το μετάσχον σε δημοπρασία νομικό πρόσωπο -

⁶⁰ ΟΛΣτΕ 4953/95.

⁶¹ Σοϊλεντάκης (1998), 86 επ., 94.

εταιρία αιτείται την ακύρωση διοικητικής πράξης με την οποία η δημοπρασία και η εκτέλεση του έργου ανατέθηκε με απευθείας ανάθεση σε τρίτο⁶², η περίπτωση του νομικού προσώπου - εταιρίας - τελευταίου μειοδότη διενεργηθέντος και ακυρωθέντος διαγωνισμού, το οποίο προσβάλλει υπουργική απόφαση με την οποία εγκρίνεται η απευθείας ανάθεση του επίμαχου δημοσίου έργου σε άλλη εταιρία⁶³, η περίπτωση κατά την οποία εταιρία, της οποίας οι μελέτες κρίθηκαν συμβατές με τους όρους δόμησης, προσβάλλει απόφαση Κριτικής Επιτροπής περί απονομής προκηρυχθέντων βραβείων σε μελέτες τρίτων, εφόσον επικαλείται ότι οι βραβευθείσες μελέτες αντίκεινται στους όρους της διακήρυξης και του ΓΟΚ⁶⁴ κ.λ.π.

δδ) Διοικητικές πράξεις με αποδέκτη μετέχοντα σε συλλογικό φορέα

Η παραπάνω κατηγορία αφορά υποθέσεις όπου αποδέκτης ατομικής διοικητικής πράξης είναι πρόσωπο το οποίο συμμετέχει σε νομικό πρόσωπο που έχει ως σκοπό την προάσπιση των συμφερόντων των μελών του. Στις περιπτώσεις αυτές γεννάται το ερώτημα αν και πότε το νομικό πρόσωπο νομιμοποιείται ενεργητικά να προσβάλλει την πράξη ή παράλειψη της Διοίκησης, δεδομένου ότι δεν είναι ο άμεσος αποδέκτης της⁶⁵. Γίνεται δεκτό ότι σε μια τέτοια περίπτωση το νομικό πρόσωπο μετ'

⁶² ΣτΕ 1696/79.

⁶³ ΣτΕ 3624/82.

⁶⁴ ΣτΕ 3692/89.

⁶⁵ Το ζήτημα αυτό απασχόλησε και το CE. Ειδικότερα δε, παλαιότερα, στις περιπτώσεις που το καταστατικό σωματείου προέβλεπε μεταξύ των σκοπών του την προστασία των συμφερόντων των μελών του, απαιτείτο η βλάβη των συμφερόντων όλων, προκειμένου να θεμελιωθεί έννομο συμφέρον του σωματείου να ασκήσει αίτηση ακύρωσης κατά πράξης που αφορούσε κάποια από τα μέλη του. Έτσι κρίθηκε ότι σύλλογος παλαιών πολεμιστών (*Amicale des Anciens Combattants des Chemins de Fer de l'Etat*, 27.12.1938) δε μπορεί να προσβάλλει πράξεις που αφορούν μόνο τα μέλη του που έχουν την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου. Αργότερα, αυτή η σταθερή και μακροχρόνια νομολογιακή γραμμή κάμφθηκε και στράφηκε προς μία πιο φιλελεύθερη αντιμετώπιση του συλλογικού εννόμου συμφέροντος. Στην υπόθεση *Syndicat Cretien du Corps des Officiers de Police* συνδικαλιστική οργάνωση κρίθηκε ότι έχει έννομο συμφέρον να προσβάλλει διοικητική πράξη η οποία ενδιαφέρει μόνο μία από τις πολλές κατηγορίες δημοσίων υπαλλήλων που αποτελούν μέλη της, ακόμα και αν αυτή αποτελεί μειοψηφία των μελών της.

Παρόμοια φιλελεύθερη στάση ακολουθεί πλέον το CE, όσον αφορά το παραδεκτό των αιτήσεων ενώσεων ή ομοσπονδιών, τις οποίες τα σωματεία συγκροτούν μεταξύ τους. Στο παρελθόν, το CE είχε δεχθεί ότι ένωση συλλόγων δεν μπορεί να υποκαταστήσει τον άμεσα ενδιαφερόμενο σύλλογο για να προσβάλλει μια προαγωγή (*Union des Associations Professionnelles du Personel Civil des Administrations Centrales*, 13.5.1921). Απαράδεκτη είχε, επίσης, κριθεί η προσφυγή ομοσπονδίας, η οποία είχε συσταθεί μεταξύ αγροτικών, εμπορικών, χειρονακτικών και βιομηχανικών σωματείων κατά απόφασης η οποία αφορούσε μόνο τους εργοδότες των εργαζομένων κατ' οίκον (*Fédération Patronale d'Anjou*, 10.2.1950). Όμοια στάση κράτησε το CE στην περίπτωση αιτήσεως ομοσπονδίας, η οποία περιελάμβανε τέσσερις συνδικαλιστικές οργανώσεις, κατά αποφάσεως που αφορούσε τη μία μόνο από αυτές (*Fédération Parisienne du Commerce Siderurgique*, 23.6.1948).

Η προαναφερθείσα νομολογιακή γραμμή ακολουθήθηκε κατά τρόπο πάγιο έως τη σημαντική απόφαση *Union Interfédérale des Syndicats de la préfecture de Police* (21.7.1972), όπου συνομοσπονδία αποτελούμενη από δύο ομοσπονδίες κρίθηκε ότι είχε έννομο συμφέρον να προσβάλλει

εννόμου συμφέροντος προσβάλλει πράξεις ή παραλείψεις που προκαλούν βλάβη στα συμφέροντα του συνόλου των μελών του, εφόσον η προάσπιση ή η προαγωγή των συμφερόντων αυτών περιλαμβάνεται στους σκοπούς του νομικού προσώπου^{66 67}. Το νομικό πρόσωπο, επίσης, νομιμοποιείται ενεργητικά να προσβάλλει πράξη ή παράλειψη από την οποία θίγονται τα συμφέροντα και μιας μόνο ειδικής κατηγορίας μελών του, με την προϋπόθεση ότι από την ίδια πράξη δεν θίγονται τα συμφέροντα άλλης κατηγορίας μελών του^{68 69}.

εε) Διοικητικές πράξεις που αφορούν ζητήματα προστασίας περιβάλλοντος

Τέλος, χωριστής εξέτασης χρήζει η περίπτωση της ενεργητικής νομιμοποίησης νομικού προσώπου σε περίπτωση πράξης ή παράλειψης με αποδέκτες τρίτα, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, εφόσον αφορά ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος. Η νομολογία δέχεται μια διευρυμένη έννοια εννόμου συμφέροντος στα ζητήματα αυτά, η οποία, στην περίπτωση των νομικών προσώπων είναι τέτοια ώστε να προσεγγίζει την περίπτωση της λαϊκής αγωγής⁷⁰, καθώς δεν απαιτεί ακόμη και την ύπαρξη οιοδήποτε τοπικού συνδέσμου της βλαπτικής για το περιβάλλον διοικητικής πράξης ή παράλειψης με την έδρα του αιτούντος την έννομη προστασία νομικού προσώπου⁷¹. Η βλάβη των νομικών προσώπων για

πράξη σχετική με το καθεστώς της μιας μόνο ομοσπονδίας. Ακολούθησαν πολλές όμοιες αποφάσεις (*Fédération nationale de l' agriculture*, 22.7.1977). Σε κάθε περίπτωση η αίτηση κρίνεται παραδεκτή εάν η πράξη, παρά το ότι έχει ιδιαίτερη σημασία για ένα μέρος των μελών, μπορεί να θεωρηθεί ότι ενδέχεται να βλάψει τα συμφέροντα όλης της ένωσης ή της συνομοσπονδίας (*Union des Syndicats d' affichage*, 20.4.1960). Πρβλ. *Αναγνώστου*, ΤοΣ 1988, 664-665.

⁶⁶ ΣτΕ 2999/83, 4992-4/88, 685/90.

⁶⁷ Πάντως, με την ΟλΣτΕ 3670/06 απορρίφθηκε ως απαράδεκτη παρέμβαση του σωματείου "Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Περιοδικού Τύπου", επειδή οι καταστατικοί σκοποί του, ως γενικοί σκοποί αναγόμενοι στην προάσπιση των επαγγελματικών αιτημάτων και την επίλυση των θεσμικών ζητημάτων που απασχολούν τους ιδιοκτήτες μηνιαίων περιοδικών, δεν μπορούσαν να αποτελέσουν επαρκή βάση για τη θεμελίωση εννόμου συμφέροντος προς άσκηση παρεμβάσεως σε δίκη υπέρ του κύρους πιστοποιητικού του ΕΣΡ, περί μη συνδρομής των ασυμβιβάστων ιδιοτήτων των άρθρων 2 παρ. 2 περ. α' και 3 παρ. 2 του Ν. 3021/02 στο πρόσωπο βασικού μετόχου, μέλους οργάνου διοίκησης ή διευθυντικού στελέχους συγκεκριμένης εταιρίας, η οποία ανεδείχθη ανάδοχος σε συγκεκριμένο διαγωνισμό δημοσίων έργων.

⁶⁸ ΣτΕ 3404/84.

⁶⁹ Χαρακτηριστικά έχει γίνει δεκτό ότι η Πανελλήνια Ένωση Πτυχιούχων Υπομηχανικών και Μηχανικών έχει έννομο συμφέρον να επιδιώξει την ακύρωση ρυθμίσεων κατά το μέρος που αφορούν στον επιστημονικό και επαγγελματικό τίτλο που κατά νόμο δικαιούνται να φέρουν οι Τεχνολόγοι Μηχανικοί, διότι η τυχόν ακύρωσή τους δεν θα έβλαπτε τα συμφέροντα των άλλων κατηγοριών των μελών της, δεν έχει όμως έννομο συμφέρον να ζητήσει την ακύρωση της ίδιας ρύθμισης, καθ' ο μέρος στερεί από τους Τεχνολόγους Ηλεκτρολόγους τη δυνατότητα να εγγραφούν στο ΜΕΚ και να μπορούν να στελεχώνουν εργοληπτικές επιχειρήσεις που κατασκευάζουν αντίστοιχα δημόσια έργα, διότι η ακύρωση της ρύθμισης αυτής θα έθιγε τα συμφέροντα των Ηλεκτρολόγων Υπομηχανικών που αποτελούν επίσης μέλη της Ενώσεως (ΣτΕ 1623/88).

⁷⁰ Σιούτη, *Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος*, 2003, 88.

⁷¹ Αιτία αυτής της ιδιαίτερης προσέγγισης είναι αναμφισβήτητη η φύση του προστατευόμενου εννόμου αγαθού στις υποθέσεις αυτές, δηλαδή του φυσικού περιβάλλοντος που έχει λάβει δικαιολογημένα στις

προσβολή πράξεων ή παραλείψεων σε ζητήματα προστασίας περιβάλλοντος μπορεί να είναι είτε οικονομική είτε αμιγώς περιβαλλοντική.

Η οικονομική βλάβη αφορά περιπτώσεις στις οποίες νομικό πρόσωπο - εταιρία αμφισβητεί τη νομιμότητα άδειας λειτουργίας ανταγωνιστικής της επιχείρησης ή άλλων διοικητικών πράξεων που σχετίζονται εν γένει με την επαγγελματική της δραστηριότητα προβάλλοντας λόγους που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος. Στις περιπτώσεις αυτές γίνεται δεκτό ότι οι πράξεις αυτές προσβάλλονται παραδεκτά, χωρίς να ασκεί καμία επίδραση η ύπαρξη ή μη χωρικής σχέσης της αμφισβητούσας τη νομιμότητα της πράξης εταιρίας με την περιοχή στην οποία εκδηλώνεται η προσβολή⁷². Η επέλευση της βλάβης συναρτάται με την διαρροή της πελατείας και την επακόλουθη μείωση των κερδών, η οποία τεκμαίρεται όταν η δραστηριότητα της ομοειδούς επιχείρησης συντελείται στην ίδια περιοχή ή όταν πρόκειται για απολύτως ομοειδή επιχείρηση, ανεξαρτήτως της έδρας της, εφόσον διαθέτει ή δύναται να διαθέσει τα προϊόντα της σε ολόκληρη την επικράτεια⁷³.

Στη δεύτερη περίπτωση (περιβαλλοντική βλάβη), η ενεργητική νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον θεμελιώνεται με βάση τους επιδιωκόμενους στο καταστατικό του νομικού προσώπου περιβαλλοντικούς σκοπούς⁷⁴, στην περίπτωση των περιβαλλοντικών συλλόγων, σωματείων, αστικών μη κερδοσκοπικών εταιρειών κ.λ.π.⁷⁵. Η

σύγχρονες βιομηχανοποιημένες κοινωνίες και στις έννομες τάξεις τους τον χαρακτήρα ενός «υπερατομικού κοινωνικού δικαιώματος», βλ. Σιούτη (2003), 261-262.

⁷² Μέλισσας, Το έννομο συμφέρον και η προθεσμία στις πολεοδομικές διαφορές, 2007, 33επ. Στη βάση αυτή με τη ΣτΕ 396/06 κρίθηκε ότι εταιρία με έδρα στο Ν. Μαγνησίας μπορεί να προσβάλει με αίτηση ακύρωσης άδεια εκμετάλλευσης λατομείου εταιρίας με έδρα στο Ν. Φωκίδας, εφόσον η αίτηση ασκείται με την ιδιότητα της ανταγωνιστικής επιχείρησης που εκμεταλλεύεται ομοειδή προϊόντα.

⁷³ Μέλισσας (2007), ό.π.

⁷⁴ Αντίστοιχη νομολογία υιοθετείται και από το CE όπου η έννοια του συλλογικού εννόμου συμφέροντος διευρύνεται εντυπωσιακά, ώστε να θεωρείται τελικά ότι τα αιτούντα σωματεία αναλαμβάνουν την προστασία του γενικού συμφέροντος. Έτσι κρίθηκε παραδεκτή η αίτηση ακύρωσης της *Société pour l'esthétique de la France* (14.12.1951) κατά άδειας ανεγέρσεως πολυκατοικίας στη Μασσαλία σύμφωνα με αρχιτεκτονικά σχέδια του Le Corbusier. Ομοίως, κρίθηκε παραδεκτή αίτηση ακύρωσης του σωματείου *Les amis de la terre* (8.3.1985), το οποίο είχε περιλάβει στους σκοπούς του την προστασία της φύσεως και του περιβάλλοντος κατά αποφάσεων του Υπουργού Περιβάλλοντος να καταρτίσει σύμβαση για τη μείωση της ατμοσφαιρικής μόλυνσεως με την εταιρεία Pechiney – Kuhlmann. Πρβλ. Αναγνώστον, ΤοΣ 1988, 662επ.

⁷⁵ Η ανάπτυξη σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο της οργανωμένης «κοινωνίας των πολιτών» και η ραγδαία εμφάνιση των ΜΚΟ, οι οποίες διαδραματίζουν de iure αλλά και de facto, καταλυτικό ρόλο, πέρα από τα θέματα περιβάλλοντος, στον γενικότερο κοινωνικό τομέα (ευπαθείς ομάδες πληθυσμού, ΑΜΕΑ, κ.λ.π.), στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των μειονοτήτων κ.λ.π., δημιουργούν ζητήματα ιδιαίτερης σημασίας στο θέμα της ενεργητικής νομιμοποίησης σε υποθέσεις συναφείς προς τους καταστατικούς τους σκοπούς. Πάντως, μέχρι σήμερα το ΣτΕ έχει φανεί απρόθυμο να διευρύνει το έννομο συμφέρον, αναλόγως με τις περιβαλλοντικές, και στις παραπάνω κατηγορίες υποθέσεων, παρά το εξίσου έντονο συνταγματικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν. Χαρακτηριστικά, με την ΣτΕ 575/01, σε δίκη με αντικείμενο την ακύρωση διοικητικής πράξης που αφορούσε τοποθέτηση αντιρρησία συνείδησης σε κοινωφελές ίδρυμα που παρείχε υπηρεσίες φυσικής αποκατάστασης ατόμων με ειδικές

επικαλούμενη βλάβη, ειδικότερα, συναρτάται απλά και μόνο με το γεγονός ότι το νομικό πρόσωπο συμπεριλαμβάνει στους σκοπούς του καταστατικού του την προστασία του περιβάλλοντος, όχι αναγκαστικά ως πρωτεύοντα αλλά ακόμη και ως δευτερεύοντα σκοπό⁷⁶. Το έννομο συμφέρον, μάλιστα, αναγνωρίζεται ανεξαρτήτως της χωρικής εγγύτητας ή της σχέσης της έδρας του νομικού προσώπου με την περιοχή στην οποία απειλείται ή έχει συντελεστεί η περιβαλλοντική βλάβη⁷⁷, πράγμα το οποίο η νομολογία απαιτεί, με διαφορετικές κατά περίπτωση διαβαθμίσεις χωρικής γειννίαςας, από τα φυσικά πρόσωπα⁷⁸.

Όλες οι παραπάνω κατηγορίες υποθέσεων στις οποίες νομιμοποιείται ενεργητικά το νομικό πρόσωπο, αν και αποδέκτης της προσβαλλόμενης πράξης ή παράλειψης είναι τρίτα πρόσωπα, μέλη ή μη αυτού, αφορούν μόνο την ακυρωτική δίκη. Αντίθετα, στην ουσιαστική διοικητική δίκη, η οποία ανοίγει κατόπιν ασκήσεως προσφυγής, η ενεργητική νομιμοποίηση είναι στενότερη⁷⁹, ακόμη και αν θεωρηθεί ως ορθή η διατυπωθείσα από το *N. Χατζητζανή* άποψη⁸⁰, ότι δηλαδή, μετά την ισχύ του ΚΔΔ, προσφυγή μπορεί να ασκήσει και εκείνος ο οποίος δεν αναφέρεται μεν ονομαστικά στη διοικητική πράξη, έχει, όμως, άμεσο, προσωπικό και ενεστώς έννομο συμφέρον, ως θιγόμενος σε έννομα συμφέροντά του, θεωρώντας ότι αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις που καθιερούνται αλληλέγγυα ευθύνη τρίτων προσώπων μετά του ονομαστικώς αναφερόμενου στην πράξη. Τούτο διότι η ενεργητική

ανάγκες, απορρίφθηκε παρέμβαση της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη (ΕΕΔΑΠ), Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης (με τη μορφή σωματείου) προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου, «ως άνευ εννόμου συμφέροντος» με επιχείρημα ότι «ο εν λόγω αντιρρησίας συνείδησης δεν ήταν μέλος της ΕΕΔΑΠ., ότι ούτε το ίδιο το παρεμβαίνον σωματείο ή κάποιο από τα μέλη του υφίσταται βλάβη από την προσβληθείσα πράξη και ότι οι σκοποί του ανωτέρω σωματείου, όπως περιγράφονται στο καταστατικό του, δεν αναφέρονται ειδικώς στην προστασία συγκεκριμένης κατηγορίας πολιτών (των αντιρρησιών συνείδησης, εν προκειμένω), αλλά γενικώς στην προάσπιση και τη μέριμνα για την κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων». Η απόφαση αυτή επικρίθηκε από τη θεωρία με το επιχείρημα ότι η πλήρης διαφοροποίηση της δικονομικής θέσης των περιβαλλοντικών ΜΚΟ από τις ΜΚΟ που έχουν ως άμεσο, τουλάχιστον, σκοπό την προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου, δεν μπορεί να θεωρηθεί, νομικά αλλά και δικαιοπολιτικά, ως ορθή, δεδομένου ότι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί τον ακρογωνιαίο δεοντολογικό λίθο της σύγχρονης ελληνικής συνταγματικής τάξης. Μία δε από τις πολλές μεθόδους διασφάλισης από τα κρατικά όργανα της αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, είναι αυτή της θεσμοθέτησης, με τυπικό νόμο ή νομολογιακά, της παρέμβασης ΜΚΟ προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου σε δικαστικές ή διοικητικές διαδικασίες που άπτονται ζητημάτων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Περαιτέρω, προβλήθηκε και το επιχείρημα ότι το δικαίωμα δικονομικής ενεργοποίησης ΜΚΟ αποτελεί πλέον γραπτό, εφαρμοστέο δίκαιο για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, δυνάμει των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ που αφορούν στη φυλετική ισότητα και την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία αντίστοιχα, καθώς αυτές προβλέπουν την υποχρέωση των κρατών μελών να διασφαλίσουν σε ενώσεις, οργανώσεις ή άλλα νομικά πρόσωπα τη δυνατότητα να κινήσουν, είτε εξ ονόματος του ενάγοντος - αιτούντος είτε προς υπεράσπισή του, κάθε δικαστική ή διοικητική διαδικασία (*Σιταρόπουλος*, ΤοΣ τεύχ. 2/2002, 245-253).

⁷⁶ Σιούτη (2003), 89.

⁷⁷ ΣτΕ 944/85, 695/86, 150/89, 640/90, 2282/1992, 2539/96.

⁷⁸ ΣτΕ 376/88, 1157/91, 2281/92, 2586/92, 2753/94, 4766/95, 2539/96, 2151/00, 2274/00.

⁷⁹ Σπηλιωτόπουλος (2000), 619.

⁸⁰ 2002, 459.

νομιμοποίηση στη διοικητική δίκη ουσίας, σε αντίθεση με την ακυρωτική δίκη, εξακολουθεί να περιορίζεται σε ένα πολύ αυστηρά καθορισμένο κύκλο προσώπων⁸¹.

γ) Ιδιαίτερες περιπτώσεις νομικών προσώπων

αα) Τα νομικά πρόσωπα διφυούς χαρακτήρα

Ειδική αναφορά, λόγω της ιδιομορφίας τους, απαιτείται στην περίπτωση των νομικών προσώπων διφυούς χαρακτήρα, με την ιδιότητα των διαδίκων στη διοικητική δίκη.

Τα διφυή νομικά πρόσωπα εμφανίζονται στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του⁸². Όπως τονίστηκε παραπάνω, νομικά πρόσωπα διφυούς χαρακτήρα είναι τα νομικά πρόσωπα τα οποία εμφανίζονται να δρουν άλλοτε εντός του κύκλου του ιδιωτικού δικαίου και άλλοτε εντός του κύκλου του δημοσίου δικαίου. Σε όσες περιπτώσεις λειτουργούν εντός του κύκλου του ιδιωτικού δικαίου, ισχύουν ως προς την ικανότητα διαδίκου όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τα ΝΠΙΔ. Σε όσες περιπτώσεις, όμως, έχει κριθεί ότι, ασχέτως νομικής μορφής λειτουργίας, αυτά ασκούν δημόσια εξουσία και εκδίδουν εκτελεστές διοικητικές πράξεις, για τις δράσεις τους αυτές εφαρμόζονται όλα όσα ανωτέρω εκτέθηκαν για το Δημόσιο και τα ΝΠΙΔΔ.

Την κρίση για το πότε ένα νομικό πρόσωπο διφυούς χαρακτήρα ασκεί δημόσια εξουσία το ΣτΕ την επιφυλάσσει αποκλειστικά στο ίδιο, μέσα από την περιπτωσιολογική εξέταση από τη νομολογία κάθε υπόθεσης⁸³. Έτσι έχουν κριθεί ως τέτοια : η Τράπεζα της Ελλάδος, κατά την άσκηση της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής⁸⁴, η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (Δ.Ε.Η.), σε σχέση με τα ζητήματα κοινωνικής

⁸¹ Ενδεικτικά, δε νομιμοποιείται και υπό το κράτος του ΚΔΔ το φυσικό ή νομικό πρόσωπο - μέτοχος της ΑΕ ή εταίρος της ΕΠΕ να προσβάλλει με προσφυγή την πράξη επιβολής φόρου ή φορολογικού προστίμου σε βάρος της εταιρίας, αν και είναι πρόδηλο το συμφέρον του να ακυρωθεί η πράξη αυτή.

⁸² Παπαχρίστου, *Λύτρας* (ΤΤ), 809.

⁸³ Η στάση αυτή του ΣτΕ, όσον αφορά στη νομική μορφή που κατά περίπτωση κάποια νομικά πρόσωπα προσκτώνται κατά το λόγο της διάφορης δραστηριότητάς τους, έχει προκαλέσει συχνά τη θεωρία, η οποία δεν μπορεί να αποδεχθεί ως νομικά ορθή τη θέση ότι ένα νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου μπορεί να μεταβάλλει περιστασιακά χαρακτήρα και να λειτουργεί σε χώρο και υπό μορφή που, από πρώτη άποψη, δεν θέλησε να του προσδώσει ο νομοθέτης, ιδιαίτερα εκείνη του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Πιο ρεαλιστική είναι η στάση του Παπαχατζή - εξαιτίας και της δικαστικής του ιδιότητας - σύμφωνα με την οποία «ο διφυής χαρακτήρας δεν είναι εντελώς σύμφωνος με τα αιτήματα της επιστημονικής έρευνας, ωστόσο ο μη παραδεχόμενος μια τέτοια διπλή φύση του νομικού προσώπου θα ήταν εκτός της νομικής πραγματικότητας». Η ανάγκη που επιβάλλει στο ΣτΕ την έννοια αυτή είναι προφανής, καθώς δεν μπορεί να αφήσει ανέλεγκτες πράξεις που θεωρεί ότι αποτελούν άσκηση δημόσιας εξουσίας, από οπουδήποτε και αν προέρχονται (Παπαχρίστου, *Λύτρας* (ΤΤ), ό.π.).

⁸⁴ ΣτΕ 1149/39, 2308/52, 1052/54, 2325/76.

ασφάλισης του προσωπικού της⁸⁵, το Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, όταν εκδίδει πράξεις οι οποίες αφορούν την εποπτεία των χρηματιστηριακών συναλλαγών⁸⁶, η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία⁸⁷, ο Οργανισμός Σχολικών Κτιρίων (Ο.Σ.Κ.), όταν εκδίδει οικοδομικές άδειες για δημόσια κτίρια τα οποία ανεγείρονται με ευθύνη του⁸⁸, το Εθνικό Κέντρο Πιστοποίησης Δομών Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ε.ΚΕ.ΠΣ.), όταν πιστοποιεί τους φορείς κατάρτισης και ειδικότερα τις εκπαιδευτικές ικανότητες των Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.), προκειμένου αυτά να αποκτήσουν δικαίωμα υλοποίησης των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση⁸⁹.

ββ) Τα αλλοδαπά νομικά πρόσωπα

Ικανότητα δικαίου αναγνωρίζεται όχι μόνο στα ημεδαπά αλλά και στα αλλοδαπά νομικά πρόσωπα που δημιουργούνται με βάση την ιδιωτική βούληση. Η ικανότητα δικαίου και, κατ' επέκταση, η ικανότητα διαδίκου των αλλοδαπών νομικών προσώπων ρυθμίζεται από το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ειδικότερα δε, από το δίκαιο της έδρας τους, σύμφωνα με το άρθρο 10 του ΑΚ⁹⁰. Ενόψει μάλιστα του ότι δεν γίνεται διάκριση από τις διατάξεις του διοικητικού δικονομικού δικαίου, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, ισχύουν κατ' αρχήν και γι' αυτά όλα όσα αναφέρθηκαν για τα ημεδαπά Ν.Π.Ι.Δ.

Ικανότητα διαδίκου διαθέτουν, βεβαίως, και τα νομικά πρόσωπα διεθνούς δικαίου, όπως ο Ο.Η.Ε. και οι λοιποί διεθνείς οργανισμοί⁹¹ και τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ενωσης⁹².

Οι πρεσβείες των ξένων κρατών που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα δεν αποτελούν αυτοτελές νομικό πρόσωπο αλλά δημόσια

⁸⁵ ΣτΕ 1457/69, 865/70.

⁸⁶ ΣτΕ 4558/97.

⁸⁷ ΣτΕ 1665/73.

⁸⁸ ΣτΕ 2166/02, 3385/00.

⁸⁹ ΣτΕ 99/02.

⁹⁰ Η ΑΠ 419/00 δέχεται ότι «κατά το δίκαιο της πολιτείας της έδρας του αλλοδαπού νομικού προσώπου ρυθμίζεται η εσωτερική λειτουργία του σωματείου και τα συναφή ζητήματα, όπως είναι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των μελών του, οι εξουσίες των οργάνων και των μελών του ΔΣ, η έκταση των εξουσιών του προέδρου και η δυνατότητα εκχώρησης εξουσιών σε αυτόν καθώς και τα αφορώντα την έγκριση των αποφάσεων του ΔΣ και την τροποποίηση του καταστατικού θέματα. Εξάλλου, κατά το ίδιο δίκαιο κρίνεται η ικανότητα του νομικού προσώπου να παρίσταται επί δικαστηρίου, καθώς και η δικολογική του ικανότητα». Ομοίως, και η ΑΠ 1390/01 δέχεται ότι «από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 62 ΚΠολΔ, 5 και 10 ΑΚ, προκύπτει ότι σε δίκη που διεξάγεται στην Ελλάδα, η ικανότητα διαδίκου αλλοδαπού φυσικού προσώπου κρίνεται κατά το δίκαιο της ιθαγένειάς του, ενώ της αλλοδαπής εταιρίας κατά το δίκαιο της χώρας όπου εδρεύει».

⁹¹ Ειδικότερα, η αναγνώριση της διεθνούς προσωπικότητας στους διεθνείς οργανισμούς, όταν δεν προβλέπεται από την ιδρυτική τους συνθήκη, συνάγεται από την άσκηση αρμοδιοτήτων στο διεθνές πεδίο, όπως η συνολολόγηση διεθνών συνθηκών και το δικαίωμα πρεσβεύσεως.

⁹² Χατζητζανής (2002), 205.

υπηρεσία του κράτους που διαπίστευσε στην ελληνική πολιτεία τη διπλωματική αποστολή και, συνεπώς, δεν έχουν την ικανότητα να είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και, κατά νομική αναγκαιότητα, την ικανότητα να είναι διάδικοι ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων. Τούτο συνάγεται και από τη Σύμβαση της Βιέννης (18.4.1961), η οποία υπογράφηκε και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ΝΔ 503/70, και, ειδικότερα, από το άρθρο 3 παρ. 1 αυτής, η οποία ρυθμίζει, μεταξύ άλλων, και τον κύκλο των καθηκόντων της διπλωματικής αποστολής, η οποία είναι η αντιπροσώπευση του διαπιστευόντος κράτους στο κράτος όπου είναι η διαπίστευση⁹³.

δ) Φορείς χωρίς νομική προσωπικότητα

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, προϋπόθεση για να αναγνωριστεί σε νομικό πρόσωπο η ικανότητα διαδίκου είναι αυτό να έχει αποκτήσει νομική προσωπικότητα και ικανότητα δικαίου, κατά το ουσιαστικό δίκαιο. Βεβαίως, ήδη, μας έχει δοθεί η ευκαιρία να επισημάνουμε ότι η ταύτιση της ικανότητας δικαίου και της ικανότητας διαδίκου δεν είναι απόλυτη. Διάφορα νέα μορφώματα έχουν κάνει αισθητή την παρουσία τους στη σύγχρονη οικονομική και κοινωνική ζωή τα τελευταία χρόνια. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των μορφωμάτων αυτών είναι ότι, ενώ στερούνται νομικής προσωπικότητας και ικανότητας δικαίου, εντούτοις, αναγνωρίζονται από επιμέρους διατάξεις ως υποκείμενα συγκεκριμένων εννόμων σχέσεων, όπως π.χ. η φορολογία εισοδήματος, ο Κώδικας Βιβλίων και Στοιχείων (ΚΒΣ), η νομοθεσία περί δημοσίων έργων αναγνωρίζουν την κοινοπραξία ως φορολογικό υποκείμενο και ως δικαιούμενη να συμμετέχει σε διαγωνισμούς δημοσίων έργων.

Το ζήτημα που απασχολεί εν όψει των ανωτέρω την επιστήμη αλλά και τη νομολογία είναι αν και σε ποια έκταση αυτά τα μορφώματα έχουν ικανότητα διαδίκου και αν νομιμοποιούνται ενεργητικά στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης. Παρακάτω αναλύουμε κάποιες ιδιάζουσες περιπτώσεις τέτοιων μορφωμάτων :

αα) Η περίπτωση των ενώσεων προσώπων και της κοινοπραξίας

Το ζήτημα της ικανότητας διαδίκου των παραπάνω μορφωμάτων ρυθμίζεται, κατ' αρχάς, ρητά στην πολιτική δίκη, καθώς η διάταξη του άρθρου 62 του ΚΠολΔ αναγνωρίζει σε ενώσεις προσώπων που επιδιώκουν κάποιο σκοπό, χωρίς να είναι σωματεία, καθώς και σε

⁹³ ΕφΑθ 3795/85, Δνη 26, 537.

εταιρείες που δεν έχουν νομική προσωπικότητα, την ικανότητα να είναι διάδικοι.

Στο διοικητικό δικονομικό δίκαιο, στις διοικητικές διαφορές ουσίας, μετά τη θέση σε ισχύ του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, στο άρθρο 23 του οποίου ορίζεται ότι «ικανότητα να είναι διάδικοι έχουν, εκτός από τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα, οι ενώσεις προσώπων καθώς και οι ομάδες περιουσίας», γενικεύτηκε για όλες τις διοικητικές διαφορές το μέχρι της εισαγωγής του περιοριζόμενο μόνο στις φορολογικές διαφορές (άρθρο 23 ΚΦΔ) πλάσμα της δικονομικής εξομοιώσεως των στερουμένων νομικής προσωπικότητας ενώσεων προσώπων με τα νομικά πρόσωπα⁹⁴. Άρα, υπό την ισχύ του ΚΔΔ, αναγνωρίζεται πλέον ικανότητα διαδίκου στις ενώσεις αυτές σε όλες τις διοικητικές διαφορές ουσίας τις οποίες αυτός ρυθμίζει.

Σε αντίθεση με τα ανωτέρω, στις ακυρωτικές διαφορές, η διάταξη του άρθρου 47 του ΠΔ 18/89, η οποία ορίζει ότι «αίτηση ακυρώσεως δικαιούται να ασκήσει ο ιδιώτης ή το νομικό πρόσωπο τους οποίους αφορά η διοικητική πράξη ή των οποίων έννομα συμφέροντα, έστω και μη χρηματικά, προσβάλλονται από αυτήν», φαίνεται κατ' αρχήν να αποκλείει από τον κύκλο των υποκειμένων που νομιμοποιούνται να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως τις ενώσεις προσώπων και τις ομάδες περιουσίας.

Ο νομοθετικός αυτός αποκλεισμός των ενώσεων χωρίς νομική προσωπικότητα, θα μπορούσε να θεωρηθεί συνταγματικά προβληματικός, καθ' όσον γίνεται δεκτό ότι και οι ενώσεις αυτές τυγχάνουν φορείς ατομικών δικαιωμάτων, δεδομένου ότι το Σύνταγμα αναγνωρίζει και προστατεύει με διάφορες διατάξεις του (όπως στα άρθρα 12, 13, 14 παρ. 2 κ.λ.π.) τις συλλογικές προσπάθειες και συμπράξεις πλειόνων προσώπων, χωρίς να απαιτεί ως προϋπόθεση της συνταγματικής αυτής προστασίας την οργάνωσή τους σε νομικά πρόσωπα⁹⁵. Υποστηρίζεται πάντως η άποψη ότι ο αποκλεισμός αυτός δεν δημιουργεί κανένα έλλειμμα έννομης προστασίας ούτε αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 1, 95 παρ. 4 και 12 του Συντάγματος, καθόσον οι μεν δύο πρώτες διατάξεις που διασφαλίζουν την πρόσβαση στα δικαστήρια και κατοχυρώνουν συνταγματικά την αίτηση ακύρωσης, επιφυλάσσουν στο νόμο τη θέσπιση των αναγκαίων δικονομικών διατάξεων, περιλαμβανομένων και αυτών που ρυθμίζουν την ικανότητα διαδίκου για την προσφυγή, εν ευρεία εννοία, ενώπιον του δικαστή και τη συνακόλουθη παροχή εννόμου προστασίας, ενώ η τρίτη διάταξη κατοχυρώνει μεν το δικαίωμα των Ελλήνων προς σύσταση πάσης μορφής ενώσεων προσώπων, δεν επιβάλλει, όμως, την αναγνώριση σε αυτές της ικανότητας διαδίκου, ανεξαρτήτως της επιλεγόμενης μορφής

⁹⁴ ΔΕφΛάρ. 324/00.

⁹⁵ Λαγτόγλου (1991), 78.

συγκρότησης. Επομένως, κατά την άποψη αυτή, η εν λόγω διάταξη συμπορεύεται με τις προαναφερθείσες συνταγματικές διατάξεις⁹⁶.

Με δεδομένο, λοιπόν το νομοθετικό αποκλεισμό των ενώσεων, μια πρώτη σκέψη θα ήταν να αποδοθεί σ' αυτές η ικανότητα διαδίκου με αναλογική εφαρμογή των διατάξεων του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας⁹⁷.

Το ΣτΕ, όμως, φάνηκε απρόθυμο να ακολουθήσει την ερμηνευτική αυτή οδό, η οποία θα οδηγούσε σε αναγνώριση της ικανότητας διαδίκου όλων αδιακρίτως των ενώσεων. Η νομολογία του, μέσα από τη διαδικασία εξελικτικής της ωρίμανσης, υιοθέτησε την άποψη ότι, αν και οι ενώσεις προσώπων στερούνται νομικής προσωπικότητας, εντούτοις, έχουν την ικανότητα διεξαγωγής της δίκης ιδίω ονόματι, στο βαθμό που αναγνωρίζονται ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε ορισμένο κύκλο σχέσεων ή τομέα δραστηριοτήτων⁹⁸ και προσβάλλουν διοικητική πράξη που εκδίδεται στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων ή δραστηριοτήτων⁹⁹ ή παρεμβαίνουν για να υποστηρίξουν το κύρος τέτοιας πράξης¹⁰⁰.

Με βάση το κριτήριο αυτό ενώσεις προσώπων, οι οποίες δεν έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα, δεν έχουν ικανότητα διαδίκου, εφόσον δεν έχουν αναγνωρισθεί ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε θέματα που αφορούν το αγόμενο ενώπιον του δικαστηρίου ζήτημα. Με το επιχείρημα αυτό, παρά το διευρυμένο έννομο συμφέρον που αναγνωρίζεται εν γένει στις περιβαλλοντικές διαφορές, απορρίφθηκε αίτηση ακύρωσης οικολογικής κίνησης, εφόσον δεν προέκυψε ότι είχε αναγνωρισθεί ως φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε θέματα οικολογικής προστασίας¹⁰¹. Αντιθέτως, εφόσον έχουν αναγνωρισθεί ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στα θέματα αυτά, έχουν ικανότητα διαδίκου.

Τα ανωτέρω υιοθετηθέντα από τη νομολογία κριτήρια αποτελούν, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, το εξελικτικό αποτέλεσμα μίας συντελεσθείσας ωρίμανσης της νομολογίας. Για να κατανοήσουμε

⁹⁶ Χιώλος, ΕΔΔΔΔ, 2002, 234.

⁹⁷ ΔΕΦΑΘ 4242/87, όπου και εφαρμογή του άρθρου 62 του ΚΠολΔ σε διοικητική διαφορά ουσίας - μη φορολογική διαφορά, υπό το νομοθετικό καθεστώς προ της θέσεως σε ισχύ του ΚΔΔ, όπου απουσίαζε πρόβλεψη για ικανότητα διαδίκου των ενώσεων.

⁹⁸ Αν και στη ΣτΕ 1845/83, κατά τη γνώμη ενός με ψήφο μέλους του Δικαστηρίου, «οι κοινοπραξίες καθίστανται απλώς φορείς ή αποδέκτες ορισμένων διαδικαστικών ενεργειών για τη διεξαγωγή του διαγωνισμού, όχι όμως και φορείς γνησίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, δεδομένου ότι υπεύθυνοι έναντι του κυρίου του έργου παραμένουν οι κοινοπρακτούντες, οι οποίοι, κατά τις ανωτέρω διατάξεις, ευθύνονται αλληλεγγύως και εις ολόκληρον». Επομένως, κατά τη μειοψηφήσασα αυτή γνώμη, έπρεπε να κριθεί ότι οι κοινοπραξίες δεν μπορούν να είναι διάδικοι.

⁹⁹ ΣτΕ 944/99, 1125/98, 971/98, 2302/95 (Ολ.), 3760/92, 2094/90, 239/90, 2672/87, 3706/89, 2840/88, 878/88, 2923/86, 18/83, 1845/83, 4037/79 (Ολ.).

¹⁰⁰ ΣτΕ 50/93, 2923/86, 18/83.

¹⁰¹ ΟΛΣτΕ 2302/95.

καλύτερα το τελευταίο, αξίζει να αναφερθούμε σε δύο χαρακτηριστικές αποφάσεις - δείγματα της παλαιότερης και αυστηρότερης θέσης του ΣτΕ.

Πρόκειται για τις ΣτΕ 3725/82 και 3075/82 με τις οποίες έγινε δεκτό ότι «εφόσον δεν υπάρχει διάταξις αναγνωρίζουσα εις την κοινοπραξίαν γενικώς, ως ένωσιν προσώπων, νομικήν προσωπικότητα, κατ' εξαίρεσει ειδικαί διατάξεις απονέμουν τοιαύτην προσωπικότητα εις ωρισμένας εξ αυτών, αφορώσας εις συγκεκριμένην μορφήν οικονομικής συνεργασίας (ά. 8 ΝΔ 3874/58), συνεπώς αι λοιπαί, μη ούσαι νομικά πρόσωπα, δεν δύνανται να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως. Και ναι μεν τοιούτο δικαίωμα έχουν και ενώσεις προσώπων καθιστάμεναι υπό της εννόμου τάξεως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων επί ωρισμένου κύκλου σχέσεων ή τομέως δραστηριοτήτων, ενώ εξ άλλου σχετικώς περί κοινοπραξιών διατάξεις περιλαμβάνουν τα άρθρ. 16 Ν. 820/78 και 1 ΚΦΣ 1977, αλλά εκ τούτων προκύπτει μόνον ότι η κοινοπραξία καθίσταται φορέυς ή αποδέκτης ωρισμένων διαδικαστικών ενεργειών προς το σκοπόν της ταχείας και ομαλής εξελίξεως της διοικητικής διαδικασίας βεβαιώσεως της εισπράξεως του φόρου, ουχί δε και ότι καθίσταται φορέυς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων εις ωρισμένον τομέα δράσεως, μη νομιμοποιουμένη και ούτω εις άσκησιν αιτήσεως ακυρώσεως».

Λίγο μεταγενέστερα από την έκδοση των δύο ανωτέρω αποφάσεων σημειώθηκε η αλλαγή της νομολογίας του ΣτΕ, αρχής γενομένης με την απόφαση 1845/83. Κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί το σκεπτικό της απόφασης : «Κατά την έννοια της διατάξεως του άρθρου 47 παρ. 1 του Ν. 170/73, νομικά πρόσωπα δικαιούμενα να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως, δεν είναι μόνο τα ρητώς αναγνωριζόμενα από τον Αστικό Κώδικα και άλλα ειδικά νομοθετήματα, αλλά και ενώσεις προσώπων, οι οποίες χωρίς να προσλάβουν νομική προσωπικότητα καθίστανται από την έννομη τάξη φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε ορισμένο κύκλο σχέσεων ή τομέα δραστηριοτήτων. Στην προκειμένη περίπτωση, κατά ρητή διάταξη (άρθρο 14) της Διακηρύξεως του επίδικου διαγωνισμού (Δ. 50375/26.1.1980 απόφαση Υπουργού Δημ. Έργων), ήσαν δεκτές στη δημοπρασία κοινοπραξίες αλλοδαπών ή ημεδαπών κατασκευαστικών και μελετητικών οίκων. Ειδικά η μορφή της κοινοπραξίας ήταν υποχρεωτικά η μόνη δεκτή για τις αλλοδαπές εταιρίες, που έπρεπε να συνεργασθούν με ελληνική κατασκευαστική εταιρία για τα έργα πολιτικού μηχανικού. Παράλληλως η συμμετοχή κοινοπραξιών τεχνικών εταιριών σε διαγωνισμούς δημοσίων έργων αναγνωρίζεται και από το ΠΔ 475/76 "περί εκτελέσεως του ΝΔ 1266/72 περί εκτελέσεως των δημοσίων έργων", το οποίο διέπει την υπό κρίση δημοπρασία. Από τις παραπάνω διατάξεις της Διακηρύξεως και του ΠΔ 475/76 προκύπτει ότι οι κοινοπραξίες τεχνικών εταιριών κατέστησαν φορείς εννόμων σχέσεων στον επίδικο διαγωνισμό και συνεπώς δικαιούνται καταρχήν να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως και παρέμβαση στην παρούσα δίκη».

Στα βήματα της προεκτεθείσας απόφασης κινήθηκαν και συνεχίζουν να κινούνται οι αποφάσεις του ΣτΕ ως προς το θέμα αυτό¹⁰². Έτσι λοιπόν, οι κοινοπραξίες εργοληπτών δημοσίων έργων, οι οποίες αναγνωρίζονται απ' το ΠΔ 28/80 (ά. 18 παρ. 5,6) ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στον κύκλο των σχέσεων που το τελευταίο ρυθμίζει σχετικά με την εκτέλεση των δημοτικών και κοινοτικών έργων, προσβάλλουν πράξεις που εκδόθηκαν με βάση το πιο πάνω προεδρικό διάταγμα και έχουν την ικανότητα να είναι διάδικοι¹⁰³.

Σε άλλη περίπτωση κρίθηκε παραδεκτή αίτηση ακυρώσεως δημοσίου διαγωνισμού μειοδοσίας από κοινοπραξία στο βαθμό που το ΠΔ 475/76 "Περί εκτελέσεως του ΝΔ 1266/72 περί εκτελέσεως των δημοσίων έργων" (άρθρα 6 παρ. 3-5,57) επιτρέπει, εφ' όσον τούτο δεν αποκλείεται ρητώς από τη σχετική διακήρυξη, τη συμμετοχή σε δημοπρασίες κατασκευής δημοσίων έργων των κοινοπραξιών, εργοληπτών δημοσίων έργων ή τεχνικών εταιρειών και ρυθμίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις αλλά και τα της εκπροσωπήσεως αυτών έναντι του κυρίου του έργου¹⁰⁴.

Επισημαίνεται βεβαίως και πάλι ότι όλα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω, ότι δηλαδή η διεξαγωγή συγκεκριμένης δίκης για επίδικη έννομη σχέση ή δικαίωμα, εκτός από την ικανότητα διαδίκου, απαιτεί την νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον, ισχύουν και στην περίπτωση των κοινοπραξιών και των ενώσεων, και για τα ζητήματα αυτά ισχύουν όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τα ΝΠΔ. Υπό την έννοια αυτή έχει γίνει δεκτό ότι «ως κοινοπραξίες νομιμοποιούμενες να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως κατά των πράξεων του διαγωνισμού που προσβάλλουν τα έννομα συμφέροντά τους νοούνται εκείνες που έλαβαν μέρος στον επίδικο διαγωνισμό και υπό τη συγκεκριμένη σύνθεση με την οποία έλαβαν μέρος, γιατί μόνο τις κοινοπραξίες αυτές αφορούν οι διάφορες πράξεις των οργάνων του διαγωνισμού και μόνο σ' αυτές μπορεί να κατακυρωθούν τελικώς τα αποτελέσματα του διαγωνισμού»¹⁰⁵. Σε άλλη περίπτωση έχει γίνει δεκτό ότι εφόσον «η προσβαλλομένη πράξη αφορά την κοινοπραξία και τις κοινοπρακτούσες εταιρείες, εκάστη των οποίων έχει ίδιον δικαίωμα

¹⁰² Σε αντίθεση με τα υιοθετηθέντα από τη νομολογία του ΣτΕ, έκρινε ο Άρειος Πάγος με την υπ' αριθμόν 22/98 απόφαση της Ολομελείας, η οποία δέχθηκε έντονη κριτική από τη θεωρία. Συγκεκριμένα, δέχθηκε ότι κοινοπραξία που αναδέχθηκε την εκτέλεση δημόσιου τεχνικού έργου χωρίς να έχουν τηρηθεί οι διατυπώσεις δημοσιότητας, κατά το άρθρο 42 του Εμπορικού Νόμου, δεν αποκτά νομική προσωπικότητα και, εντεύθεν, δεν μπορεί να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (άρθρα 61 και 34 ΑΚ). Συνακολούθως, για την άσκηση προσφυγής, κατά τις διατάξεις του Ν. 1418/84 "περί εκτελέσεως δημοσίων έργων", νομιμοποιούνται μόνο τα φυσικά (ή και νομικά) πρόσωπα, μέλη της κοινοπραξίας αυτής, που κατά το άρθρο 62 εδ. 1 του ΚΠολΔ έχουν την ικανότητα να είναι διάδικοι στη δίκη της προσφυγής και είναι υποκείμενα της επίδικης ουσιαστικής έννομης σχέσεως, όχι δε η μη έχουσα νομική προσωπικότητα εμπορική κοινοπραξία. Βλ. και σημείωμα Μπέη στη ΔΙΚΗ 99, 234.

¹⁰³ ΣτΕ 2840/88.

¹⁰⁴ ΣτΕ 2094/90, 239/90.

¹⁰⁵ ΣτΕ 971, 972/98.

ασκήσεως αίτησης ακυρώσεως, η παραίτηση από την αίτηση ακύρωσης της κοινοπραξίας και της μιας των κοινοπρακτουσών εταιρειών δεν επηρεάζει την ικανότητα της άλλης συμμετέχουσας να συμμετάσχει στη δίκη για την προσβολή της βλαπτικής προς αυτήν πράξης»¹⁰⁶.

Πάντως, σε περίπτωση προσφυγής ενώπιον διοικητικού δικαστηρίου από κοινοπραξία, όλα τα κοινοπρακτούντα μέλη πρέπει να νομιμοποιήσουν τον πληρεξούσιο δικηγόρο που υπογράφει το δικόγραφο, εκτός αν έχει οριστεί νόμιμος εκπρόσωπος της κοινοπραξίας, οπότε η νομιμοποίηση του πληρεξουσίου γίνεται από αυτόν. Σε κάθε περίπτωση πάντως, όλα τα σχετικά με τη νομιμοποίηση και την εν γένει παράσταση της κοινοπραξίας έγγραφα πρέπει να προσκομίζονται στο δικαστήριο μέχρι τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο ή μέσα στην παρασχεθείσα από το δικαστήριο προθεσμία¹⁰⁷.

Τέλος, όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τις κοινοπραξίες πρέπει για την ταυτότητα του νομικού λόγου να γίνει δεκτό ότι εφαρμόζονται σε όλες τις περιπτώσεις των λοιπών ενώσεων προσώπων του Αστικού Κώδικα (ά. 107) αλλά και των "εν τοις πράγμασι" ή de facto εταιρειών, ήτοι εκείνων οι οποίες, ενώ λειτουργούν ως ομόρρυθμες ή ετερόρρυθμες εταιρείες, εντούτοις, δεν έχουν υποβληθεί στις διατυπώσεις δημοσιότητας που προβλέπει το άρθρο 42 του Εμπορικού Νόμου, καθώς σε καμία περίπτωση δεν μπορεί η δημόσια άσκηση δραστηριότητας να αναπληρώσει την τήρηση των ρητά, από το νόμο, απαιτούμενων διατυπώσεων δημοσιότητας.

ββ) Η ιδιόρρυθμη περίπτωση των θρησκευτικών κοινοτήτων - η συμβολή του ΕΔΔΑ

Όπως έχει ήδη τονιστεί, η κτήση της ικανότητας διαδίκου των μεν ημεδαπών νομικών προσώπων κρίνεται με βάση το εάν αυτά έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα, κατά τις διατάξεις του ελληνικού δικαίου, των δε αλλοδαπών ρυθμίζεται από το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ειδικότερα δε από το δίκαιο της έδρας τους, σύμφωνα με το άρθρο 10 του ΑΚ.

Με την απόφαση της 16.12.1997, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων διαμόρφωσε ουσιαστικά, μέσα από το αιτιολογικό της, ένα νέο κριτήριο κτήσης της ικανότητας διαδίκου, ακόμη και αν δεν συντρέχουν οι ημεδαπού ή ιδιωτικού διεθνούς δικαίου θεσπισμένες προϋποθέσεις.

Αφορμή αποτέλεσε η προσφυγή στα ελληνικά δικαστήρια της Καθολικής Εκκλησίας της Παναγίας των Χανίων, η οποία είναι ο καθεδρικός ναός της Καθολικής Επισκοπής της Κρήτης και λειτουργεί

¹⁰⁶ ΣτΕ 1125/98.

¹⁰⁷ ΔΕφΘεσ 181/91.

ανελλιπώς από το 1879, μέσω του Καθολικού Επισκόπου Σύρου, Μήλου, Σαντορίνης και προσωρινού Επισκόπου Κρήτης, με αίτημα την αναγνώριση της κυριότητας και την αποκατάσταση των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, όταν δύο γείτονες κατεδάφισαν έναν από τους τοίχους του αυλόγυρου της εκκλησίας. Το Γ' Τμήμα του Αρείου Πάγου που επιλήφθηκε της υποθέσεως δεν αναγνώρισε νομική προσωπικότητα και ικανότητα διαδίκου στην Καθολική Εκκλησία των Χανίων, εξαιτίας του γεγονότος ότι ιδρύθηκε από αναρμόδιο επίσκοπο και δεν είχαν τηρηθεί προς τούτο οι σχετικές διατυπώσεις της ελληνικής νομοθεσίας.

Το ΕΔΔΑ, ενώπιον του οποίου προσέφυγε η Καθολική Εκκλησία των Χανίων, ασχολήθηκε με το ζήτημα της ύπαρξης ή μη νομικής προσωπικότητας και, κατ' επέκταση, ικανότητας διαδίκου σε θρησκευτική κοινότητα. Η ουσία της υπόθεσης έγκειτο στον προβληματισμό εάν η Καθολική Εκκλησία των Χανίων έχει νομική προσωπικότητα και, κατά συνέπεια, και ικανότητα διαδίκου, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης στο Δικαστήριο, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ, προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, ανέτρεξε πρώτα ιστορικά, διαπιστώνοντας ότι η νομική προσωπικότητα της Ελληνικής Καθολικής Εκκλησίας ουδέποτε είχε αμφισβητηθεί από τις διοικητικές αρχές ή τα δικαστήρια. Αντιθέτως, είχαν λάβει χώρα δικαιοπραξίες που κατέτειναν στην απόκτηση περιουσίας ή στη μεταβίβαση της υπάρχουσας περιουσίας, κατάρτιση συμβάσεων, φορολογικές απαλλαγές, δηλ. νομικές ενέργειες που δημιούργησαν την εύλογη πεποίθηση ότι δεν τίθεται νομικό ζήτημα για τα περιουσιακά θέματα και τα ζητήματα δικαστικής εκπροσώπησης των Εκκλησιών που ανήκουν στην Καθολική Εκκλησία της Ελλάδας. Περαιτέρω, παρατήρησε ότι θα παρουσιάζονταν δυσχέρειες στο να προσαρμοστεί εκ των υστέρων η Καθολική Εκκλησία της Ελλάδας σε νομική μορφή είτε λαμβάνοντας νομική προσωπικότητα είτε συγκροτούμενη ως ένωση προσώπων. Και αυτό γιατί αφενός θα ετίθετο σε αμφισβήτηση η πληθώρα των δικαιοπραξιών που είχαν τελεσθεί στο παρελθόν, αφετέρου θα καθίστατο εξαιρετικά περίπλοκη η μεταβίβαση της περιουσίας της στο νέο νομικό πρόσωπο που θα εδημιουργείτο. Τέλος, δέχτηκε ότι παραδεκτώς και νόμιμα ασκήθηκε η προσφυγή μέσω του Καθολικού Επισκόπου, αναφερόμενο σε παλαιότερη νομολογία του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με την οποία αναγνωριζόταν η νομιμοποίηση Καθολικών Επισκόπων προς εκπροσώπηση των Εκκλησιών που ανήκουν στην Επισκοπή τους, ενώπιον της Δικαιοσύνης καθώς και για τις περιουσιακές διεκδικήσεις και αξιώσεις του. Υπό το πρίσμα αυτών των σκέψεων, το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι η απόφαση του Αρείου Πάγου να στερήσει από την Καθολική Εκκλησία των Χανίων την ικανότητα διαδίκου, συνεπάγεται

περιορισμό στη διεκδίκηση, δια της δικαστικής οδού του περιουσιακού της δικαιώματος και στην αμετάκλητη διευθέτηση της περιουσιακής της διαφοράς και, επομένως, υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης στο Δικαστήριο (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ)¹⁰⁸.

Το ΕΔΔΑ, με την παραπάνω απόφασή του, προέκρινε, με βάση τη θεμελιώδη αρχή της ασφάλειας δικαίου, την επί μακρόν λειτουργία και δημόσια άσκηση δραστηριότητας της Καθολικής Εκκλησίας των Χανίων, υπό το συγκεκριμένο πραγματικό και νομικό καθεστώς, από το οποίο είχαν απορρεύσει έννομες συνέπειες και το οποίο το πρώτον ετίθετο σε αμφισβήτηση, έναντι της τήρησης των διατυπώσεων των εκάστοτε ισχυόντων νόμων - εν προκειμένω των ελληνικών νόμων σχετικά με την απόκτηση νομικής προσωπικότητας.

Η συμβολή της απόφασης αυτής συνίσταται στο ότι το ΕΔΔΑ, αναγνώρισε μια *αυτόνομη και ιδιόρρυθμη νομική προσωπικότητα στις θρησκευτικές κοινότητες*, η οποία τους επιτρέπει να έχουν αυτοδικαίως ικανότητα δικαίου και ικανότητα διαδίκου και άρα να απολαμβάνουν του δικαιώματος έννομης προστασίας, αν και αφήνει ανοιχτό το ερώτημα αν και άλλα μορφώματα μπορούν να έχουν ιδιόρρυθμη ή αυτοδίκαιη νομική προστασία. Αυτό το γεγονός βέβαια δεν μειώνει την σπουδαιότητά της στο βαθμό που ξεδιαλύνει το τοπίο σχετικά με την αναγνώριση νομικής προσωπικότητας σε οποιαδήποτε θρησκευτική κοινότητα και που της απονέμει ρητά την ικανότητα διαδίκου, επιτρέποντάς της την πρόσβαση ενώπιον του φυσικού δικαστή.

γγ) Η ομάδα συνιδιοκτητών διαιρούμενων ιδιοκτησιών

Η παραπάνω περίπτωση ρυθμίζεται από τις διατάξεις 4 παρ. 1 και 2 του Ν. 3741/29 "περί ιδιοκτησίας κατ' ορόφους". Το ζήτημα παρουσιάζει ενδιαφέρον στο βαθμό που έχει απασχολήσει τη νομολογία¹⁰⁹ ο τρόπος με τον οποίο η ομάδα των συνιδιοκτητών των διαιρεμένων, κατ' ορόφους ή μέρη, ιδιοκτησιών οικοδομήματος συμμετέχει στη δίκη.

Γίνεται δεκτό ότι η ομάδα των συνιδιοκτητών παρίσταται στο δικαστήριο με τα πρόσωπα, στα οποία είτε σύμφωνα με τον κανονισμό, είτε με παμψηφία τους οι συνιδιοκτήτες ανέθεσαν τη διαχείριση¹¹⁰.

¹⁰⁸ Πρβλ. *de Salvia*, Compendium de la CEDH, Les principes directeurs de la jurisprudence relative a la Convention Europeene des Droits de l' Homme, 1998, 107επ, *Pettiti, Decaux, Imbert*, La Convention Européenne des droits de l' homme. Commentaire article par article, 1995, 256επ, *Jason Coppel*, The Human Rights Act 1998 : Enforcing the European Convention in the domestic courts, 1999, 246επ, *Fawcett*, The application of the European Convention on Human Rights, 1987, 147επ, *van Dijk, van Hoof, van Rijn, Zwaak*, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 2006, 557επ, *Kempees*, A systematique guide to the case-law of the European Court of Human Rights, 1960-1994, 1996, 282επ.

¹⁰⁹ ΑΠ 853/01, 693/01, ΣτΕ 4015/96.

¹¹⁰ ΑΠ 838/04, 1489/99.

Ο διαχειριστής της πολυώροφης οικοδομής, αν δεν ορίζεται διαφορετικά στον κανονισμό, εκπροσωπεί και ενώπιον των δικαστηρίων το σύνολο των ιδιοκτητών της, ως ένωσης προσώπων, η οποία στερείται νομικής προσωπικότητας, για τις υποθέσεις που σχετίζονται με τη διαχείριση αυτής¹¹¹. Αν κατά τη διάρκεια της επιδικίας επέλθει μεταβολή στο πρόσωπο του διαχειριστή, τότε την ένωση των ιδιοκτητών εκπροσωπεί ο νέος διαχειριστής, αντίστοιχα δε παύει χωρίς άλλο και η σχετική προς εκπροσώπηση εξουσία του παλαιότερου διαχειριστή, χωρίς να επέρχεται βιαία διακοπή της δίκης, όπως συνάγεται από το άρθρο 286 ΚΠολΔ¹¹².

δδ) οι ομάδες περιουσίας

Γίνεται δεκτό¹¹³ ότι στις ομάδες περιουσίας αναγνωρίζεται ικανότητα διαδίκου καθώς προβλέπονται από διατάξεις του ουσιαστικού δικαίου. Τέτοιες ομάδες αποτελούν η σχολάζουσα κληρονομία, εκπροσωπούμενη από τον κηδεμόνα της (ά. 1865, 1866 ΑΚ και 2, 61 Ν. 2238/94, όπου αναγνωρίζεται ως φορολογικό υποκείμενο), η υπό δικαστική εκκαθάριση κληρονομία, εκπροσωπούμενη από τον εκκαθαριστή (ά. 1913 ΑΚ), η καταλειπόμενη υπέρ κοινωφελών σκοπών περιουσία, εκπροσωπούμενη από τον εκτελεστή διαθήκης (ά. 63 ΑΝ 2039/39), η περιερχόμενη εις το Δημόσιο περιουσία, λόγω κληρονομίας, κληροδοσίας ή δωρεάς (ά. 27 ΑΝ 2039/39), η υπό μεσεγγύηση περιουσία, εκπροσωπούμενη από τον μεσεγγυούχο (ά. 61 Ν. 2238/94 όπου αναγνωρίζεται ως φορολογικό υποκείμενο), η υπό αναγκαστική διαχείριση περιουσία, εκπροσωπούμενη από τον διαχειριστή (ά. 1034 ΚΠολΔ), η πτωχευτική περιουσία, εκπροσωπούμενη από τον σύνδικο πτώχευσης (ά. 17 ΠτωχΚ), κ.λ.π.

¹¹¹ Πρβλ. τη ΣτΕ 4015/96 όπου, κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας, ένας ή και περισσότεροι από τους συνιδιοκτήτες της πολυκατοικίας, εφόσον έχουν έννομο συμφέρον, μπορούν να ασκούν τα ένδικα μέσα που αφορούν τη συνιδιοκτησία, ενώ, κατά τη γνώμη της μειοψηφίας, μόνο ο διαχειριστής της πολυκατοικίας και, σε περίπτωση που δεν υπάρχει διαχειριστής, όλοι οι συνιδιοκτήτες ασκούν τα ένδικα μέσα που αφορούν τη συνιδιοκτησία, αλλά και τη ΣτΕ 2413/97, η οποία δέχεται ότι επί απασχολήσεως προσώπου ως θυρωρού πολυκατοικίας, οι συνιδιοκτήτες αυτής ευθύνονται ως εργοδότες του θυρωρού έναντι του ΙΚΑ ατομικώς για την καταβολή, και μάλιστα εμπροθέσμως, των οφειλομένων εισφορών, δικαιούμενοι να ασκήσουν τα προβλεπόμενα ενώπιον των οργάνων του ΙΚΑ ενδικοφανή μέσα καθώς και προσφυγή ουσίας ενώπιον του αρμοδίου διοικητικού πρωτοδικείου, διάφορο δε είναι το ζήτημα των εκ της συνιδιοκτησίας σχέσεων αυτών με τους λοιπούς ιδιοκτήτες και τη διαχείριση της πολυκατοικίας. Ομοίως, κατά τη μειοψηφούσα γνώμη, τα ένδικα μέσα, που αφορούν τη συνιδιοκτησία, όπως η ασφαλιστική τακτοποίηση του απασχολούμενου στην πολυκατοικία θυρωρού, ασκούνται, εάν μεν υπάρχει διαχειριστής, μόνο από αυτόν, (άρθρ. 4 παρ. 2 του Ν. 3741/29), εάν δε δεν υπάρχει διαχειριστής από όλους τους συνιδιοκτήτες μαζί ή όπως ορίζει ο τυχόν υπάρχων κανονισμός της πολυκατοικίας (ά. 4 παρ. 1 του Ν. 3741/29, ά. 788, 789 ΑΚ).

¹¹² ΑΠ 853/01

¹¹³ Χατζητζανής (2002), 206.

εε) Τα πολιτικά κόμματα

Στο άρθρο 29 του Συντάγματος κατοχυρώνεται ο θεσμικός ρόλος των πολιτικών κομμάτων, που διαδραματίζουν θεμελιώδη ρόλο για τη λειτουργία του Πολιτεύματος της Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, όπως, ειδικότερα, διαγράφεται από σειρά συνταγματικών διατάξεων¹¹⁴.

Ειδική περίπτωση προβληματισμού στη θεωρία και τη νομολογία αποτελεί η αναγνώριση ή μη ικανότητας διαδίκου στο πολιτικό κόμμα. Κατά τον Θ. Τσάτσο, «πολιτικό κόμμα μη αποτελούν σωματείο νομίμως ανεγνωρισμένον και ως εκ τούτου στερούμενον ιδίας νομικής προσωπικότητας δεν δύναται να υποβάλει αίτησιν ακυρώσεως, έστω και αν η προσβαλλομένη πράξις το αφορά». Αντιθέτως, στη Γαλλία την ίδια χρονική περίοδο, επικρατούσε ευρύτερη αντίληψη. Συγκεκριμένα, ο κυβερνητικός επίτροπος Riboutet υποστήριξε ότι «η διοικητική περί ακυρώσεως αγωγή δεν είναι συνάρτημα της νομικής προσωπικότητας. Δύναται όμως να υποβάλει τοιαύτην αίτησιν ο κατά τον χρόνο της υποβολής δεδηλωμένως ανήκων εις το κόμμα, ως και παν νομικόν πρόσωπον, ούτινος καταστατικός σκοπός είναι η υποστήριξις των αρχών του περί ου πρόκειται κόμματος»¹¹⁵.

Εν τέλει, στη νομολογία επικράτησε η άποψη ότι αφού πολλές διατάξεις της εκλογικής νομοθεσίας¹¹⁶ στηρίζονται στην ύπαρξη και λειτουργία των κομμάτων, συνακόλουθα, τα πολιτικά κόμματα έχουν την ικανότητα να είναι διάδικα μέρη σε δίκη ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου που αφορά το κύρος των βουλευτικών εκλογών¹¹⁷. Σε άλλη περίπτωση κρίθηκε, επίσης, ότι παραδεκτός ασκεί αίτηση ακύρωσης το κόμμα που αποκλείστηκε από τη διαδικασία υπόδειξης μελών για τη συγκρότηση του ΕΣΡ¹¹⁸.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' : Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΔΙΑΔΙΚΟΥ

1. ΟΙ ΙΣΧΥΟΥΣΕΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

¹¹⁴ π.χ. ανάδειξη αρχηγού από την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος, διορισμό ως Πρωθυπουργού του αρχηγού του κόμματος που πλειονηφεί στη Βουλή (άρθρο 37), συμμετοχή στο Συμβούλιο της Δημοκρατίας του Αρχηγού της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης (άρθρο 39), σύσταση των κοινοβουλευτικών εξεταστικών επιτροπών και των Τμημάτων της Βουλής κατ' αναλογία της δυνάμεως των κομμάτων (άρθρα 68 παρ. 8 και 71) καθώς και οι διάφορες άλλες δραστηριότητες (άρθρα 73 παρ. 4, 76 παρ. 4 και 113 Σ).

¹¹⁵ Τσάτσος (1971), 22.

¹¹⁶ άρθρα 17, 20 παρ. 4, 24, 34, 40 κ.ά. του ΠΔ 353/93.

¹¹⁷ ΑΕΔ 22/94.

¹¹⁸ ΣτΕ 656/00, 944/99.

Η έννοια του διαδίκου προϋποθέτει την ύπαρξη φυσικών ή νομικών προσώπων ή και ενώσεων προσώπων, σύμφωνα με τις διακρίσεις που εκτέθηκαν παραπάνω, τα οποία αιτούνται ή έναντι των οποίων υποβάλλεται αίτημα παροχής δικαστικής προστασίας. Είναι όμως δυνατό να επέλθει ορισμένη νομική μεταβολή ή ακόμη και περίπτωση έκλειψης του διαδίκου. Στις περιπτώσεις αυτές τίθεται το ζήτημα της επίδρασής τους στην εν γένει ικανότητα διαδίκου αλλά και στην ικανότητα διεξαγωγής συγκεκριμένης δίκης.

Εφόσον, σύμφωνα με όσα έχουν ήδη εκτεθεί, η ικανότητα διαδίκου συνδέεται με την ικανότητα να είναι κάποιος υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, η ικανότητα αυτή, για τα φυσικά πρόσωπα παύει αυτονόητα με το θάνατο¹¹⁹, οπότε στην έννομη σχέση της δίκης υπεισέρχονται οι κληρονόμοι τους, κατ' άρθρο 1710 παρ. 1 και 1846 επ. ΑΚ.

Ενώ για τα φυσικά πρόσωπα η απώλεια της ικανότητας διαδίκου συνδέεται κύρια με το φυσικό γεγονός του θανάτου, για τα νομικά πρόσωπα αποτελεί ζήτημα ποιο είναι το αντίστοιχο χρονικό σημείο, που συνεπάγεται την απώλεια της ικανότητας διαδίκου του νομικού προσώπου. Επιπλέον, ζήτημα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η επίδραση που ασκεί στην ικανότητα διαδίκου αλλά και στη συμμετοχή με την ιδιότητα του διαδίκου στη δίκη του νομικού προσώπου, στην περίπτωση που, είτε κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας είτε πριν από την έναρξη αυτής, αλλά πάντως μετά την θίγουσα έννομα συμφέροντα του νομικού προσώπου συμπεριφορά της Διοίκησης, επέλθει ορισμένη μεταβολή στο ίδιο το νομικό πρόσωπο, σύμφωνα με επιμέρους διατάξεις του ουσιαστικού δικαίου (διάλυση, μετασχηματισμός, πτώχευση, κ.λ.π.). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τίθεται το ζήτημα αν το εν λόγω νομικό πρόσωπο εξακολουθεί να νομιμοποιείται εν γένει να διεξάγει δίκες ή την ήδη ανοιγείσα δίκη και, σε αντίθετη περίπτωση, ποιος υπεισέρχεται στη θέση του.

Για τα παραπάνω ζητήματα οι διατάξεις του άρθρου 31 του ΠΔ 18/89¹²⁰, οι οποίες προβλέπουν την κατάργηση της δίκης σε περίπτωση διαλύσεως του αιτούντος την έννομη προστασία νομικού προσώπου, εάν έως τη συζήτηση της υπόθεσης οποιοσδήποτε που νομιμοποιείται δεν ζητήσει τη συνέχιση της δίκης, δεν προσδιορίζουν, εντέλει, τους σχετικά νομιμοποιούμενους. Περαιτέρω, οι διατάξεις των άρθρων 140 και 141

¹¹⁹ Η κήρυξη σε αφάνεια του φυσικού προσώπου κατ' άρθρο 40 ΑΚ, επίσης, εξομοιώνεται με θάνατο.

¹²⁰ «Αν... διαλυθεί το νομικό πρόσωπο, η δίκη καταργείται, εκτός αν έως τη συζήτηση οποιοσδήποτε που νομιμοποιείται ζητήσει τη συνέχιση της δίκης με δήλωσή του που κατατίθεται στη Γραμματεία ή και προφορικά στο ακροατήριο. Αν δεν ζητηθεί, σύμφωνα με όσα ορίζονται στην προηγούμενη παράγραφο, η συνέχιση της δίκης, η συζήτηση αναβάλλεται αυτεπαγγέλτως και για εύλογο χρονικό διάστημα, αφού εκτιμηθεί η φύση της υπόθεσης».

του ΚΔΔ¹²¹ και των άρθρων 286 επ. του ΚΠολΔ¹²² που προβλέπουν τη βίαιη διακοπή της δίκης σε περίπτωση επελεύσεως μεταβολής στο πρόσωπο του διαδίκου νομικού προσώπου, και την επανάληψή της από τα πρόσωπα που δικαιούνται, δεν προσδιορίζουν, επίσης, ποιες είναι οι μεταβολές αυτές και ποια τα δικαιούμενα πρόσωπα.

Οι αναφερθείσες δικονομικές διατάξεις είτε δεν απαντούν καθόλου είτε δεν απαντούν αυτοτελώς στα παραπάνω ζητήματα και επομένως η απάντηση θα επιχειρηθεί μέσα από την προσέγγιση των επιμέρους διατάξεων του ουσιαστικού δικαίου που ρυθμίζουν τα θέματα αυτά.

Στην ενότητα αυτή βεβαίως δεν θα επιχειρηθεί εκτενής ανάλυση των διατάξεων και των αναφερόμενων ζητημάτων σχετικά με τη διάλυση, το μετασχηματισμό και τις εν γένει μεταβολές στα νομικά πρόσωπα αλλά θα παρατεθούν επιμέρους νομολογιακά δεδομένα, εξ αφορμής, κυρίως, της συμμετοχής στην έννομη σχέση της δίκης με την ιδιότητα του διαδίκου εμπορικών εταιριών.

2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

α) Η λύση της προσωπικής εταιρίας

Οι διατάξεις του ουσιαστικού δικαίου ρυθμίζουν την περίπτωση λύσης του νομικού προσώπου. Ειδικά στην περίπτωση των προσωπικών εταιριών οι λόγοι λύσης ρυθμίζονται κατά βάση από τις διατάξεις των άρθρων 765-775 ΑΚ, χωρίς η απαρίθμηση αυτή να είναι αποκλειστική. Η πάροδος του χρόνου διαρκείας της εταιρίας, η πραγματοποίηση ή η αδυναμία πραγματοποίησης του εταιρικού σκοπού, η καταγγελία της εταιρικής σύμβασης, η συγκέντρωση των εταιρικών συμμετοχών στα χέρια ενός εταίρου και, εφόσον δεν υπάρχει αντίθετη διάταξη στην εταιρική σύμβαση, ο θάνατος, η πτώχευση ή η δικαστική συμπαράσταση ενός από τους εταίρους είναι οι λόγοι που συνεπάγονται τη λύση της προσωπικής εταιρίας¹²³. Η πτώχευση των προσωπικών εμπορικών

¹²¹ «Η δίκη διακόπτεται αν, κατά τη διάρκειά της και πριν από τη τελευταία συζήτηση, αποβιώσει διάδικος ή νόμιμος αντιπρόσωπός του ή επέλθει στο πρόσωπό τους μεταβολή που να επηρεάζει την ικανότητά τους προς διενέργεια διαδικαστικών πράξεων... Η δίκη που διακόπηκε επαναλαμβάνεται αν, μέσα σε εξήντα μέρες από τη συνεδρίαση κατά την οποία διαπιστώθηκε η διακοπή της, κάποιο από τα πρόσωπα που δικαιούνται να την επαναλάβουν υποβάλει προς το γραμματέα του δικαστηρίου, δικόγραφο περιέχον σχετική δήλωση... Η δήλωση μπορεί να γίνει και προφορικά στο ακροατήριο κατά τη συνεδρίαση κατά την οποία διαπιστώθηκε η διακοπή της δίκης».

¹²² «Η δίκη διακόπτεται αν, εωσότου τελειώσει η προφορική συζήτηση, μετά την οποία εκδίδεται η οριστική απόφαση, α) πεθάνει διάδικος ή νόμιμος αντιπρόσωπός του ή συμβεί άλλη μεταβολή στο πρόσωπό κάποιου από αυτούς, η οποία επηρεάζει την ικανότητα της δικαστικής παράστασής του ή την εξουσία εκπροσώπησης... γ) πτωχεύσει κάποιος διάδικος... Η επανάληψη της δίκης που έχει διακοπεί μπορεί να γίνει εκούσια με ρητή ή σιωπηρή δήλωση του διαδίκου υπέρ του οποίου επήλθε η διακοπή».

¹²³ βλ. αναλυτικά τους λόγους λύσης σε Ρόκα, Εμπορικές Εταιρίες, 2006, 98 επ.

εταιριών (ΟΕ, ΕΕ), μέχρι την εισαγωγή του νέου πτωχευτικού κώδικα, δεν επέφερε, κατά την κρατούσα γνώμη, τη λύση του νομικού προσώπου της εταιρίας αλλά μόνο τη συμπτώχευση των ομορρύθμων εταίρων¹²⁴. Ήδη, όμως, κατά το άρθρο 96 του ισχύοντος από 16.09.2007 νέου Πτωχευτικού Κώδικα (Ν. 3588/07), «η πτώχευση του νομικού προσώπου επιφέρει τη λύση του». Επομένως, οι προσωπικές εταιρίες, πλέον, λύνονται εφόσον πτωχεύσουν.

Μετά τη λύση δεν παύουν να υφίστανται οι εκκρεμότητες μεταξύ των εταίρων, της εταιρίας και των τρίτων, εφόσον βεβαίως υπάρχει εταιρική περιουσία¹²⁵. Η εταιρία, ως ενοχική σχέση και ως νομικό πρόσωπο εξακολουθεί να υπάρχει¹²⁶, με τη διαφορά ότι πλέον εισέρχεται στο στάδιο της εκκαθάρισης, δηλαδή μεταβάλλεται μόνο ο σκοπός της εταιρίας, ο οποίος, έως το πέρας της εκκαθάρισης, συνίσταται πλέον όχι σε παραγωγική λειτουργία αλλά στον διακανονισμό των εταιρικών οφειλών, ενώ χρέη εκκαθαριστή και εκπροσώπου της υπό εκκαθάριση εταιρίας, στις δικαστικές και εξώδικες ενέργειες, εκτελεί ο διορισμένος εκκαθαριστής, άλλως, εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά στο καταστατικό, όλοι οι εταίροι από κοινού¹²⁷. Επομένως, στο στάδιο αυτό μετά τη λύση δεν τίγεται η ικανότητα της εταιρίας να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, κατ' ακολουθίαν δε και υποκείμενο της έννομης σχέσης της δίκης, και δεν επέρχεται βίαιη διακοπή της δίκης, δεδομένου ότι η εταιρία δεν είναι νέα αλλά συνεχίζεται η υφιστάμενη με σκοπό την εκκαθάριση¹²⁸.

β) Η λύση της κεφαλαιουχικής εταιρίας

Στην περίπτωση των κεφαλαιουχικών εταιριών και ειδικότερα της ανώνυμης εταιρίας και της εταιρίας περιορισμένης ευθύνης, οι λόγοι λύσης ρυθμίζονται από τις διατάξεις των άρθρων 47α του Ν. 2190/20 και 44 επ. του Ν. 3190/55 αντίστοιχα, όπως ισχύουν.

Η ανώνυμη εταιρία, ειδικότερα, λύεται εφόσον παρέλθει ο καταστατικός χρόνος διάρκειας της εταιρίας, εφόσον η γενική συνέλευσή

¹²⁴ Ρόκας (2006), 107 επ.

¹²⁵ Βλ. όμως παρακάτω για την περίπτωση της προσωπικής εταιρίας που δεν έχει εταιρική περιουσία.

¹²⁶ Βλ. άρθρα 777 εδ. α' και 784 εδ. β' ΑΚ για τις προσωπικές εταιρίες αλλά και άρθρο 72 εδ. β' ΑΚ για τα νομικά πρόσωπα εν γένει. Γίνεται πάντως δεκτό ότι αν και επί των προσωπικών εταιριών που έχουν συσταθεί για ορισμένο χρόνο, η πάροδος του χρόνου αυτού συνεπάγεται τη λύση και την αυτοδίκαιη εισέλευσή τους στο στάδιο της εκκαθάρισης, εντούτοις, στην περίπτωση κατά την οποία η εταιρία, μετά την πάροδο του χρόνου διάρκειάς της, δεν διακόψει το παραγωγικό της στάδιο για να αρχίσει την εκκαθάριση, θεωρείται πλέον ότι συνεχίζει σιωπηρά να λειτουργεί ως αορίστου χρόνου (άρθρο 769 ΑΚ), έστω και αν δεν τηρήθηκαν οι απαιτούμενες διατυπώσεις δημοσιότητας. Στην περίπτωση της σιωπηρής παράτασης της εταιρίας, εξακολουθεί να υφίσταται η νομική προσωπικότητά της και, κατά συνέπεια, και η ικανότητα διαδίκου αυτής (ΑΠ 120/98 και ΤρΔΠρΙωαν 66/06).

¹²⁷ ΑΠ 96/05.

¹²⁸ ΑΠ 1427/00, Βαθρακοκόιλης (1994), 345 επ, όπου και περαιτέρω παραπομπές σε βιβλιογραφία και νομολογία.

της, με την αυξημένη απαρτία και πλειοψηφία που ορίζει ο νόμος¹²⁹, αποφασίζει την πρόωρη λύση της, εφόσον κηρυχθεί σε πτώχευση και, τέλος, εφόσον αυτό ζητηθεί για συγκεκριμένους λόγους που ορίζονται στο νόμο και εκδοθεί σχετική δικαστική απόφαση¹³⁰.

Η εταιρία περιορισμένης ευθύνης λύεται εφόσον παρέλθει ο καταστατικός χρόνος διάρκειάς της, εφόσον η συνέλευση των εταίρων με την αυξημένη πλειοψηφία που ορίζει ο νόμος αποφασίζει την πρόωρη λύση της¹³¹, εφόσον κηρυχθεί σε πτώχευση, εφόσον αυτό ζητηθεί με επίκληση σπουδαίου λόγου από εταίρο ή εταίρους και εκδοθεί σχετικά δικαστική απόφαση και, τέλος, με το θάνατο, την πτώχευση ή τη δικαστική συμπαράσταση ενός από τους εταίρους, εφόσον το καταστατικό ανάγει το γεγονός αυτό σε λόγο λύσης.

Η επέλευση ενός από τους λόγους λύσης, πλην της περίπτωσης της πτώχευσης, δεν έχει ως συνέπεια την εξαφάνιση της α.ε. ή της ε.π.ε. από το νομικό κόσμο αλλά αυτή εξακολουθεί να υφίσταται, εισερχόμενη στο στάδιο της εκκαθάρισης, για όσο χρόνο διαρκεί αυτή, κατ' άρθρο 47α Ν. 2190/20 και 46 Ν. 3190/55, ενώ στα έντυπα της α.ε. και την επωνυμία της ε.π.ε. πρέπει να προστεθούν οι λέξεις "υπό εκκαθάριση"¹³². Χρέη εκκαθαριστή και εκπροσώπου της υπό εκκαθάριση ανώνυμης εταιρίας στις δικαστικές και εξώδικες ενέργειες εκτελεί, ανάλογα με το λόγο λύσης και τις προβλέψεις του καταστατικού, το ΔΣ της α.ε. ή διοριζόμενος με απόφαση της ΓΣ ή με δικαστική απόφαση¹³³. Αντιστοίχως, χρέη εκκαθαριστή και εκπροσώπου της υπό εκκαθάριση ε.π.ε. στις δικαστικές και εξώδικες ενέργειες εκτελούν οι διαχειριστές της ε.π.ε., εκτός εάν ορίζεται διαφορετικά στο καταστατικό ή αποφάσισε άλλως η συνέλευση των εταίρων. Επομένως, όπως και στις προσωπικές εταιρίες, μετά τη λύση δεν θίγεται η ικανότητα των κεφαλαιουχικών εμπορικών εταιριών να είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και κατ' ακολουθίαν και της έννομης σχέσης της δίκης και δεν επέρχεται

¹²⁹ άρθρα 29 και 31 Ν. 2190/20.

¹³⁰ άρθρα 48 και 48α Ν. 2190/20, όπως ισχύουν μετά την τροποποίησή τους με τις διατάξεις του Ν. 3604/07.

¹³¹ άρθρο 38 Ν. 3190/55.

¹³² άρθρα 7γ Ν. 2190/20 και 46 παρ. 1 Ν. 3190/55 αντίστοιχα.

¹³³ ΕφΔωδ 28/94, ΕΕμπΔ 1996, 83. Έτσι λοιπόν έχει κριθεί ότι, εάν στο όνομα υπό εκκαθάρισης ΑΕ ενεργηθούν διαδικαστικές πράξεις από άλλα πρόσωπα, εκτός από τους εκκαθαριστές, δημιουργείται ακυρότητα (ΑΠ 609/85, ΕΕμπΔ 1986, 490).

βίαη διακοπή της δίκης¹³⁴, δεδομένου ότι η εταιρία δεν είναι νέα αλλά συνεχίζεται η υφιστάμενη με σκοπό την εκκαθάριση¹³⁵.

γ) Η περάτωση του σταδίου της εκκαθάρισης

Ο σκοπός της εκκαθάρισης συνίσταται, όπως ήδη έχει εκτεθεί, στο διακανονισμό των εταιρικών δοσοληψιών μεταξύ των εταίρων ή μετόχων, της εταιρίας και των τρίτων. Η περάτωση της εκκαθάρισης στις προσωπικές εταιρίες είναι πραγματικό γεγονός, το οποίο δεν υποβάλλεται σε διατυπώσεις δημοσιότητας. Στις κεφαλαιουχικές εταιρίες, όμως, συνδέεται με τέτοιες διατυπώσεις. Στην περίπτωση της α.ε. η περάτωση της εκκαθάρισης επέρχεται όταν οι εκκαθαριστές συντάξουν απογραφή, δημοσιεύσουν τις εγκριθείσες από τη γενική συνέλευση οικονομικές καταστάσεις του πέρατος της εκκαθάρισης και προβούν στην καταχώρηση της διαγραφής της α.ε. στο ΜΑΕ¹³⁶. Το πέρας της εκκαθάρισης της ε.π.ε. επέρχεται με την κατάρτιση από τους εκκαθαριστές του τελικού ισολογισμού, ο οποίος πρέπει να δημοσιευθεί στο Δελτίο ΑΕ και ΕΠΕ της Εφημερίδας της Κυβέρνησης, και τη διανομή του προϊόντος της εκκαθάρισης της εταιρικής περιουσίας στους εταίρους, ανάλογα με τη μερίδα συμμετοχής του καθενός¹³⁷.

Η περάτωση της εκκαθάρισης έχει ως συνέπεια ότι η εταιρία παύει να υπάρχει. Η περάτωση του νομικού προσώπου της εταιρίας, εφόσον δεν υφίσταται¹³⁸ ή έληξε το στάδιο της εκκαθάρισης, ισοδυναμεί με το θάνατο του φυσικού προσώπου και επιφέρει τη βίαη διακοπή της δίκης στην οποία συμμετέχει ως διάδικος το νομικό πρόσωπο της εταιρίας¹³⁹.

¹³⁴ ΠΠρΠειρ 31/02, ΔΕΕ 2002, 837, ΕφΘεσ 1028/02, ΔΕΕ 2002, 714 όπου γίνεται δεκτό ότι «οι διαδικαστικές πράξεις που έγιναν πριν λυθεί η εταιρία διατηρούν την ισχύ τους και οι σχετικές δίκες μπορούν να συνεχισθούν με κλήση του ενδιαφερόμενου διαδίκου». Έτσι λοιπόν κρίθηκε ότι «αν ασκηθεί έφεση από την εναγόμενη αε πριν αυτή λυθεί από τον τότε νόμιμο εκπρόσωπό της, αλλά πριν από τη συζήτηση της εφέσεως αυτής η αε λυθεί, τότε το δικαστήριο δεν πρέπει να απορρίψει την έφεση ως απαράδεκτη αλλά να κηρύξει απαράδεκτες μόνο τις μετά τη λύση της εταιρίας διαδικαστικές πράξεις, δηλ. την κλήση για συζήτηση και τη συζήτηση της εφέσεως».

¹³⁵ Βαθρακοκύλης (1994), 345 επ., όπου και περαιτέρω παραπομπές σε βιβλιογραφία και νομολογία. Βλ., επίσης, την ΑΠ 1026/98 σύμφωνα με την οποία «η διάλυση νομικού προσώπου εταιρίας περιορισμένης ευθύνης, από οποιοδήποτε λόγο και αν επήλθε, δεν θίγει την ικανότητα αυτής να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, συνεπώς και της έννομης σχέσης της δίκης, γι' αυτό και, μετά τη διάλυση του νομικού προσώπου, η εταιρία αυτή λογίζεται ότι υπάρχει μέχρι του πέρατος της εκκαθάρισής της». Με βάση, μάλιστα, την ΕφΑθ 3614/88 (ΕΕμπΔ 1989, 48) και την ΕφΑθ 1988/86 (ΕλλΔνη 27, 831) «δεν είναι απαραίτητη η προσθήκη στο δικόγραφο της αγωγής ότι τελεί υπό εκκαθάριση αλλά ούτε και είναι αναγκαία η αναγραφή των ονομάτων των εκκαθαριστών, διότι απλώς αλλάζει η εκπροσώπηση της εταιρίας η οποία στο εξής εκπροσωπείται όχι από το διοικητικό της συμβούλιο αλλά από τους εκκαθαριστές».

¹³⁶ άρθρα 7α και 49 Ν. 2190/20.

¹³⁷ ΑΠ 1026/98.

¹³⁸ Στην περίπτωση των προσωπικών εταιριών χωρίς εταιρική περιουσία γίνεται δεκτό ότι μόνο η επέλευση του λόγου λύσης επιφέρει, όπως σε κάθε ενοχική σχέση, την άμεση περάτωση της εταιρίας, αφού ανάγκη σταδίου εκκαθάρισεως δεν υπάρχει, Ρόκας (2006), 98.

¹³⁹ Πρβλ. Χατζητζανή (2002), 860 επ., όπου και παραπομπή σε σχετική νομολογία.

Εφόσον η περάτωση του νομικού προσώπου της εταιρίας εξομοιούται με το θάνατο του φυσικού προσώπου είναι πρόδηλο ότι πλέον αυτό δεν είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και, επομένως, φορέας της ικανότητας διαδίκου.

Ζήτημα όμως τίθεται σε σχέση με την αντιμετώπιση της περίπτωσης κατά την οποία, μετά το πέρας της εκκαθάρισης, εμφανιστεί άγνωστος μέχρι το χρονικό σημείο αυτό δανειστής του νομικού προσώπου της εταιρίας που εκκαθαρίστηκε, ο οποίος προβάλλει αξιώσεις κατ' αυτής. Στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου επικρατεί η άποψη ότι στην περίπτωση αυτή αναβιώνει η διαδικασία της εκκαθάρισης¹⁴⁰ και κατ' ακολουθία και η ικανότητα διαδίκου του νομικού προσώπου¹⁴¹.

Στο χώρο του διοικητικού δικονομικού δικαίου το αντίστοιχο ζήτημα τίθεται επί εκδόσεως πράξεως καταλογισμού φόρου ή άλλου χρηματικού βάρους κατά εμπορικής εταιρίας, η οποία έχει ήδη λυθεί και έχει περατωθεί το στάδιο της εκκαθάρισης ή δεν υπήρξε τέτοιο στάδιο. Στην περίπτωση γίνεται δεκτό ότι η πράξη εκδίδεται επ' ονόματι της περατωθείσας εταιρίας, εφόσον η πράξη ανάγεται σε χρόνο (διαχειριστική περίοδο) κατά τον οποίο υπήρχε η εταιρία¹⁴². Η προσφυγή και τα περαιτέρω ένδικα μέσα, κατά της πράξης αυτής, δεν μπορούν να ασκηθούν, όμως, στο όνομα της εταιρίας αλλά ασκούνται από τους πρώην εταίρους, από κοινού ή από μερικούς ή από τον καθένα ατομικά, οι οποίοι έχουν αποκλειστικά την ικανότητα διαδίκου¹⁴³. Μάλιστα, έχει γίνει δεκτό ότι ακόμη και αν στο δικόγραφο φέρεται ως ασκήσασα το ένδικο βοήθημα η περατωθείσα εταιρία, το δικαστήριο οφείλει, καθ' ερμηνεία του δικογράφου, να θεωρήσει ότι η προσφυγή ασκήθηκε παραδεκτώς από τους διατελέσαντες εταίρους της εταιρίας¹⁴⁴.

Στην περίπτωση όμως της περατωθείσας ανώνυμης εταιρίας, όπου δεν υφίστανται διατελέσαντες εταίροι αλλά μέτοχοι, γίνεται δεκτό ότι στη δίκη συμμετέχουν όχι βεβαίως οι διατελέσαντες μέτοχοι αλλά τα μέλη της διοίκησης, τα οποία ευθύνονται, κατ' άρθρον 115 του Ν. 2238/94 (ΚΦΕ), για τα χρέη της ανώνυμης εταιρίας¹⁴⁵.

3. ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

α) Η μετατροπή

¹⁴⁰ ΕφΑθ 5452/95, 5795/74, ΕφΘεσ 2612/00.

¹⁴¹ Βαθρακοκοίλης (1994), 346, όπου και παραπομπή σε θεωρία και νομολογία.

¹⁴² ΣτΕ 1587/91, 42/82.

¹⁴³ ΣτΕ 3632/88, 890/89, 1888/90, 5058/90, 5460/96, ΔΕφΘεσ 328/95.

¹⁴⁴ ΣτΕ 2893/94.

¹⁴⁵ Χατζητζανής (2002), 209.

Μετατροπή είναι η μεταβολή της νομικής μορφής μιας εταιρίας και η ίδρυση νέας χωρίς λύση και εκκαθάριση της μετατρεπόμενης και χωρίς ανάγκη μεταβίβασης (με καθολική ή ειδική διαδοχή) των περιουσιακών στοιχείων στη νέα εταιρία. Η ταυτότητα του νομικού προσώπου της παλαιάς εταιρίας, δηλαδή, εξακολουθεί να υφίσταται και μετά την μετατροπή. Καθίσταται σαφές ότι προέχον εννοιολογικό στοιχείο της μετατροπής είναι η νομική προσωπικότητα της μετατρεπόμενης εταιρίας. Έτσι, δεν είναι νοητή η μετατροπή εταιρίας χωρίς νομική προσωπικότητα (π.χ. η αστική εταιρία των άρθρων 741 επ. ΑΚ, ή η αφανής εταιρία), σε εταιρία με νομική προσωπικότητα, όπως επίσης δεν είναι δυνατή η μετατροπή εταιρίας με νομική προσωπικότητα σε εταιρία που στερείται αυτής¹⁴⁶. Στις περιπτώσεις αυτές δεν πρόκειται για μετατροπή αλλά για ίδρυση νέας εταιρίας.

Η μεταβολή εταιρικού τύπου με μετατροπή, ωστόσο, αναγνωρίζεται μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι οποίες είτε ορίζονται ρητά στο νόμο είτε γίνονται δεκτές ως επιτρεπτές από τη θεωρία και τη νομολογία¹⁴⁷.

Ο Ν. 2190/20 και ο Ν. 3190/55, όπως τροποποιήθηκαν με το Ν. 2339/95 και το Ν. 3604/07 προβλέπουν και ρυθμίζουν ρητά τις προϋποθέσεις για τη μετατροπή *αε σε επε* (άρθρα 51 Ν. 3190/55 και 66 Ν. 2190/20) και *αντίστροφα* (άρθρο 67 παρ. 1 Ν. 2190/20), τη μετατροπή *οε ή εε σε επε ή αε* (άρθρα 53 Ν. 3190/55 και 67 παρ. 2 Ν. 2190/20) αλλά και τη μετατροπή *αε σε οε ή εε* (άρθρο 66α Ν. 2190/20). Επίσης, γίνεται δεκτή με βάση την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων η μετατροπή *οε σε εε* και *αντίστροφα*¹⁴⁸, καθώς επίσης και η μετατροπή *οε ή εε σε συνεταιρισμό*¹⁴⁹.

Υποστηρίζεται ότι αν η μετατρεπόμενη εταιρία έχει λυθεί και τελεί υπό εκκαθάριση, η μετατροπή δεν είναι δυνατή, διότι διαφορετικά η μετατραπείσα εταιρία θα έπρεπε να βρίσκεται υπό εκκαθάριση “άμα τη ιδρύσει της”. Ορθότερη, ωστόσο, φαίνεται η αντίθετη άποψη, καθώς οι σχετικές περί μετατροπής διατάξεις δεν θέτουν ως προϋπόθεση την ύπαρξη λειτουργούσας εταιρίας¹⁵⁰.

Ο μεταβαλών νομική μορφή φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων παραμένει ο ίδιος τόσο στο επίπεδο του ουσιαστικού όσο

¹⁴⁶ Αντωνόπουλος, Το δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας και της εταιρίας περιορισμένης ευθύνης, 2006, 61, σημ. 1.

¹⁴⁷ Πάντως, γίνεται δεκτό ότι στις διατάξεις που ορίζουν τους όρους του επιτρεπτού της μετατροπής ή της συγχώνευσης δεν περιλαμβάνονται οι διατάξεις των φορολογικών της συγχώνευσης ή μετατροπής νόμων, οι οποίοι θέτουν μόνο φορολογικά κίνητρα για τη διευκόλυνση των συγχωνεύσεων και μετατροπών και δεν τροποποιούν, ως προς το ζήτημα αυτό, ισχύουσες διατάξεις του εταιρικού δικαίου. (Γεωργιάδης, Ελλ.Δνη 34, 282επ., Λεοντάρης, Μετατροπή - Συγχώνευση - Διάσπαση εταιριών, 2002, 11).

¹⁴⁸ Αντωνόπουλος, Δίκαιο Προσωπικών Εταιριών, 2007, 347.

¹⁴⁹ Αντωνόπουλος (2007), 105, ΑΠ 640/86.

¹⁵⁰ Περράκης, Το δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας - Μετασχηματισμοί Εταιριών, 2001, 87 επ.

και του δικονομικού δικαίου, παρά την αλλαγή του νομικού τύπου και του οργανωτικού πλαισίου που τον διέπει. Οι εκκρεμείς δίκες δηλαδή συνεχίζονται, χωρίς να επέρχεται βίαιη διακοπή τους και χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε ειδικότερη διατύπωση για τη συνέχισή τους¹⁵¹. Στο ίδιο πλαίσιο, η αναγκαστική εκτέλεση που είχε αρχίσει κατά της παλαιάς νομικής μορφής συνεχίζεται χωρίς καμία διατύπωση κατά της νέας νομικής μορφής¹⁵² και τα ένδικα μέσα τα ασκεί η εταιρία υπό τη νέα της μορφή¹⁵³.

Με βάση τα προηγούμενα, ενδεικτικά, έχει κριθεί ότι

- σε περίπτωση μετατροπής εταιρίας περιορισμένης ευθύνης σε ανώνυμη εταιρία, η τελευταία συνεχίζει τις εκκρεμείς δίκες άνευ άλλης διατυπώσεως, μιας και δεν επέρχεται κατάλυση του νομικού προσώπου της πρώτης και ίδρυση νέου, αλλά απλώς μεταβάλλεται ο νομικός τύπος της υφισταμένης εταιρίας¹⁵⁴,

- σε περίπτωση μετατροπής ανώνυμης εταιρίας σε εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, η τελευταία συνεχίζει τις εκκρεμείς δίκες άνευ διακοπής αυτών¹⁵⁵,

- σε περίπτωση μετατροπής ομορρύθμου ή ετερορρύθμου εταιρίας σε ανώνυμη εταιρία, μετά τη συντέλεση των προβλεπόμενων διατυπώσεων δημοσιότητας παύει να υπάρχει ικανότητα δικαίου και διαδικού στο πρόσωπο της ο.ε. και αυτοδικαίως φορέας των εννόμων σχέσεων που είχαν γεννηθεί στο όνομα της ο.ε. καθίσταται η α.ε. Οι εκκρεμείς δίκες συνεχίζονται χωρίς να επέρχεται βίαιη διακοπή τους και χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε ειδικότερη διατύπωση για τη συνέχισή τους¹⁵⁶,

- σε περίπτωση μετατροπής ομορρύθμου ή ετερορρύθμου εταιρίας σε εταιρία περιορισμένης ευθύνης, οι δίκες συνεχίζονται στο όνομα της τελευταίας, άνευ διακοπής αυτών και χωρίς να απαιτείται η τήρηση οποιασδήποτε άλλης διατυπώσεως¹⁵⁷,

- η επιδιδόμενη μετά τη μετατροπή πράξη καταλογισμού, όπου υπόχρεος είναι η εταιρία με την προηγούμενη εταιρική της μορφή, δεν είναι νομικά πλημμελής με την έννοια ότι δεν επιβάλλει φόρο σε

¹⁵¹ Περάκης (2001), 73 επ., ΑΠ 335/96, ΕλλΔνη 1998, 359, ΕφΑθ 5357/86, ΕΕμπΔ 1987, 249.

¹⁵² Καραγκοννίδης, ΕπισκΕΔ 1995, 127, Δέλλιος, Αρμ 1992, 1210, Μάζης, ΕΕμπΔ 1971, 490.

¹⁵³ ΠρΑθ 24528/1968, ΕΕμπΔ 1969, 55.

¹⁵⁴ Κατά τις ΣτΕ 2759-2762/96 «...είναι δυνατή η μετατροπή ε.π.ε σε α.ε. Πριν από την ολοκλήρωση των διατυπώσεων δημοσιότητας η μετατροπή δεν παράγει κανένα αποτέλεσμα. Μετά την τήρηση των διατυπώσεων αυτών η από μετατροπή προερχόμενη εταιρία συνεχίζεται ως ανώνυμη εταιρία. Οι εκκρεμείς δίκες συνεχίζονται χωρίς να επέρχεται βίαιη διακοπή τους και χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε ειδικότερη διατύπωση για τη συνέχισή τους».

¹⁵⁵ ΔΕΦΑθ 339/05.

¹⁵⁶ ΕφΘεσ 1935/94, Αρμ 1995, 1299, ΣτΕ 3636/02, Δελτίο ΑΕ και ΕΠΕ 2004, 103, ΣτΕ 305/03, ΔΕΕ 2004, 709, ΕφΘεσ 1260/97 ΕπισκΕΔ 1998, 210.

¹⁵⁷ ΣτΕ 2759-2762/96.

ανύπαρκτο νομικό πρόσωπο, εφόσον η εταιρία συνεχίζει να λειτουργεί υπό άλλο εταιρικό τύπο¹⁵⁸,

Τέλος, υποστηρίζεται ότι αν η μετατροπή πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας, η δικαστική απόφαση που εκ παραδρομής εκδίδεται υπέρ ή σε βάρος της εταιρίας υπό την προηγούμενη μορφή της, εμπεριέχει εσφαλμένο προσδιορισμό της ταυτότητας του διαδίκου υποκείμενο σε διόρθωση¹⁵⁹.

β) Η συγχώνευση

Συγχώνευση είναι η διαδικασία με την οποία επιτυγχάνεται η απόκτηση, με οιονεί καθολική διαδοχή, από υφιστάμενη ή νεοϊδρύμενη εταιρία των περιουσιακών στοιχείων άλλης εταιρίας, η οποία λύεται, χωρίς να ακολουθήσει εκκαθάριση¹⁶⁰.

Η διαδικασία της συγχώνευσης ρυθμίζεται ρητά στα άρθρα 68 επ. Ν. 2190/20, τα οποία προβλέπουν τη διαδικασία της συγχώνευσης στην περίπτωση της ανώνυμης εταιρίας. Οι διατάξεις αυτές αναγνωρίζουν δύο τρόπους συγχώνευσης : τη συγχώνευση με απορρόφηση και τη συγχώνευση με σύσταση νέας εταιρίας. Συγχώνευση με απορρόφηση (ά. 69 Ν. 2190/20, ά. 54 Ν. 3190/55) είναι η διαδικασία με την οποία μία ή περισσότερες εταιρίες α.ε. (απορροφούμενες), οι οποίες λύνονται χωρίς να ακολουθήσει εκκαθάριση, μεταβιβάζουν σε άλλη υφιστάμενη α.ε. (απορροφούσα) το σύνολο της περιουσίας τους (ενεργητικό και παθητικό) έναντι απόδοσης στους μετόχους τους μετοχών εκδιδόμενων από την απορροφούσα εταιρία και, ενδεχομένως καταβολής ενός χρηματικού ποσού σε μετρητά προς συμψηφισμό μετοχών τις οποίες δικαιούνται¹⁶¹. Συγχώνευση με σύσταση νέας εταιρίας (ά. 80 Ν. 2190/20, ά. 54 Ν. 3190/55) είναι η διαδικασία με την οποία δύο ή περισσότερες εταιρίες, οι οποίες λύνονται χωρίς να ακολουθήσει εκκαθάριση, μεταβιβάζουν στην εταιρία, την οποία συνιστούν, το σύνολο της περιουσίας τους (ενεργητικό και παθητικό) έναντι απόδοσης στους μετόχους τους μετοχών εκδιδομένων από τη νέα εταιρία και, ενδεχομένως, ενός χρηματικού ποσού σε μετρητά προς συμψηφισμό μετοχών τις οποίες δικαιούνται. Αντίστοιχη είναι η έννοια και οι συνέπειες της συγχώνευσης στην περίπτωση της ε.π.ε., στο άρθρο 54 του

¹⁵⁸ ΣτΕ 4632/84, ΔΦΝ 40, 456.

¹⁵⁹ Παμπούκης, ΕπισκεΔ 2000, 516.

¹⁶⁰ Αντωνόπουλος (2006), 78 επ.

¹⁶¹ Με την περίπτωση της συγχώνευσης με απορρόφηση εξομοιώνεται και η συγχώνευση με εξαγορά μιας ή περισσότερων α.ε. από άλλη, η οποία διαφέρει (από ουσιαστική άποψη) ως προς το ότι δεν χορηγούνται στους μετόχους των εξαγοραζόμενων εταιριών, ως αντάλλαγμα για την απώλεια της συμμετοχής τους, μετοχές της εξαγοράζουσας αλλά χρήματα. Αντίθετα δεν συναντάται η περίπτωση αυτή στις ε.π.ε. Βλ. για το σχετικό ζήτημα σε Ρόκα (2006), 436 επ., Αντωνόπουλο (2006), 563.

N. 3190/55 που προβλέπει τη συγχώνευση με απορρόφηση και τη συγχώνευση με σύσταση νέας εταιρίας.

Βασική προϋπόθεση που θέτουν οι προηγούμενες διατάξεις για το επιτρεπτό της συγχώνευσης είναι αφενός οι εταιρίες που μετέχουν σε αυτή να έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία ίδρυσής τους¹⁶², αφετέρου να πρόκειται για συγχώνευση μεταξύ εταιριών του ίδιου τύπου, δηλαδή μεταξύ ανωνύμων εταιριών ή μεταξύ εταιριών περιορισμένης ευθύνης. Από αυτό συνεπάγεται ότι δεν είναι δυνατή η συγχώνευση μεταξύ εταιριών διαφορετικού τύπου. Η συγχώνευση τέτοιων εταιριών μπορεί να προκύψει από το συνδυασμό μετασχηματισμού, αν αυτός επιτρέπεται, και συγχώνευσης¹⁶³. Πάντως, η νομολογία έχει δεχθεί, κατ' ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 75 του Ν. 2190/20 και 55 παρ. 2 και 4 του Ν. 3190/55, ότι είναι επιτρεπτή η συγχώνευση α.ε. και ε.π.ε., με την έννοια της, από το νόμο, οιονεί καθολικής διαδοχής τόσο στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις όσο και στην έννομη σχέση της δίκης¹⁶⁴.

Από την συντέλεση της συγχώνευσης, σύμφωνα με όσα ορίζονται στις διατάξεις των άρθρων 75 Ν. 2190/20 και 55 Ν. 3190/55 αυτοδίκαια και ταυτόχρονα χωρίς καμία άλλη διατύπωση

- στην περίπτωση της απορρόφησης, οι απορροφούμενες εταιρίες παύουν αυτοδικαίως να υπάρχουν, δηλαδή εξαφανίζεται η νομική τους προσωπικότητα και παύουν να συνιστούν υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων¹⁶⁵, η απορροφούσα υποκαθίσταται σε όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των απορροφούμενων, ενώ οι εκκρεμείς δίκες δεν διακόπτονται αλλά συνεχίζονται από την απορροφούσα¹⁶⁶,
- στην περίπτωση της σύστασης νέας εταιρίας, αντιστοίχως, η εταιρία αυτή υποκαθίσταται σε όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των συγχωνευόμενων εταιριών, οι συγχωνευόμενες εταιρίες παύουν να υπάρχουν ως υποκείμενα δικαίου, οι εκκρεμείς δίκες συνεχίζονται αυτοδικαίως από τη νέα εταιρία - απορροφούσα¹⁶⁷, χωρίς να επέρχεται, λόγω της συγχώνευσης, βίαιη διακοπή της δίκης.

¹⁶² Είναι επιτρεπτή η συγχώνευση εταιριών που τελούν σε εκκαθάριση μόνο όταν επιτρέπεται η αναβίωση αυτών και πάντοτε πριν ξεκινήσει η διανομή της εταιρικής περιουσίας. Το ελληνικό δίκαιο προβλέπει ρητά (άρ. 47α παρ. 4 Ν. 2190/20) τη δυνατότητα αναβίωσης μόνο για τις ανώνυμες εταιρίες. Σε περίπτωση συγχώνευσης εταιριών περιορισμένης ευθύνης που βρίσκονται στο στάδιο της εκκαθάρισης, ενόψει της σιωπής του νόμου ως προς τη δυνατότητα αναβίωσης, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι επιτρέπεται επίσης η συγχώνευση, με τη συναίνεση, όλων των συνεταίρων.

¹⁶³ Αντωνόπουλος (2006), ό.π.

¹⁶⁴ ΑΠ 433/05.

¹⁶⁵ ΣτΕ 1018-20/94, ΑΠ 465/82, ΕφΘεσ 225/29, ΕφΑθ 7772/79, ΠΠρΑθ 2939/70, ΠΠρΘεσ 154/76, βλ. και Ρόκα (2006), 434.

¹⁶⁶ ΑΠ 400/98, ΝοΒ 1998, 1036, 913/2001, Δελτίο ΑΕ & ΕΠΕ 2003, 302, ΕΕΝ 2002, 767, ΕΕργΔ 2003, 168, 300, ΕλλΔνη 2003, 173.

¹⁶⁷ ΑΠ 1773/01, 1040/06, 433/05 : «αν το νομικό πρόσωπο, που ήταν διάδικος, λύθηκε νομίμως, πράγμα που συμβαίνει και σε περίπτωση συγχωνεύσεως εταιρείας ή εταιρειών με απορρόφηση, κατά την οποία μία ή περισσότερες εταιρείες (απορροφούμενες), οι οποίες λύνονται χωρίς να ακολουθήσει εκκαθάριση, μεταβιβάζουν σε άλλη υφιστάμενη εταιρία (απορροφούσα) το σύνολο του ενεργητικού και παθητικού της περιουσίας τους (βλ. και Οδηγία 78/855/ΕΟΚ του Ευρωπαϊκού Εταιρικού Δικαίου, ΑΠ 647/03) ή

Με βάση τα προηγούμενα, ο νόμος θεσπίζει τη δικονομική διαδοχή των εταιριών που συγχωνεύονται¹⁶⁸ και στο πλαίσιο αυτό έχει γίνει δεκτό ότι

- νόμιμα παρίσταται ως διάδικος η εταιρία που προήλθε από τη συγχώνευσή της με άλλη, η οποία ήταν αρχική διάδικος, συνεχίζουσα τη δίκη της συγχωνευθείσας εταιρίας¹⁶⁹. Συνεπώς, είναι απαράδεκτη η αναίρεση που ασκείται από την απορροφηθείσα εταιρία¹⁷⁰,
- οι αποφάσεις οι οποίες εκδίδονται στο όνομα των εταιριών που συγχωνεύθηκαν ισχύουν υπέρ της συγχωνεύουσας ή της νέας εταιρίας, η οποία προέκυψε από τη συγχώνευση και άρα οι αποφάσεις δεσμεύουν την εταιρία αυτή, η οποία δύναται να ασκήσει και τα ένδικα μέσα κατά των αποφάσεων. Για τον ίδιο λόγο οι εκτελεστοί τίτλοι που υφίστανται επ' ονόματι της συγχωνευόμενης εταιρίας δύνανται να εκτελεσθούν υπέρ και κατά της συγχωνεύουσας ή της νέας εταιρίας¹⁷¹. Όταν η αναγκαστική εκτέλεση άρχισε κατά ανώνυμης εταιρίας που συγχωνεύθηκε στη συνέχεια σε άλλη ανώνυμη εταιρία, η εκτέλεση συνεχίζεται κατά της τελευταίας και πρέπει να επιδοθεί σε αυτή προηγουμένως επιταγή. Οι σχετικές πράξεις που συντάσσονται για τη συνέχιση της αναγκαστικής εκτέλεσης, πρέπει να αναγράφουν ως οφειλέτη την εταιρία που προήλθε από τη συγχώνευση¹⁷².
- εφόσον, μετά την τελευταία συζήτηση σε πρώτο βαθμό ή μετά την έκδοση της απόφασης, επήλθε διαδοχή λόγω συγχωνεύσεως, η έφεση ασκείται από ή απευθύνεται κατά του διαδόχου του αρχικού διαδίκου. Συνεπώς, το δικόγραφο της έφεσης, το οποίο φέρει ως εφεσίβλητη τη συγχωνευόμενη εταιρία, που έπαυσε να υπάρχει, πριν από την άσκηση της έφεσης, είναι άκυρο, για την έλλειψη απαραίτητης διαδικαστικής

απορροφούσα εταιρία, υποκαθιστάμενη σε όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της απορροφουμένης εταιρείας και εξομοιούμενη εντεύθεν με καθολική διάδοχο αυτής, συνεχίζει αυτοδικαίως την εκκρεμή δίκη χωρίς καμιά ειδικότερη διατύπωση εκ μέρους της για τη συνέχιση και χωρίς να επέρχεται, λόγω της συγχωνεύσεως, διακοπή της δίκης, ούτε απαιτείται δήλωση για την επανάληψή της». Η έννοια της, κατά τα άνω συγχώνευσης είναι, ότι με αυτή, η συγχωνευόμενη εταιρία πάει να υφίσταται χωρίς να μεσολαβήσει εκκαθάριση, εξαφανιζόμενη ως υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και ότι η νέα εταιρία, ως διάδοχος των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων συνεχίζει τις εκκρεμείς δίκες. Τα ίδια, όπως ως άνω το άρθρο 75 του Ν. 2190/20, ορίζει και το άρθρο 55 παρ. 2 και 4 του Ν. 3190/55, ως προς τη συγχώνευση εταιριών περιορισμένης ευθύνης. Οι διατάξεις αυτές είναι δεκτικές ανάλογης εφαρμογής και στην περίπτωση συγχώνευσης άλλων μορφών εταιριών, με την έννοια της, από το νόμο, οιονεί καθολικής διαδοχής τόσο στην τυχόν επίδικη ιδιωτική έννομη σχέση όσο και στην έννομη σχέση της δίκης».

¹⁶⁸ ΣτΕ 3541/77, 657/82, 728/79.

¹⁶⁹ ΣτΕ 2542/81, 227/82. Βεβαίως, η διάδοχος εταιρία, όταν προβαίνει στην πρώτη μετά τη συγχώνευση δικαστηριακή πράξη, πρέπει να αποδείξει την ιδιότητά της ως διαδόχου του αρχικού διαδίκου, με την προσκόμιση αποδεικτικών στοιχείων της ολοκλήρωσης της συγχώνευσης.

¹⁷⁰ ΑΠ 568/05, ΕΕμπΔ 2005, 65, ΑΠ 1515/02, ΕΕμπΔ 2003, 82, ΑΠ 913/01, ΧρΙΔ 2001, 842, ΑΠ 465/82, ΕΕμπΔ 1983, 67.

¹⁷¹ Κιάντον – Παμπούκη, Συγχώνευσης εμπορικών εταιριών, 1963, 247.

¹⁷² ΕφΑθ 1193/87, ΕλλΔνη 1988, 312.

προϋπόθεσης¹⁷³. Ομοίως, στις προτάσεις θα πρέπει να αναφέρεται η συγχωνεύουσα εταιρία, ως καθολική διάδοχος της συγχωνευόμενης¹⁷⁴.

- εφόσον εταιρία, πριν από την άσκηση του ένδικου μέσου είχε πάψει να υπάρχει, έχοντας συγχωνευθεί με απορρόφησή της από άλλη εταιρία, το ένδικο μέσο που ασκήθηκε από αυτή είναι απορριπτέο ως απαράδεκτο, αφού ασκήθηκε από ανύπαρκτο νομικό πρόσωπο, χωρίς να μπορεί βάσιμα να γίνει λόγος για ανάληψη και συνέχιση της δίκης από την προκύψασα από τη συγχώνευση εταιρία, ως οιονεί καθολική διάδοχο, αφού η εν λόγω οιονεί καθολική διαδοχή, έλαβε χώρα πριν από την κατάρξη της όλης δίκης, ούτε και για “έγκριση” της άσκησης του ενδίκου μέσου, γιατί τούτο θα είχε ως συνέπεια την ισχυροποίηση πράξης, η οποία, από την αρχή ήταν αυτοδικαίως άκυρη¹⁷⁵.

- πράξη καταλογισμού φόρου που εκδόθηκε μετά τη συγχώνευση εταιρίας με άλλη, δεν πάσχει επειδή έχει εκδοθεί σε βάρος της συγχωνευθείσας εταιρίας, εφόσον βεβαίως κοινοποιηθεί νόμιμα στη συγχωνευόμενη εταιρία¹⁷⁶.

Οι διατάξεις στις οποίες αναφερθήκαμε αφορούν τις περιπτώσεις στις οποίες προβλέπεται ρητά η συγχώνευση ή έχει γίνει δεκτό ότι πρόκειται για γνήσια περίπτωση συγχώνευσης¹⁷⁷. Σε κάθε άλλη περίπτωση, δεν πρόκειται για γνήσια συγχώνευση του εμπορικού δικαίου αλλά για καταχρηστική συγχώνευση, όπου οι υπό συγχώνευση εταιρίες διαλύονται και τα μέλη τους εισφέρουν την περιουσία που ανέλαβαν σε υφιστάμενη ή νεοϊδρυόμενη εταιρία¹⁷⁸. Πάντως με βάση την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων αλλά και επειδή δεν θίγονται τα συμφέροντα των εταίρων αλλά και των τρίτων, θεωρείται επιτρεπτή η συγχώνευση *οε* με *οε*, *οε* με *εε* αλλά και *εε* με *εε*¹⁷⁹.

Γίνεται επίσης δεκτό ότι δεν είναι δυνατή η κατά κυριολεξία συγχώνευση *οε* ή *εε* με *επε* ή *αε*, κατ’ άρθρο 361 ΑΚ, από την οποία προκύπτει ως οιονεί καθολικός διάδοχος νέα προσωπική εταιρία. Στην περίπτωση αυτή η προκύπτουσα εταιρία καθίσταται ειδική διάδοχος¹⁸⁰. Αντίθετα, αν από την παραπάνω συγχώνευση πρόκειται να προέλθει κεφαλαιουχική εταιρία, τότε θεωρείται ότι συντρέχει κατά κυριολεξία συγχώνευση, καθόσον με ενιαία πράξη συντελείται μετατροπή της

¹⁷³ Εφαθ 7497/99, ΔΕΕ 1999, 1283.

¹⁷⁴ ΕφΠειρ 636/98, ΕλλΔνη 1998, 1343, ΔΣΑΕ/ΕΠΕ 1999, 379.

¹⁷⁵ ΑΠ 433/05.

¹⁷⁶ ΣτΕ 657/82, ΔΦΝ 1982, 1142, ΣτΕ 3541/77, ΔΦΝ 1978, 623.

¹⁷⁷ Όπως είχαμε ήδη την ευκαιρία να εκθέσουμε παραπάνω (σημ. 147) στις διατάξεις που ορίζουν τους όρους του επιτρεπτού της μετατροπής ή της συγχώνευσης δεν περιλαμβάνονται οι διατάξεις των φορολογικών της συγχώνευσης νόμων, οι οποίοι θέτουν μόνο φορολογικά κίνητρα για τη διευκόλυνση των συγχωνεύσεων και μετατροπών και δεν τροποποιούν, ως προς το ζήτημα αυτό, ισχύουσες διατάξεις του εταιρικού δικαίου.

¹⁷⁸ Αντωνόπουλος (2006), 77.

¹⁷⁹ Αντωνόπουλος (2007), 108 και 347.

¹⁸⁰ Αντωνόπουλος (2007), 109, αλλά και Εφαθ 2260/79.

ομόρρυθμης ή ετερόρρυθμης σε κεφαλαιουχική εταιρία, συγχώνευση των κεφαλαιουχικών εταιριών του ίδιου τύπου και ίδρυση νέας κεφαλαιουχικής εταιρίας. Στην περίπτωση της συγχώνευσης με απορρόφηση, η απορροφούσα κεφαλαιουχική εταιρία απλώς τροποποιεί το καταστατικό της χωρίς να μεταβάλει ταυτότητα και τύπο, λαμβάνοντας την περιουσία της προσωπικής εταιρίας ή και τα μέλη της¹⁸¹. Σε κάθε περίπτωση, το σύνολο των εννόμων σχέσεων της απορροφώμενης προσωπικής εταιρίας ή των επιμέρους εταιριών μεταβιβάζεται στην υφιστάμενη ή τη νέα κεφαλαιουχική εταιρία, αντίστοιχα, η οποία καθίσταται οιονεί καθολική διάδοχος^{182 183}.

γ) Η διάσπαση

Η διάσπαση είναι το ακριβώς αντίθετο της συγχώνευσης. Ρυθμίζεται από τις διατάξεις των άρθρων 81 επ του Ν. 2190/20, αφορά αποκλειστικά τις ανώνυμες εταιρίες και δι' αυτής η περιουσία α.ε. (διασπώμενης) διανέμεται και συγχρόνως μεταβιβάζεται με καθολική διαδοχή σε άλλες δύο τουλάχιστον α.ε. (επωφελούμενες) οι οποίες είτε υπήρχαν (διάσπαση με απορρόφηση) είτε ιδρύονται ταυτόχρονα (διάσπαση με σύσταση νέων) είτε άλλες μεν υπήρχαν και άλλες ιδρύονται για πρώτη φορά (διάσπαση με απορρόφηση και σύσταση νέων α.ε.)¹⁸⁴. Βασικό χαρακτηριστικό της διάσπασης συνιστά το γεγονός της νομικής εξαφάνισης της διασπώμενης εταιρίας. Ο χωρισμός αυτής σε περισσότερα τμήματα σηματοδοτεί το πέρας της νομικής προσωπικότητας, χωρίς όμως, κατά το υπόδειγμα της συγχώνευσης, να

¹⁸¹ Εννοείται ότι πρέπει να τηρηθούν οι διατυπώσεις δημοσιότητας που προβλέπονται για τις ε.π.ε. ή α.ε. αλλά και για τις προσωπικές εταιρίες.

¹⁸² Αντωνόπουλος (2007), ό.π., αλλά και ΑΠ 584/86. Αντίθετα κατά την 6444/85 πρόκειται για περίπτωση ειδικής διαδοχής.

¹⁸³ Σε περίπτωση έκδοσης τελεσιδικής δικαστικής απόφασης που ανατρέπει τη συγχώνευση, καθεμία από τις εταιρίες που έλαβαν μέρος στην τελευταία συνεχίζει τις δίκες που είχαν ξεκινήσει και συνεχίστηκαν από την επωφελούμενη εταιρία. Λόγος βίαιης διακοπής των εν λόγω δικών δεν υφίσταται διότι δεν δημιουργείται αμφισβήτηση σχετικά με το πρόσωπο που νομιμοποιείται να τις συνεχίσει ούτε ανάγκη να παρασχεθεί στο πρόσωπο αυτό χρόνος προπαρασκευής. Οι εταιρίες που αναβιώνουν νομιμοποιούνται ενεργητικά και παθητικά στην εκκλητή και αναιρετική δίκη καθώς και στις δίκες της ανακοπής ερημοδικίας και της αναηλίθισης σχετικά με όσες αποφάσεις εκδόθηκαν στο όνομα της επωφελούμενης εταιρίας, ενώ οι ίδιες εταιρίες περαιτέρω ωφελούνται και βλέπουνται από τα υποκειμενικά όρια του δεδικασμένου, της διαπλαστικής ενέργειας και της εκτελεστότητας όλων των ανωτέρω αποφάσεων. Μετά όμως την τελεσιδικία της ανατροπής ζήτημα δημιουργείται σχετικά με την τύχη των δικών που αφορούν σε έννομες σχέσεις, οι οποίες γεννήθηκαν για πρώτη φορά μετά την πραγματοποίηση της συγχώνευσης. Η τύχη των δικών αυτών γίνεται δεκτό ότι θα καθοριστεί με κριτήριο το γεγονός ότι το κύρος των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που γεννήθηκαν σε όφελος ή σε βάρος της επωφελούμενης εταιρίας διατηρείται, ενώ ως προς τις υποχρεώσεις αυτές καθιερώνεται εις ολόκληρον ευθύνη των εταιριών που αναβιώνουν. Στο βαθμό λοιπόν που για τις υποχρεώσεις αυτές ευθύνονται εις ολόκληρον οι εταιρίες που αναβιώνουν, θα είναι δυνατό να συνεναχθούν είτε μαζί με την επωφελούμενη ή και μόνες τους [βλ. αναλυτικά για τα σχετικά ζητήματα σε *Περάκη* (2001), 247].

¹⁸⁴ Γίνεται δεκτή η διάσπαση ανώνυμης εταιρίας που έχει λυθεί και βρίσκεται στο στάδιο της εκκαθάρισης, με απορρόφησης της από άλλες εταιρίες ή με σύσταση νέων εταιριών, εφόσον δεν έχει αρχίσει η διανομή του προϊόντος της εκκαθάρισης, *Περάκης* (2001), 356.

ακολουθήσει εκκαθάρισή της. Ο χωρισμός της διασπώμενης εταιρίας σε τμήματα υποδηλώνει τη μεταβίβαση κάθε τμήματος, ως συνόλου, σε άλλη, υφιστάμενη ή νέα, κατά περίπτωση, εταιρία. Η υποκατάσταση της επωφελούμενης εταιρίας στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της διασπώμενης επέρχεται ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που εντάσσονται στην περιουσία, η οποία έχει εισφερθεί σε κάθε μία από τις επωφελούμενες εταιρίες. Σε περίπτωση, λοιπόν, διάσπασης ανωνύμων εταιριών, οι εκκρεμείς δίκες συνεχίζονται αυτοδικαίως από τις επωφελούμενες εταιρίες ή κατά αυτών, άνευ άλλης διατυπώσεως¹⁸⁵.

4. ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

α) Η πτώχευση

Σε πτώχευση, κατ' άρθρο 525 ΕΝ και ήδη κατ' άρθρο 2 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα (Ν. 3588/07), υπόκεινται, εφόσον συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις του νόμου, όσοι είναι έμποροι. Στην περίπτωση των νομικών προσώπων, μάλιστα, για πρώτη φορά στο δίκαιό μας με το άρθρο 2 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα αποδίδεται πτωχευτική ικανότητα όχι μόνο στις εμπορικές εταιρίες με νομική προσωπικότητα¹⁸⁶ αλλά και στις ενώσεις προσώπων με νομική προσωπικότητα που επιδιώκουν οικονομικό σκοπό, χωρίς να είναι εμπορικές λόγω τύπου ή σκοπού¹⁸⁷. Επομένως, δεν έχει πτωχευτική ικανότητα η αφανής εταιρία, καθόσον, ως εσωτερική εταιρία, στερείται πτωχευτικής ικανότητας, την οποία έχει μόνο ο εμφανής εταίρος.

Οι συνέπειες της πτωχεύσεως δεν είναι πάντοτε οι ίδιες. Μέχρι την εισαγωγή του νέου Πτωχευτικού Κώδικα, η πτώχευση ομόρρυθμης και ετερόρρυθμης εταιρίας συνεπαγόταν, κατά την κρατούσα γνώμη¹⁸⁸, τη συμπτώχευση των ομορρύθμων εταίρων και όχι τη λύση των εταιριών. Ήδη, όμως, το άρθρο 96 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα προβλέπει ως συνέπεια της πτώχευσης τη λύση του νομικού προσώπου, αδιακρίτως της νομικής μορφής του, και άρα η ρύθμιση αυτή αφορά πλέον και την οε και την εε. Με την κήρυξη ανώνυμης εταιρίας σε πτώχευση επέρχεται η λύση

¹⁸⁵ Χατζητζανής (2002), 207 επ.

¹⁸⁶ Η εταιρία που λύθηκε, κατά τη διάρκεια του σταδίου της εκκαθάρισης διατηρεί τη νομική της προσωπικότητα για τις ανάγκες της εκκαθάρισης και, συνεπώς, την πτωχευτική της ικανότητα. Επομένως, αν κατά τη διάρκεια της εκκαθάρισης προκύψει αδυναμία πληρωμής των δανειστών, παύει η εκκαθάριση και κηρύσσεται η πτώχευση ως ειδική διαδικασία, εφόσον δεν έχει περατωθεί η διανομή.

¹⁸⁷ Βλ. αιτιολογική έκθεση του άρθρου 2 του Ν. 3588/07. Για την αστική εταιρία με νομική προσωπικότητα, μέχρι τη θέση σε ισχύ του νόμου αυτού, γινόταν δεκτό ότι ως μη εμπορική, εστερείτο καταρχήν πτωχευτικής ικανότητας και καθίστατο εμπορική μόνο εάν ασκούσε εμπορικές πράξεις κατά σύννηθες επάγγελμα, οπότε, είχε και πτωχευτική ικανότητα.

¹⁸⁸ Ρόκας (2006), 107 επ.

αυτής¹⁸⁹ χωρίς συμπτώχευση των διοικητών ή των μετόχων¹⁹⁰, ενώ η πτώχευση εταιρίας περιορισμένης ευθύνης προκαλεί τη λύση αυτής χωρίς να επιφέρει την πτώχευση των διαχειριστών ή των εταίρων¹⁹¹.

Με τη λύση της α.ε. και της ε.π.ε. λόγω πτώχευσης, δεν εκλείπει η νομική προσωπικότητά τους, η οποία εξακολουθεί να υφίσταται με σκοπό τη συνέχιση της πτωχευτικής διαδικασίας¹⁹². Γίνεται δεκτό ότι, από τη δημοσίευση της αποφάσεως που κηρύσσει την πτώχευση, ο πτωχεύσας, αν και εξακολουθεί να είναι το υποκείμενο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (φορέας) της πτωχευτικής περιουσίας, εν τούτοις, χάνει αυτοδικαίως την εξουσία διαχειρίσεως και διαθέσεως της (πτωχευτική απαλλοτρίωση) ενώ στις δίκες που αφορούν την περιουσία αυτή παύει να νομιμοποιείται ενεργητικώς και παθητικώς και εκπροσωπείται από το σύνδικο¹⁹³. Η ανικανότητα αυτή του πτωχού εξετάζεται αυτεπαγγέλτως από τα δικαστήρια σε κάθε στάση της δίκης. Εκκρεμείς δίκες που αφορούν την πτωχευτική περιουσία διακόπτονται με την κήρυξη της πτώχευσης ενός των διαδίκων, επαναλαμβάνονται δε είτε από το σύνδικο είτε από τον πτωχό μετά την κήρυξη της παύσης των εργασιών της πτώχευσης¹⁹⁴ ή την περάτωση της πτωχευτικής απαλλοτρίωσης.

Στην περίπτωση της διοικητικής δίκης ετέθη το ζήτημα εάν μετά την ισχύ του ΚΔΔ ο πτωχός (φυσικό ή νομικό πρόσωπο) εξακολουθεί να νομιμοποιείται σε άσκηση προσφυγής και των λοιπών ενδίκων μέσων στις φορολογικές διαφορές, καθόσον οι προϊσχύσασες διατάξεις του άρθρου 26 του ΚΦΔ, αναγνώριζαν ρητά στον πτωχό τέτοια δυνατότητα¹⁹⁵. Στο ζήτημα αυτό επικράτησε εν τέλει η άποψη ότι ο πτωχός στερείται πλέον της σχετικής νομιμοποίησης, καθόσον ο ΚΔΔ δεν περιέλαβε ρύθμιση αντίστοιχη εκείνης του προϊσχύσαντος άρθρου 26 του ΚΦΔ, και επομένως νομιμοποιείται αποκλειστικά ο σύνδικος¹⁹⁶. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, στον οφειλέτη – πτωχό αναγνωρίζεται δικαίωμα να παρεμβαίνει προσθέτως στις δίκες που διεξάγει ο σύνδικος¹⁹⁷. Ο πτωχός, βεβαίως, εξακολουθεί να νομιμοποιείται σχετικά με τη μεταπτωχευτική περιουσία του¹⁹⁸.

¹⁸⁹ άρθρο 47α παρ. 1 περ. γ' Ν. 2190/20.

¹⁹⁰ Με βάση τα προηγούμενα, στην περίπτωση πτώχευσης μονοπρόσωπης ανώνυμης εταιρίας, η πτώχευση αφορά το νομικό πρόσωπο της εταιρίας και όχι το πρόσωπο του μοναδικού μετόχου.

¹⁹¹ άρθρο 44 παρ. 1 περ. δ' Ν. 3190/55.

¹⁹² ΑΠ 1649/03.

¹⁹³ ΣτΕ 590/89, 3371/04, Κοτσίρης, Πτωχευτικό Δίκαιο, 1994, 225, βλ. επίσης και άρθρο 17 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα (Ν. 3588/07).

¹⁹⁴ ΕφΑθ 691/95, 4335/95.

¹⁹⁵ Το άρθρο αυτό όριζε ότι «ο πτωχός, κατά τη διάρκεια της πτώχευσης, μπορεί να ασκήσει και ο ίδιος, ενώπιον των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, προσφυγή και τα ένδικα μέσα που συγχωρούνται κατά της σχετικής απόφασης, καθώς επίσης και να παρασταθεί σε αυτά».

¹⁹⁶ Βλ. ΝΣΚ 307/01.

¹⁹⁷ Κοτσίρης (1994), 227 αλλά και και άρθρο 17 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα.

¹⁹⁸ ά. 16 Πτωχ.Κ., Κοτσίρης (1994), ό.π.

Ουσιώδη εξαίρεση στην στέρηση της νομιμοποιητικής εξουσίας, αποτελεί η δυνατότητα του πτωχού να λαμβάνει ασφαλιστικά μέτρα σε θέματα κατεπείγουσας φύσης και επικείμενου κινδύνου εκ της αναβολής¹⁹⁹, ή να προβαίνει σε πράξεις που προασπίζουν την πτωχευτική περιουσία όπως η διακοπή της παραγραφής²⁰⁰ κ.τ.λ. Ωστόσο και στις περιπτώσεις αυτές, η νομιμοποιητική εξουσία δεν ανήκει στον πτωχό, αν ο σύνδικος όντας πλήρως ενημερωμένος εν επιγνώσει παραλείπει με ευθύνη του τη διεξαγωγή δικαστικού αγώνα ως ασκόπου²⁰¹.

β) Η δια νόμου υποκατάσταση

Η περίπτωση της υποκατάστασης συναντάται κυρίως στο πεδίο των ασφαλιστικών εταιριών. Ειδικότερα, προβλέπεται²⁰² ότι από την ημερομηνία που η ασφαλιστική επιχείρηση κηρύσσεται σε κατάσταση πτώχευσης ή ανακαλείται η άδεια λειτουργίας της για παράβαση νόμου, το Επικουρικό Κεφάλαιο (Ν.Π.Ι.Δ.) υπεισέρχεται αυτοδίκαια στο σύνολο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της ασφαλιστικής επιχείρησης και συνεχίζει τις εκκρεμείς δίκες. Με βάση τα ανωτέρω, κρίνεται ως απαράδεκτο το ένδικο μέσο που στρέφεται κατά νομικού προσώπου που έχει υποκατασταθεί πλέον από άλλο νομικό πρόσωπο. Όταν, όμως, το νέο νομικό πρόσωπο εμφανίζεται εκουσίως στη συζήτηση και δηλώνει ότι συνεχίζει τη δίκη στο όνομα του προηγούμενου, τότε το ένδικο μέσο εξετάζεται και δεν απορρίπτεται ως απαράδεκτο²⁰³.

γ) Η δια νόμου κατάργηση

Γίνεται δεκτό ότι σε περίπτωση δημοσίευσης νόμου περί καταργήσεως νομικού προσώπου απόλλεται η ικανότητα δικαίου, άρα και διαδίκου, μιας και το νομικό πρόσωπο καθίσταται πλέον ανύπαρκτο²⁰⁴. Ωστόσο, έχει γίνει δεκτό, στην περίπτωση ιδρύματος καταργηθέντος με νόμο, ότι, παρά την κατάργησή του, αυτό έχει την ικανότητα να είναι διάδικος στη δίκη για την αμφισβήτηση της συνταγματικότητας των διατάξεων του νόμου που το κατήργησε²⁰⁵.

¹⁹⁹ Εφαθ 2345/85. Βλ. επίσης και άρθρο 17 του νέου Πτωχευτικού Κώδικα Έχει γίνει δεκτό ότι όταν αδρανή ο σύνδικος να ασκήσει την ανακοπή του άρθρου 933 ΚΠολΔ για ακύρωση πράξεων εκτέλεσης, νομιμοποιείται να ασκήσει αυτή ο πτωχός και κάθε δανειστής του, στην περίπτωση δε αυτή νόμιμα παρεμβαίνει ο σύνδικος (Εφαθ 1939/75, ΜΠΑθ 866/87). Επείγουσας φύσης έχει κριθεί η ανακοπή που ασκείται από το πτωχό κατά διαταγής πληρωμής που εκδόθηκε πριν από την κήρυξη της πτώχευσης (ΕιρΑθ 48/81).

²⁰⁰ Εφαθ 1256/89, ΕΕΜπΔ 1990, 500.

²⁰¹ ΜΠΑθ 866/87, ΕΕμπΔ 1988, 684.

²⁰² άρθρο 25 παρ. 4 του ΚΝ 489/76 (όπως συμπληρώθηκε και τροποποιήθηκε από το Ν. 1569/85 και τα ΠΔ 1019/81 και 118/85) και ήδη κωδικοποιηθέντα με το ΠΔ 237/86.

²⁰³ ΑΠ 1755/02.

²⁰⁴ ΑΠ 868/01.

²⁰⁵ ΟΛΣτΕ 4578/96, ΝοΒ 1998, 1013, ΟΛΣτΕ 1937/98, ΔιΔικ 1999, 322.

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' : Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ
ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ**

α) Το πλαίσιο που διαγράφουν οι Συνθήκες

²¹¹ Στάγκος – Σαχπεκίδου (2000), 26.

Βασικό δηλαδή θεσμικό χαρακτηριστικό της Ένωσης υπό ευρεία έννοια είναι η κοινότητα των οργάνων της στις διαφορετικές θεσμικές πτυχές της παρά το διαφορετικό ρόλο που αυτά καλούνται να επιτελέσουν σε κάθε μία από αυτές. Πρόκειται για κοινότητα οργανικού χαρακτήρα και όχι λειτουργικού, μιας και το ίδιο όργανο ενεργεί σε κάθε περίπτωση με βάση τις εξουσίες και τις αρμοδιότητες που διαθέτει στο πλαίσιο κάθε ιδρυτικής συνθήκης και μάλιστα στο πλαίσιο των συστηματικών ενοτήτων που διαπλάσσει κάθε Συνθήκη²¹². Έτσι λοιπόν τα όργανα της τετραμερείας²¹³ διαπλάσσονται πλήρως επί τη βάσει των ιδρυτικών Συνθηκών των τριών Κοινοτήτων, όπου τους παρέχονται τα αναγκαία δημοσιονομικά μέσα δράσης, ενώ αντίθετα αναδύονται εντός του πλαισίου της ΕΕ εν στενή έννοια ως δάνεια απλά των πρώτων προς τη δεύτερη και για το λόγο αυτό με τρόπο δημοσιονομικά εξαρτημένο (ά. 41 ΣΕΕ)²¹⁴.

Από τα ανωτέρω γίνεται σαφές ότι, από νομική σκοπιά, το καθεστώς της Ένωσης εν στενή έννοια (δεύτερος και τρίτος πυλώνας) δεν έχει ακόμα πλήρως διαμορφωθεί εν αντιθέσει με την αδιαμφισβήτητη από θεσμικής και νομικής πλευράς πληρότητα της δομής των τριών Κοινοτήτων (πρώτος πυλώνας). Από τις τρεις Κοινότητες, μάλιστα, ποιοτικά και οργανωτικά τελειότερη είναι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα -όπως μετονομάστηκε η ΕΟΚ με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ²¹⁵ - και σε αυτή θα εστιάσουμε και θα δώσουμε έμφαση στην παρούσα μελέτη.

β) Τα κοινοτικά ένδικα βοηθήματα και η πρόσβαση σε αυτά

Η προσέγγιση της συμμετοχής με την ιδιότητα του διαδίκου των μη φυσικών προσώπων στην κοινοτική δίκη προϋποθέτει κατ' αρχάς μια στοιχειώδη προσέγγιση του τρόπου άρθρωσης του συστήματος έννομης προστασίας και την καταγραφή των προβλεπόμενων στην κοινοτική έννομη τάξη ενδίκων βοηθημάτων.

Το κοινοτικό σύστημα παροχής έννομης προστασίας, κατ' αρχάς, έχει ως επίκεντρό του το Δικαστήριο²¹⁶, αποστολή του οποίου είναι η τήρηση του κοινοτικού δικαίου σε ολόκληρο καταρχήν το φάσμα της εφαρμογής του κατά τους ειδικότερους όρους των ιδρυτικών Συνθηκών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων²¹⁷. Το κοινοτικό δικαιοδοτικό σύστημα, μάλιστα, αρθρώνεται σε οργανικές υποστάσεις - το Δικαστήριο των

²¹² Σκανδάλης (2003, τομ. 4), 9επ.

²¹³ Συμβούλιο ΕΕ, Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Δικαστήριο.

²¹⁴ Σκανδάλης (2003, τομ. 4), ό.π.

²¹⁵ Στάγκος - Σαχπεκίδου (2000), 8.

²¹⁶ Αυτό, κατ' ειδική ανάθεση, έχει αρμοδιότητα σε συγκεκριμένα θέματα εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου κατά τους όρους της ΣΕΕ (Σκανδάλης (2003, τομ. 4), 175).

²¹⁷ Όσον αφορά τη ΣΕΚ, κατ' άρθρο 220, το Δικαστήριο έχει το βάρος της τήρησης του δικαίου κατά την ερμηνεία και εφαρμογή της Συνθήκης.

Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) και το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΠΕΚ) - τα οποία συγκαθιδρύονται επί ισοτίμου βάσεως, χωρίς ιεραρχική σχέση μεταξύ τους, άλλης τουλάχιστον από εκείνη που έμμεσα προκύπτει από τη λειτουργική κατανομή του δικαιοδοτικού έργου μεταξύ τους²¹⁸.

Στο Δικαστήριο έχει ανατεθεί αφενός η ερμηνεία του συνόλου του κοινοτικού δικαίου, πρωτογενούς και δευτερογενούς, αφετέρου ο έλεγχος του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου. Οι αρμοδιότητές του, όμως, είναι αποκλειστικές (άρ. 240 ΣΕΚ) και, συνεπώς, κάθε άλλη διαφορά στην οποία τίθεται θέμα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, παραμένει στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών²¹⁹. Ως κανόνας, μάλιστα, ισχύει ότι οποιαδήποτε υπόθεση ανακινεί θέμα κοινοτικού δικαίου υπάγεται στην αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων, εκτός και αν προβλέπεται γι' αυτήν ρητή αρμοδιότητα του Δικαστηρίου (ΔΕΚ, ΠΕΚ)²²⁰.

Από τις ανατεθειμένες στο Δικαστήριο αρμοδιότητες θα περιοριστούμε και θα εστιάσουμε στην εκδίκαση των προβλεπόμενων από τα άρθρα 226 έως 228 (προσφυγή της Επιτροπής ή κράτους μέλους κατά κράτους μέλους)²²¹, 230 (αίτηση ακύρωσης)²²², 232 (προσφυγή κατά παράλειψης των κοινοτικών οργάνων)²²³, 235 και 288 (αγωγή αποζημίωσης κατά της Κοινότητας)²²⁴ της ΣΕΚ ευθέων προσφυγών και θα εντοπίσουμε, συνδυαστικά, τα ζητήματα που γεννώνται σε σχέση με

²¹⁸ Σκανδάλης (2003, τομ. 4), 175επ. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο της ισχύουσας κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ ΔΕΚ και ΠΕΚ, τα ασκούμενα από ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ένδικα μέσα εκδικάζονται, χωρίς καμιά απολύτως εξαίρεση σε πρώτο βαθμό από το ΠΕΚ και κατ' αναίρεση από το ΔΕΚ. Τα ένδικα μέσα που ασκούνται από τους λοιπούς διαδίκους εισάγονται ενώπιον του ΔΕΚ.

²¹⁹ Στάγκος - Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2000, 262.

²²⁰ Στάγκος - Σαχπεκίδου (2000), ό.π.

²²¹ «Αν η Επιτροπή κρίνει ότι ένα κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ της παρούσας συνθήκης, διατυπώνει αιτιολογημένη γνώμη...αν το κράτος δεν συμμορφωθεί με τη γνώμη αυτή εντός της προθεσμίας που του τάσσει η Επιτροπή, δύναται η τελευταία να προσφύγει στο Δικαστήριο...Κάθε κράτος μέλος δύναται να προσφύγει στο Δικαστήριο, αν κρίνει ότι άλλο κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ της συνθήκης...Εάν το συγκεκριμένο κράτος μέλος δε λάβει τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως του Δικαστηρίου μέσα στην προθεσμία που του όρισε η Επιτροπή, τότε η Επιτροπή μπορεί να προσφύγει στο Δικαστήριο ορίζοντας ταυτόχρονα το ύψος του κατ' αποκοπήν ποσού ή της χρηματικής ποινής που οφείλει να καταβάλλει το κράτος μέλος και το οποίο η Επιτροπή κρίνει κατάλληλο για την περίπτωση. Εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι το συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν συμμορφώθηκε με την απόφασή του, μπορεί να του επιβάλλει την καταβολή κατ' αποκοπήν ποσού ή χρηματικής ποινής».

²²² «Το Δικαστήριο ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων που εκδίδονται από κοινού από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, από το Συμβούλιο, την Επιτροπή και την ΕΚΤ, εκτός των συστάσεων και των γνωμών και των πράξεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που παράγουν νομικά αποτελέσματα έναντι τρίτων».

²²³ «Αν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο ή η Επιτροπή, κατά παράβαση της παρούσας συνθήκης, παραλείπουν να αποφασίσουν, τα κράτη μέλη και τα άλλα όργανα της Κοινότητας δύναται να ασκούν προσφυγή στο Δικαστήριο και να ζητούν τη διαπίστωση της παράβασης αυτής».

²²⁴ «Το Δικαστήριο είναι αρμόδιο επί των διαφορών αποζημιώσεως που προβλέπονται στο άρθρο 288 εδ. β'..Στο πεδίο της εξωσυμβατικής ευθύνης, η Κοινότητα υποχρεούται, σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου, να αποκαθιστά τη ζημία που προξενούν τα όργανα ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους».

τη συμμετοχή με την ιδιότητα του διαδίκου στην έννομη σχέση της κοινοτικής δίκης των νομικών προσώπων.

Από μια πρώτη προσέγγιση των παραπάνω διατάξεων, πάντως, προκύπτει ότι τα προβλεπόμενα από το κοινοτικό δίκαιο ένδικα βοηθήματα παρέχονται στα κοινοτικά όργανα, στα κράτη μέλη και τους ιδιώτες. Στο τρίγωνο κράτη μέλη, κοινοτικά όργανα και ιδιώτες - φυσικά και νομικά πρόσωπα, βεβαίως, διαφορές μπορεί να προκύψουν σε όλους τους νοητούς συνδυασμούς. Ωστόσο, το κοινοτικό δίκαιο δεν προβλέπει αρμοδιότητα του κοινοτικού δικαστή για την επίλυση διαφορών μεταξύ κρατών μελών και ιδιωτών, ούτε αναγνωρίζει διαφορές μεταξύ κρατών μελών και της ίδιας της Κοινότητας αλλά μεταξύ κρατών μελών και των κοινοτικών οργάνων (αμφίδρομα νοουμένων), καθώς επίσης και διαφορές μεταξύ κοινοτικών οργάνων, μεταξύ κρατών μελών και, τέλος, μεταξύ Κοινότητας και ιδιωτών στο πλαίσιο της εξωσυμβατικής ευθύνης της πρώτης απέναντι τους. Ειδικά για την προσφυγή κατά κράτους μέλους²²⁵, μόνο η Επιτροπή (από όλα τα θεσμικά όργανα), ως θεματοφύλακας της Συνθήκης, και κάθε κράτος μέλος νομιμοποιούνται να την ασκήσουν ενώπιον του Δικαστηρίου. Περαιτέρω, μόνο η Επιτροπή νομιμοποιείται να ασκήσει ενώπιον του Δικαστηρίου την προσφυγή του άρθρου 228 ΣΕΚ κατά κράτους μέλους με αντικείμενο τη διαπίστωση ότι το κράτος μέλος έχει παραβεί την υποχρέωσή του να λάβει τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση προηγούμενης απόφασης του Δικαστηρίου που έχει εκδοθεί βάσει του άρθρου 226 ΣΕΚ ή ακόμα και την επιβολή κατ' αποκοπήν ποσού ή χρηματικής ποινής, στην περίπτωση που το ΔΕΚ διαπιστώσει ότι το συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν συμμορφώθηκε με την απόφασή του.

Αντιθέτως, οι ιδιώτες, είτε φυσικά είτε νομικά πρόσωπα, δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν τις προαναφερόμενες προσφυγές ενώπιον του κοινοτικού δικαστή ούτε να προσβάλλουν την παράλειψη της Επιτροπής να κινήσει τη διαδικασία του άρθρου 226 ΣΕΚ, δεδομένου ότι η κίνηση της διαδικασίας αυτής έχει γίνει δεκτό ότι εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια της Επιτροπής και δεν συνιστά παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας²²⁶. Όμως, στους ιδιώτες αναγνωρίζεται, καταρχάς, το δικαίωμα άσκησης της ευθείας ακυρωτικής προσφυγής κατά κοινοτικών πράξεων του άρθρου 230 ΣΕΚ καθώς, επίσης, και το δικαίωμα άσκησης της προσφυγής επί παραλείψει του άρθρου 232 ΣΕΚ, με αντικείμενο τη διαπίστωση από τον κοινοτικό δικαστή της

²²⁵ την οποία προβλέπουν τα άρθρα 226, 227 ΣΕΚ, σε κάθε περίπτωση διαπίστωσης ότι κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του από τη Συνθήκη.

²²⁶ ΔΕΚ, υπόθεση 247/87 (Star Fruit κατά Επιτροπής), απόφαση της 14.02.1989, Συλλ.1989, 291, ΠΕΚ, υποθέσεις 201/96 (Smanor S.A. κατά Επιτροπής), διάταξη της 03.07.1997, Συλλ.1998, II-1081 και 126/95 (Dumez κατά Επιτροπής), διάταξη της 13.11.1995, Συλλ.1995, II-2863. Πρβλ. επίσης, Βηλαρά, Κοινοτικός Δικαστής και αποτελεσματική δικαστική προστασία ιδιωτών : παρόν και μέλλον, 2003, 14.

παράλειψης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου ή της Επιτροπής να εκδώσουν απόφαση, κατά παράβαση της Συνθήκης, ενώ νομιμοποιούνται να ασκήσουν και αγωγή αποζημίωσης κατ' άρθρο 235 σε συνδυασμό με το άρθρο 288 της ΣΕΚ, προς αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν από πράξη ή παράλειψη κοινοτικού οργάνου.

2. Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

α) Οι ιδιομορφίες της ιδιότητας του διαδικού στο κοινοτικό σύστημα δικαστικής προστασίας

Όπως προκύπτει από τις προαναφερθείσες διατάξεις, η Συνθήκη περί της ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προβλέπει ένα αρκετά πλήρες σύστημα έννομης προστασίας, με την καθιέρωση μιας σειράς από ένδικα μέσα και διαδικασίες απονομής δικαίου, τα οποία ασκούνται ενώπιον των κοινοτικών δικαιοδοτικών οργάνων. Ωστόσο, το κοινοτικό σύστημα έννομης προστασίας εισάγει διαφοροποιήσεις τόσο ως προς τον κύκλο των προσώπων που νομιμοποιούνται να ασκήσουν τα επί μέρους ένδικα μέσα όσο και ως προς τις προϋποθέσεις άσκησής τους²²⁷.

Σε αντίθεση με το σύστημα παροχής έννομης προστασίας στο ελληνικό διοικητικό δίκαιο, το οποίο νομιμοποιεί, κατά κύριο λόγο, ενεργητικά και προστατεύει τους ιδιώτες έναντι της Διοικήσεως, στο κοινοτικό σύστημα έννομης προστασίας το κύριο ζητούμενο αποτελεί η διασφάλιση της κοινοτικής νομιμότητας. Η κοινοτική νομιμότητα διασφαλίζεται με την πρόσβαση στο κοινοτικό σύστημα έννομης προστασίας των ιδιωτών, των κρατών μελών και των κοινοτικών οργάνων μέσα από μια σειρά από ιδιομορφίες.

Η κοινοτική έννομη τάξη κατ' αρχήν αναγνωρίζει τους ιδιώτες - φυσικά ή νομικά πρόσωπα - ως ισότιμα υποκείμενα δικαίου, με την έννοια που συναντήσαμε στο ελληνικό διοικητικό δίκαιο, χωρίς μάλιστα να είναι αναγκαία η κρατική παρεμβολή και διαμεσολάβηση για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους²²⁸.

Ταυτόχρονα, όμως, υποκείμενα δικαίου της κοινοτικής έννομης τάξης είναι τα κράτη μέλη, όχι μόνο με την έννοια της παθητικής ικανότητας διαδικού και νομιμοποίησης, που κατά κύριο λόγο

²²⁷ Βηλαράς (2003), 13 επ.

²²⁸ Σύμφωνα με την απόφαση Van Gend en Loos (ΔΕΚ, απόφαση της 05.02.1963, υπόθεση 26/62, Συλλ.1954-1964, 861) «η Κοινότητα αποτελεί νέα έννομη τάξη δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, σε περιορισμένους έστω τομείς, και της οποίας τα υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά επίσης οι υπήκοοί τους», ενώ στην υπόθεση Costa κατά Enel (ΔΕΚ, απόφαση της 05.02.1963, υπόθεση 6/64, Συλλ.1954-1964, 1191), το Δικαστήριο δέχθηκε ότι «αντίθετα προς τις συνήθεις διεθνείς συνθήκες, η ΣΕΚ δημιούργησε ιδιαίτερη έννομη τάξη και ένα σύστημα δικαίου εφαρμοζόμενο τόσο στα κράτη μέλη όσο και στους πολίτες τους».

συναντήσαμε στο ελληνικό διοικητικό δίκαιο, αλλά ως ενεργητικά νομιμοποιούμενα, στρεφόμενα κατά άλλων κρατών μελών αλλά και κατά των κοινοτικών οργάνων. Αυτό συμβαδίζει με μια σειρά από χαρακτηριστικά της ίδιας της Κοινότητας, τα οποία την κατατάσσουν στην κατηγορία του υπερεθνικού οργανισμού και, επομένως, από άποψη τουλάχιστον διεθνούς δικαίου, είναι αυτονόητη η αναγνώριση των κρατών μελών ως υποκειμένων του κοινοτικού δικαίου. Δεν πρέπει όμως να παραβλέψουμε και το γεγονός ότι η διαρκής διαδικασία ομοσπονδίωσης της Κοινότητας έχει ως επίκεντρο τα κράτη μέλη. Από τα κράτη μέλη απαιτείται, για την επίτευξη των κοινοτικών σκοπών, η συμπίεση της εθνικής κυριαρχίας τους και η διαρκής μεταβίβαση παραδοσιακών αρμοδιοτήτων τους. Συνεπώς, το ενδιαφέρον των κρατών μελών να ελέγχουν τον τρόπο με τον οποίο ασκούνται οι παραχωρούμενες στα κοινοτικά όργανα αρμοδιότητες πρέπει να θεωρείται κάτι περισσότερο από αυτονόητο.

Τέλος, υποκείμενο του δικαίου, με έναν ιδιαίτερο τρόπο, που απαντάται μάλλον ως εξαίρεση στις εσωτερικές έννομες τάξεις κυρίαρχων κρατών, είναι η ίδια η Κοινότητα, η οποία δρα δια των αρμοδίων κατά περίπτωση οργάνων της. Ως φορέας νομοθετικής και κανονιστικής αρμοδιότητας, η Κοινότητα, δια του αρμοδίου οργάνου της, είναι, κατ' αρχήν, φορέας παθητικής ικανότητας διαδίκου, για την ένδικη προστασία των δικαιωμάτων που η κοινοτική έννομη τάξη αναγνωρίζει στα κράτη μέλη και στους πολίτες, ενώ μπορεί να νομιμοποιείται και ενεργητικά όταν κινητοποιεί τους μηχανισμούς για την τήρηση των υποχρεώσεων που επιβάλλει στα κράτη μέλη και στα θεσμικά κοινοτικά όργανα. Ταυτόχρονα, όμως, κάθε κοινοτικό όργανο διαθέτει τη δική του ευδιάκριτη πολιτική και κοινωνιολογική βάση, από την οποία αντλεί ευρύτατη νομιμοποίηση. Το Συμβούλιο εκπροσωπεί τα συμφέροντα των κρατών μελών, η Επιτροπή το κοινοτικό συμφέρον, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τα συμφέροντα των λαών των κρατών μελών, το Ελεγκτικό Συνέδριο την κοινοτική δημοσιονομική συνείδηση²²⁹. Με αυτή την έννοια η ενδοστρεφής δίκη, την οποία μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις συναντάμε στο ελληνικό διοικητικό δίκαιο, έχει ευρεία θεσμική κατοχύρωση, καθώς τα κοινοτικά όργανα νομιμοποιούνται να στρέφονται κατά άλλων κοινοτικών οργάνων με αίτημα την παροχή έννομης προστασίας.

Ιδιομορφία της κοινοτικής έννομης τάξης, που απώτερο σκοπό έχει τη διασφάλιση της κοινοτικής νομιμότητας αλλά και την επίτευξη των στόχων που επιδιώκονται με βάση τη Συνθήκη, συνιστούν οι προϋποθέσεις που τίθενται για την παροχή έννομης προστασίας. Η ύπαρξη του εννόμου συμφέροντος σε πολύ μεγάλο βαθμό δεν αποτελεί

²²⁹ Στάγκος – Σαχπεκίδου (2000), 124.

απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσβαση στα κοινοτικά δικαστήρια. Αυτό όμως αφορά μόνο μια κατηγορία διαδίκων, που είναι τα κράτη μέλη και ορισμένα από τα κοινοτικά όργανα. Αντίθετα, ιδιαίτερα δυσμενείς είναι οι προϋποθέσεις που έχουν τεθεί για την πρόσβαση των ιδιωτών - φυσικών και νομικών προσώπων - στα κοινοτικά δικαστήρια, σε όσες από τις περιπτώσεις τους αναγνωρίζεται τέτοια δυνατότητα.

Το κυρίαρχο στοιχείο που οριοθετεί το δικονομικό καθεστώς και την πρόσβαση των ιδιωτών στο κοινοτικό σύστημα προστασίας αποτελεί η έντονη εμπλοκή - συνεργασία δύο διακριτών εννόμων τάξεων, οι οποίες, σε μια σειρά συμπληρωματικών μεταξύ τους διαδικασιών, έχουν ως παράλληλους στόχους την προάσπιση της κοινοτικής νομιμότητας, τη διαφύλαξη της εθνικής θεσμικής αυτονομίας και την κάλυψη της ένδικης προστασίας των ιδιωτών, τόσο ως προς την παραβίαση εκ μέρους των κρατών μελών των κοινοτικών τους υποχρεώσεων όσο και έναντι της ενδεχόμενης παρανομίας των κοινοτικών οργάνων κατά τη θέσπιση της κοινοτικής νομοθεσίας. Σε αυτή τη συνύπαρξη των δύο χωριστών εννόμων τάξεων και των δύο νομιμοτήτων και στη συνακόλουθη ανάγκη αποφυγής της ανασφάλειας δικαίου θα πρέπει να αποδώσουμε τη δυσμενή δικονομική μεταχείριση των ιδιωτών από το κοινοτικό δίκαιο, στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω αναλυτικά.

β) Σχέση ικανότητας διαδίκου και νομιμοποίησης

Στις διατάξεις της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, απουσιάζει ρύθμιση αντίστοιχη με εκείνη που συναντήσαμε στο ελληνικό διοικητικό δίκαιο για το ποιος έχει εν γένει την ικανότητα να είναι διάδικος. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί με βάση τις ιδιομορφίες της κοινοτικής έννομης τάξης, στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω, καθώς τα διαφορετικά ένδικα βοηθήματα που προβλέπονται δεν είναι διαθέσιμα σε όλους, και κυρίως στους ιδιώτες - φυσικά ή νομικά πρόσωπα, οι οποίοι δεν μπορούν πάντοτε να προβάλλουν απευθείας ενώπιον του ευρωπαϊκού δικαστηρίου αξιώσεις και δικαιώματα.

Το ποιος μπορεί να είναι (ενεργητικά ή παθητικά) διάδικος, η ΣΕΚ το ρυθμίζει περιπτωσιολογικά, ανά περίπτωση προβλεπόμενου στην κοινοτική έννομη τάξη ενδίκου βοηθήματος. Ως διαφορές της κοινοτικής δίκης με τη δίκη στο ελληνικό διοικητικό δίκαιο μπορούμε πάντως να καταγράψουμε το ότι η ικανότητα δικαίου δεν ταυτίζεται με την ικανότητα διαδίκου καθώς και το ότι στα κοινοτικά όργανα, αν και στερούνται νομικής προσωπικότητας, αναγνωρίζεται από τις Συνθήκες ή τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ικανότητα διαδίκου. Έτσι λοιπόν, το Συμβούλιο, η Επιτροπή, το Ελεγκτικό Συνέδριο, παρ' ότι κατά την

μάλλον ορθότερη άποψη²³⁰ στερούνται νομικής προσωπικότητας, εντούτοις αναγνωρίζονται ρητά από τη ΣΕΚ ως φορείς της ικανότητας διαδίκου. Εν αντιθέσει με τα προαναφερθέντα όργανα, η ιδιότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ως διαδίκου στις δίκες ενώπιον του Δικαστηρίου, αποτέλεσε σημείο διαφωνίας και αμφισβήτησης από την πλευρά των θεσμικών οργάνων της Κοινότητας και για τούτο θα επακολουθήσει ιδιαίτερη αναφορά.

Η παθητική ικανότητα διαδίκου στην κοινοτική δίκη, όμως, αφορά μόνο τα κράτη μέλη και τα κοινοτικά όργανα. Αυτό συνεπάγεται ότι καθ' ου η αίτηση ακύρωσης, καθ' ου η προσφυγή επί παραλείψει δύνανται να είναι μόνο τα κοινοτικά όργανα, καθ' ου η αγωγή αποζημίωσης μπορούν να είναι η Κοινότητα ή τα κοινοτικά όργανα στα οποία καταλογίζεται η παρανομία, ενώ καθ' ου η προσφυγή κατά κράτους μέλους δύναται να είναι φυσικά μόνο κράτος μέλος.

Η ενεργητική ικανότητα διαδίκου πάντως σε ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων ουσιαστικά ταυτίζεται με την ενεργητική νομιμοποίηση, καθώς θεωρείται αυτονόητος ο σύνδεσμος του αιτούντος την έννομη προστασία με την επίδικη έννομη σχέση ή το επίδικο δικαίωμα, δυνάμει του οποίου δικαιούται να δικάζεται, χωρίς να χρειάζεται να επικαλείται και να αποδεικνύει βλάβη για την ανάγκη παροχής εννόμου προστασίας. Οι περιπτώσεις στις οποίες, όμως, η ενεργητική ικανότητα διαδίκου και η αντίστοιχη νομιμοποίηση ταυτίζονται δεν αφορά το σύνολο των διαδίκων, παρά μόνο τα κράτη μέλη και ορισμένα κοινοτικά όργανα, οι οποίοι αποκαλούνται "προνομιούχοι διάδικοι".

Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις η αναγνώριση της ενεργητικής ικανότητας διαδίκου πολύ δύσκολα συνεπάγεται και την απόκτηση της εξουσίας διεξαγωγής συγκεκριμένης δίκης - ενεργητικής νομιμοποίησης. Πρόκειται για την κατηγορία των διαδίκων, φυσικών ή νομικών προσώπων, οι οποίοι αποκαλούνται "μη προνομιούχοι διάδικοι". Τούτο διότι οι κοινοτικές διατάξεις αλλά και η νομολογία του Δικαστηρίου, συμπίπτουν, μέσω της πρόβλεψης δικονομικών προϋποθέσεων, τη νομική επιφάνεια του ιδιώτη - υποκειμένου δικαίου της κοινοτικής εννόμου τάξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ : Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΔΙΚΗ

²³⁰ Κανελλόπουλος, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βάση τη συνθήκη της Νίκαιας, 2003, 58επ., Στάγκος - Σαχπεκίδου (2000), 119. Βλ. όμως και Σκανδάμη (2003, τομ. 4, 15), ο οποίος αναγνωρίζει στα κοινοτικά όργανα μερική νομική προσωπικότητα, η οποία περιορίζεται στις οργανωτικές ή συναλλακτικές ανάγκες τους.

1. ΓΕΝΙΚΑ

Όπως και στην περίπτωση της ελληνικής διοικητικής δίκης, τα σχετικά με τα φυσικά πρόσωπα θέματα δεν είναι αντικείμενο της παρούσης ανάλυσης. Επομένως, θα εστιάσουμε στα ζητήματα που ανακύπτουν από τη συμμετοχή των νομικών προσώπων, με την ιδιότητα του διαδίκου, στην κοινοτική δίκη.

Στην κοινοτική έννομη τάξη διακρίνουμε, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να αναλύσουμε παρακάτω, τη νομική προσωπικότητα των Κοινοτήτων, οι οποίες για την επίτευξη της αποστολής τους χρησιμοποιούν τα όργανά τους ως φορείς συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων, τη νομική προσωπικότητα των κρατών μελών και την κατηγορία των νομικών προσώπων – ιδιωτών που δραστηριοποιούνται στον ιδιωτικό τομέα.

Με βάση τα παραπάνω, θα αναλύσουμε τα ειδικότερα ζητήματα που ανακύπτουν σε σχέση με τη συμμετοχή εκάστου σε κάθε μία περίπτωση.

2. ΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ

α) Το ζήτημα της νομικής προσωπικότητας των Κοινοτήτων

Όπως προείπαμε, το καθεστώς της δομής των Κοινοτήτων από θεσμικής και νομικής πλευράς παρουσιάζει αδιαμφισβήτητη πληρότητα εν αντιθέσει με αυτό της Ένωσης²³¹. Οι συντάκτες των ιδρυτικών συνθηκών των τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αναγνωρίζουν στην καθεμία Κοινότητα²³² νομική προσωπικότητα, τόσο ενδοκρατική όσο και διεθνή. Οι Συνθήκες μάλιστα προχωρούν και στον καθορισμό της έκτασης και του περιεχομένου της νομικής αυτής προσωπικότητας ορίζοντας ότι κάθε Κοινότητα έχει σε κάθε κράτος μέλος την ευρύτερη δυνατή νομική ικανότητα που αναγνωρίζεται από τις εθνικές νομοθεσίες στα νομικά πρόσωπα. Σε όποια κράτη μέλη γίνεται η διάκριση μεταξύ

²³¹ Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ είχε διαμορφωθεί η βούληση να μην προσδοθεί στην Ένωση, ως πολιτικό μόρφωμα διακριτό των Κοινοτήτων, διεθνής νομική προσωπικότητα, πράγμα που εκδηλωνόταν στη Συνθήκη με την αποστέρηση του ελαχίστου αναγκαίου για το σκοπό αυτό, τη δυνατότητα δηλαδή σύναψης διεθνών συνθηκών. Αντί της Ένωσης στη σύναψη διεθνών συνθηκών προέβαιναν τα ίδια τα μέλη της κατόπιν συστάσεώς της. Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ μια τέτοια εσωτερική διεθνής προσωπικότητα συμπληρώθηκε με τη δυνατότητα σύναψης διεθνών συνθηκών από την ίδια την Ένωση δια του Συμβουλίου (άρ. 24 ΣΕΕ). Απέκτησε λοιπόν μια εν τοις πράγμασι διεθνή προσωπικότητα που εξακολουθεί όμως να μην απονέμεται ρητά, όπως συμβαίνει στις τρεις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (Σκανδάμης (2003, τομ. 2), 112). Αντίθετα, στη Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, η οποία όμως δεν έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη – μέλη, προβλέπεται ρητά η νομική προσωπικότητα της Ένωσης (άρ. 1-7).

²³² άρθρα 6 ΣΕΚΑΧ, 281 ΣΕΚ, 184 ΣΕΚΑΕ.

νομικών προσώπων ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου, οι Κοινότητες αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου²³³.

Το γεγονός αυτό παρέχει στις Κοινότητες την ικανότητα να καθίστανται υποκείμενα δικαίου στο εσωτερικό των εννόμων τάξεων όπου αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους. Είναι εμφανές ότι η ανάγκη ενιαίας μεταχείρισης των Κοινοτήτων στο εσωτερικό των κρατών μελών είναι αυτή που επιβάλλει τη μη υπαγωγή της σε περιοριστικούς εθνικούς κανόνες, οι οποίοι αφορούν σε ορισμένες κατηγορίες νομικών προσώπων²³⁴.

Όσον αφορά στη διεθνή νομική προσωπικότητα, αν και δεν προβλέπεται ρητώς από τις ιδρυτικές Συνθήκες, αυτή προκύπτει από μια σειρά διατάξεων που αναφέρονται στις αρμοδιότητές τους στο πεδίο των διεθνών σχέσεων²³⁵ καθώς και από τη διεθνή πρακτική²³⁶. Έτσι λοιπόν οι Κοινότητες καθίστανται υποκείμενα διεθνούς δικαίου και περιβάλλονται με την ικανότητα να χρησιμοποιούν όλα τα νομικά μέσα ανάπτυξης της διεθνούς δραστηριότητάς τους και ιδίως τη σύναψη διεθνών συμφωνιών. Η ικανότητα σύναψης διεθνών συμφωνιών δεν περιορίζεται στις περιπτώσεις που προβλέπουν ρητώς οι Συνθήκες αλλά επεκτείνεται σε ολόκληρη την έκταση του πεδίου των στόχων, που καθορίζονται από τις Συνθήκες. Όσον αφορά την ΕΚ, το ΔΕΚ έχει επιβεβαιώσει τη διεθνή της προσωπικότητα με την απόφασή του στην υπόθεση ERTA²³⁷ όπου δέχθηκε ότι το άρθρο 281 ΣΕΚ δεν αναφέρεται μόνο στη νομική ικανότητα της Κοινότητας στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών αλλά και στη διεθνή της προσωπικότητα²³⁸.

β) Η νομική προσωπικότητα των κοινοτικών οργάνων και η συμμετοχή τους στην κοινοτική δίκη

Όπως προαναφέρθηκε, η ΕΚ έχει νομική προσωπικότητα, η οποία ισχύει τόσο στο διεθνή τομέα όσο και στο εσωτερικό των κρατών μελών της. Για την επίτευξη της αποστολής της, πάντως, η Κοινότητα διαθέτει όργανα, διακεκριμένα από τα όργανα των κρατών μελών της, τα οποία *«εξασφαλίζουν την πραγματοποίηση του έργου που έχει ανατεθεί στην Κοινότητα»* (άρθρο 7 παρ. 1 ΣΕΚ). Τα όργανα εκφράζουν τη βούληση του εκάστοτε οργανισμού που τα συγκροτεί, στο βαθμό που ασκούν

²³³ Δαχτόγλου, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο Ι, 1985, 44.

²³⁴ Χριστοδουλίδης, Η ανάπτυξη των εξωτερικών αρμοδιοτήτων της ΕΚ/ΕΕ, Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, 2006, 247.

²³⁵ Όπως, για παράδειγμα, η συνολολόγηση διεθνών συνθηκών, η σύναψη σχέσεων με διεθνείς οργανισμούς, η επιβολή οικονομικών κυρώσεων (Χριστοδουλίδης, 2006, 248).

²³⁶ π.χ. σύναψη από την ΕΚ διπλωματικών σχέσεων με τρίτα κράτη, συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς υπό την ιδιότητα του μέλους, διεθνής ευθύνη της ΕΚ (Χριστοδουλίδης, 2006, ό.π.).

²³⁷ ΔΕΚ, 22/70, Επιτροπή κατά Συμβουλίου, Συλλ. 1971, 263.

²³⁸ Χριστοδουλίδης, 2006, 249.

δοτές αρμοδιότητες. Για συγκεκριμένες ανάγκες του οργανισμού ανατίθεται η αντιπροσώπευσή του σε συγκεκριμένο όργανο (π.χ. για την ΕΚ η αντιπροσώπευση ανατίθεται στην Επιτροπή)²³⁹.

Στα όργανα που εξασφαλίζουν την πραγματοποίηση του έργου της Κοινότητας, τα οποία, εκτός από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, είναι το Συμβούλιο, η Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ελεγκτικό Συνέδριο, κατά μία άποψη²⁴⁰, η οποία είναι η μάλλον ορθότερη, δεν αναγνωρίζεται καθόλου νομική προσωπικότητα, ενώ κατ' άλλη άποψη δεν αναγνωρίζεται αυτοτελής νομική προσωπικότητα, πλην μιας προσωπικότητας μερικής, περιορισμένης δηλαδή στις οργανωτικές ή συναλλακτικές ανάγκες τους²⁴¹. Κατ' εξαίρεση όμως, δυνάμει ρητής διατάξεως της κοινοτικής νομοθεσίας, ορισμένα όργανα διαθέτουν αυτοτελή νομική προσωπικότητα προκειμένου να αποτελέσουν έναν ανεξάρτητο τεχνικό ρόλο²⁴². Παρά ταύτα, πάντως, τα κοινοτικά όργανα δύνανται να είναι διάδικοι στο Δικαστήριο. Αν και, σύμφωνα με τα παραπάνω, τα κοινοτικά όργανα στερούνται πλήρους νομικής προσωπικότητας, είναι επιβεβλημένη η παρουσίασή τους στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, στο βαθμό που τους αναγνωρίζεται η ικανότητα διαδίκου, ως οργάνων του νομικού προσώπου της Κοινότητας.

αα) Το Συμβούλιο

Το Συμβούλιο είναι το κατεξοχήν όργανο λήψεως αποφάσεων. Σ' αυτό, κατά κύριο λόγο, προβάλλονται τα συμφέροντα των κρατών μελών και δι' αυτού επιδιώκεται η ικανοποίησή τους. Σε αντίθεση προς τα μέλη της Επιτροπής, τα μέλη του Συμβουλίου είναι θεμιτό κατά την άσκηση των καθηκόντων τους να προβάλλουν και να υπερασπίζονται τα εθνικά τους συμφέροντα, στο πλαίσιο της επιδίωξης των κοινοτικών σκοπών.

Ζητήματα αναγνώρισης του Συμβουλίου ως διαδίκου στην κοινοτική έννομη τάξη τίθενται μόνο στις περιπτώσεις της αίτησης ακύρωσης του άρθρου 230 ΣΕΚ, της προσφυγής κατά παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ και της αγωγής αποζημίωσης του άρθρου 288 ΣΕΚ. Αντίθετα, το Συμβούλιο δεν νομιμοποιείται προς άσκηση του ενδίκου βοηθήματος της προσφυγής κατά κράτους μέλους των άρθρων 226 και 228 ΣΕΚ.

Το Συμβούλιο αναγνωρίζεται κατ' αρχάς ως προνομιούχος διάδικος και νομιμοποιείται ενεργητικά, σε άσκηση της προβλεπόμενης

²³⁹ Σκανδάμης (2003, τομ. 4), 15.

²⁴⁰ Στάγκος – Σαχπεκίδου (2000), 119, Κανελλόπουλος (2003), ό.π.

²⁴¹ Σκανδάμης (2003, τομ. 4), 15.

²⁴² Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, σύμφωνα με το άρθρο 107 παρ. 2 ΣΕΚ και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, σύμφωνα με το άρθρο 266 παρ. 1 ΣΕΚ.

στο άρθρο 230 ΣΕΚ αιτήσεως ακύρωσης, αιτούμενο το δικαστικό έλεγχο του κύρους των κάθε είδους δεσμευτικών πράξεων (κανονιστικού ή ατομικού χαρακτήρα), τις οποίες εκδίδουν τα λοιπά, προβλεπόμενα στο άρθρο 230 ΣΕΚ, κοινοτικά όργανα, έστω και αν οι πράξεις αυτές δεν απευθύνονται ή δεν αφορούν το Συμβούλιο. Στο πλαίσιο της αίτησης ακύρωσης γίνεται δεκτό ότι το έννομο συμφέρον, το οποίο στηρίζει την ευρύτατη νομιμοποίηση των προνομιούχων διαδικών, επομένως και του Συμβουλίου, συνίσταται στη διαφύλαξη της νομιμότητας εντός της κοινοτικής έννομης τάξης. Η έλλειψη ειδικού εννόμου συμφέροντος, όσον αφορά στην έκβαση της υπόθεσης, δεν σημαίνει ότι το Δικαστήριο καλείται να γνωμοδοτήσει ή να επιλύσει απλώς ένα νομικό θέμα. Ο προνομιούχος διάδικος πρέπει να επικαλεστεί ορισμένη πραγματική παράβαση νόμου από την οποία έχει διαταραχθεί η κοινοτική νομιμότητα. Έχει πάντως υποστηριχθεί η άποψη ότι οι προνομιούχοι διάδικοι δύνανται να ασκήσουν αίτηση ακύρωσης κατά κοινοτικής πράξης, η οποία έχει ήδη παύσει να ισχύει, ή κατά ατομικής πράξης, η οποία έχει ήδη εφαρμοστεί, αφού η ακύρωση μιας τέτοιας κοινοτικής πράξης παράγει έννομες συνέπειες, αποτρέποντας την επανάληψη παρόμοιων νομικών σφαλμάτων από την πλευρά του κοινοτικού οργάνου που εξέδωσε την πράξη²⁴³.

Το Συμβούλιο, αντιστρόφως, νομιμοποιείται παθητικά, όταν τα αναφερόμενα στο άρθρο 230 ΣΕΚ κοινοτικά όργανα, τα κράτη μέλη καθώς και οι ιδιώτες - φυσικά ή νομικά πρόσωπα, αιτούνται τον δικαστικό έλεγχο του κύρους των νομικά δεσμευτικά πράξεων που εκδίδει το ίδιο.

Στο πλαίσιο της προσφυγής κατά παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ, το Συμβούλιο νομιμοποιείται ενεργητικά, ως προνομιούχος διάδικος, σε άσκηση προσφυγής κατά των λοιπών κοινοτικών οργάνων, εφόσον παρέλειψαν (και όχι εφόσον αρνήθηκαν) να εκδώσουν κοινοτική πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα, δηλ. κανονισμό, οδηγία ή απόφαση, αν και προς τούτο είχαν υποχρέωση, ενώ αντιστρόφως νομιμοποιείται παθητικά, εφόσον την προσφυγή ασκεί κράτος μέλος ή κάποιο άλλο κοινοτικό όργανο, για δική του παράλειψη έκδοσης τέτοιας πράξης.

Τέλος, ζήτημα παθητικής ικανότητας διαδίκου και αντίστοιχης νομιμοποίησης νοείται για το Συμβούλιο, στην περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης, εφόσον ιδιώτης επικαλείται την πρόκληση στον ίδιο ζημίας κατά την άσκηση των καθηκόντων του Συμβουλίου, ως κοινοτικού οργάνου.

ββ) Η Επιτροπή

²⁴³ Κανελλόπουλος (2003), 425.

Η Επιτροπή είναι το κατεξοχήν κοινοτικό όργανο, ο φύλακας της τήρησης του κοινοτικού δικαίου, που εκπροσωπεί, προστατεύει και προάγει τα κοινοτικά συμφέροντα, οφείλοντας παράλληλα να τελεί σε πλήρη ανεξαρτησία έναντι των κρατικών συνιστωσών.

Η ιδιαίτερη θέση της Επιτροπής στην κοινοτική έννομη τάξη, αναδεικνύεται κατ' αρχάς μέσω της επιφύλαξης αποκλειστικά σε αυτή, απ' όλα τα κοινοτικά όργανα²⁴⁴, της ικανότητας διαδίκου σε άσκηση της προσφυγής του άρθρου 226 ΣΕΚ εναντίον κράτους μέλους το οποίο παραβιάζει το κοινοτικό δίκαιο²⁴⁵. Η ενεργητική νομιμοποίηση της Επιτροπής στηρίζεται στην ιδιότητά της ως κοινοτικού οργάνου, χωρίς να χρειάζεται να επικαλεστεί ότι θίγονται έννομα συμφέροντά της (προνομιούχος διάδικος)²⁴⁶. Αρκεί βεβαίως να επικαλεστεί ότι συνέτρεξε η προσβαλλόμενη παράβαση του κοινοτικού δικαίου από το καθ' ου κράτος μέλος. Μάλιστα, ενδεικτικό του εύρους της ενεργητικής νομιμοποίησης της Επιτροπής είναι ότι από τη νομολογία έχει γίνει δεκτό ότι αν το κράτος μέλος συμμορφωθεί στην αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής, μετά όμως την πάροδο της ταχθείσης προθεσμίας, η προσφυγή δεν στερείται αντικειμένου, γιατί παραμένει το ενδιαφέρον της Επιτροπής να γνωρίζει με βεβαιότητα αν το καθ' ου η προσφυγή κράτος είχε πράγματι παραβεί τη Συνθήκη^{247 248}.

Κατά δεύτερον, ένδικο βοήθημα χαρακτηριστικό της ιδιαίτερης θέσης της Επιτροπής στην κοινοτική έννομη τάξη συνιστά η ενεργητική νομιμοποίησή της (την οποία διαθέτει μόνη από τα κοινοτικά όργανα και τα κράτη μέλη) σε άσκηση της προσφυγής του άρθρου 228 ΣΕΚ εναντίον κράτους μέλους, το οποίο παραλείπει να συμμορφωθεί με απόφαση του ΔΕΚ²⁴⁹. Η εξουσία της Επιτροπής, η οποία, εκτός από την αναγνώριση

²⁴⁴ Βλ., όμως, το άρθρο 237 περ. α', όπου αναγνωρίζεται νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων για ζητήματα που αφορούν υποχρεώσεις των κρατών μελών που προκύπτουν από το καταστατικό της.

²⁴⁵ Εφόσον, βεβαίως, έχει τηρηθεί η διοικητική προδικασία της προειδοποιητικής επιστολής της Επιτροπής, των παρατηρήσεων του κράτους μέλους και της αιτιολογημένης γνώμης της Επιτροπής, όπως περιγράφεται στο ίδιο άρθρο της Συνθήκης, που αποτελεί και προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής.

²⁴⁶ Δαγτόγλου (1985), 393.

²⁴⁷ Δαγτόγλου, 1985, 396, όπου και παραπομπή στην υπόθεση ΔΕΚ, υπόθεση 7/61 (Επιτροπή κατά Ιταλίας), απόφαση της 19.12.1961, Rec.1961, 635.

²⁴⁸ Το εάν η άσκηση προσφυγής, στην περίπτωση αυτή, αποτελεί υποχρέωση ή επαφίεται απολύτως στη διακριτική ευχέρεια της Επιτροπής δεν είναι προφανές. Το γράμμα της διάταξης του άρθρου 226 παρ. 2 ΣΕΚ, που αναφέρεται σε δυνατότητα της Επιτροπής να ασκήσει την προσφυγή, οδηγεί στην άποψη περί διακριτικής ευχέρειας της Επιτροπής (η άποψη αυτή έχει γίνει δεκτή στην υπόθεση ΔΕΚ, 247/87, Star Fruit κατά Επιτροπής). Ωστόσο, υποστηρίζεται και η άποψη περί υποχρέωσης προσφυγής της Επιτροπής στο Δικαστήριο, με επίκληση της γενικής επιταγής του άρθρου 211 ΣΕΚ [Κανελλόπουλος (2003), 344, όπου και παραπομπή σε αντίστοιχες αποφάσεις του Δικαστηρίου].

²⁴⁹ Εφόσον, βεβαίως, και στην περίπτωση αυτή, έχει τηρηθεί η διοικητική προδικασία της προειδοποιητικής επιστολής της Επιτροπής, των παρατηρήσεων του κράτους μέλους και της αιτιολογημένης γνώμης της Επιτροπής, όπως περιγράφεται στο ίδιο άρθρο της Συνθήκης, που αποτελεί και προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής.

της παραβίασης, μπορεί να ζητήσει από το Δικαστήριο την επιβολή χρηματικής ποινής ή κατ' αποκοπή ποσού, στηρίζεται και πάλι στην ιδιότητά της ως κοινοτικού οργάνου, χωρίς, επίσης, να χρειάζεται να επικαλεστεί ότι η προσβαλλόμενη παράβαση του κοινοτικού δικαίου θίγει έννομα συμφέροντά της, ενώ κατά τα λοιπά ισχύουν όλα όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη περίπτωση.

Η Επιτροπή, περαιτέρω, αναγνωρίζεται, κατά τον ίδιο τρόπο, ως προνομιούχος διάδικος και νομιμοποιείται ενεργητικά σε άσκηση της προβλεπόμενης στο άρθρο 230 ΣΕΚ αίτησης ακύρωσης, αιτούμενη τον δικαστικό έλεγχο του κύρους των κάθε είδους δεσμευτικών πράξεων (κανονιστικού ή ατομικού χαρακτήρα), των λοιπών κοινοτικών οργάνων, έστω και αν οι πράξεις αυτές δεν απευθύνονται ή δεν αφορούν την Επιτροπή. Για το έννομο συμφέρον της Επιτροπής, ως προνομιούχου διαδίκου ισχύουν όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω στην αντίστοιχη αναφορά για το Συμβούλιο.

Η Επιτροπή, επίσης, είναι φορέας και παθητικής νομιμοποίησης, όταν τα αναφερόμενα στο άρθρο 230 ΣΕΚ κοινοτικά όργανα, τα κράτη μέλη καθώς και οι ιδιώτες - φυσικά ή νομικά πρόσωπα, στρέφονται από την πλευρά τους κατά των νομικά δεσμευτικών πράξεων τις οποίες αυτή εκδίδει.

Στο πλαίσιο της προσφυγής κατά παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ, η Επιτροπή νομιμοποιείται ενεργητικά σε άσκηση προσφυγής κατά του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, εφόσον παρέλειψαν (και όχι εφόσον αρνήθηκαν) να εκδώσουν κοινοτική πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα, δηλ. κανονισμό, οδηγία ή απόφαση²⁵⁰, αν και προς τούτο είχαν υποχρέωση. Η Επιτροπή, αναγνωρίζεται, και στην περίπτωση της προσφυγής παράλειψης, ως προνομιούχος διάδικος, δηλαδή δεν απαιτείται η επίκληση βλάβης, σύμφωνα με όσα προηγουμένως εκτέθηκαν. Επίσης, δεν παρουσιάζει προβλήματα η παθητική νομιμοποίηση της Επιτροπής, εφόσον η σχετική προσφυγή ασκείται από κράτος μέλος ή κάποιο άλλο κοινοτικό όργανο.

Τέλος, μόνο ζήτημα παθητικής ικανότητας διαδίκου και αντίστοιχης νομιμοποίησης νοείται για την Επιτροπή, στην περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης, εφόσον ιδιώτης επικαλείται την πρόκληση στον ίδιο ζημίας κατά την άσκηση των καθηκόντων της Επιτροπής, ως κοινοτικού οργάνου.

γγ) Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

²⁵⁰ Κανελλόπουλος (2003), 465. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι το ένδικο αυτό βοήθημα καταλαμβάνει και την παράλειψη έκδοσης μη δεσμευτικών πράξεων, δηλ. συστάσεις, γνώμες κ.λπ., Στάγκος - Σαχπεκίδου (2000), 285.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι το κατεξοχήν πολιτικό όργανο. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κοινοτικά όργανα στα οποία παρατηρείται το λεγόμενο “έλλειμμα δημοκρατίας”, αυτό είναι το μόνο όργανο το οποίο έχει λαϊκή νομιμοποίηση και αποτελεί την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας.

Παρά την ιδιαίτερη θέση του από άποψη τουλάχιστον δημοκρατικής νομιμοποίησης, ζήτημα αναγνώρισης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως διαδίκου στην κοινοτική έννομη τάξη τίθεται μόνο στις περιπτώσεις της αίτησης ακύρωσης του άρθρου 230 ΣΕΚ, της προσφυγής κατά παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ και της αγωγής αποζημίωσης του άρθρου 288 ΣΕΚ. Αντίθετα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δεν νομιμοποιείται σε άσκηση των ενδίκων βοηθημάτων της προσφυγής των άρθρων 226 και 228 ΣΕΚ.

Ακόμη και στις παραπάνω περιπτώσεις, η ιδιότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως διαδίκου στις δίκες ενώπιον του Δικαστηρίου δεν υπήρξε πάντοτε αυτονόητη αλλά αποτέλεσε σημείο διαφωνίας και αμφισβήτησης από την πλευρά των λοιπών θεσμικών κοινοτικών οργάνων²⁵¹. Η αμφισβήτηση κατ’ αρχάς προέκυψε στο πλαίσιο της αίτησης ακύρωσης, ενόψει του ότι η κοινοτική νομοθεσία αναγνώριζε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αρχικά, μόνο εξουσίες συμβουλευτικού χαρακτήρα και πολιτικού ελέγχου και όχι εξουσία θεσπίσεως πράξεων που συνεπάγονται έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων, ενώ στην αίτηση ακύρωσης, κυριαρχούσε ο κανόνας ότι στον έλεγχο νομιμότητας του Δικαστηρίου υπάγονται οι πράξεις όλων των κοινοτικών οργάνων, τα οποία είχαν εξουσία εκδόσεως νομικά δεσμευτικών πράξεων.

Η μεταγενέστερη παραχώρηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τέτοιου είδους εξουσιών, χωρίς παράλληλα προσαρμογή των διατάξεων της Συνθήκης, έφερε πολλές φορές το Δικαστήριο αντιμέτωπο με το ερώτημα κατά πόσο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, παρά την έλλειψη σχετικής διάταξης στη Συνθήκη, νομιμοποιείται ενεργητικά και παθητικά στις δίκες ελέγχου της νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων.

Το ΔΕΚ αναγνώρισε κατ’ αρχάς δικαίωμα άσκησης παρέμβασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου υπέρ άλλου διαδίκου²⁵². Εν συνεχεία, του αναγνώρισε και παθητική νομιμοποίηση. Συγκεκριμένα, σε υπόθεση αίτησης ακύρωσης του Κόμματος Οικολόγων κατά αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, που αφορούσαν την κατανομή κονδυλίων στα κόμματα για εκλογικές δαπάνες, επιχείρημα του Δικαστηρίου, προς αναγνώριση της παθητικής νομιμοποίησής του, ήταν ότι η μη αναφορά της δυνατότητας προσβολής με αίτηση ακύρωσης των πράξεων του

²⁵¹ Κανελλόπουλος (2003), 426.

²⁵² ΔΕΚ, υπόθεση 138/79 (SA Roquette Frères κατά Συμβουλίου), απόφαση της 29.10.1980, Rec.1980, 3333.

Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου οφείλεται αποκλειστικά στους παραπάνω αναφερόμενους ιστορικούς λόγους, και, αφού υπενθύμισε ότι η Κοινότητα συνιστά κοινότητα δικαίου, υπό την έννοια ότι ούτε τα κράτη μέλη, ούτε τα θεσμικά όργανά της διαφεύγουν του ελέγχου της συμφωνίας των πράξεών τους με τη Συνθήκη, αναφέρθηκε στα άρθρα που καθιερώνουν ένα πλήρες σύστημα ενδίκων μέσων και διαδικασιών, το οποίο συνίσταται στη δυνατότητα ασκήσεως απευθείας προσφυγής κατά οιοδήποτε μέτρου με έννομες συνέπειες που λαμβάνεται από τα θεσμικά όργανα²⁵³.

Αντίθετα με την παθητική νομιμοποίηση, η θέση του ΔΕΚ αλλά και της Επιτροπής και του Συμβουλίου στο ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου υπήρξε κατ' αρχάς αρνητική. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο απέρριψε ως απαράδεκτη προσφυγή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για ακύρωση απόφασης της Επιτροπής με επιχείρημα το γράμμα των διατάξεων της Συνθήκης καθώς και ότι τα προνόμια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην κοινοτική έννομη τάξη προστατεύονται επαρκώς με άλλους τρόπους²⁵⁴. Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, όμως, μετέβαλε τη νομολογία του και αναγνώρισε την ενεργητική νομιμοποίηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, σε υπόθεση όπου επικαλέστηκε προσβολή των προνομίων του από κανονισμό του Συμβουλίου, εκδοθέντος με την διαδικασία της διαβούλευσης, ενώ, κατά το Κοινοβούλιο, έπρεπε να εκδοθεί με τη διαδικασία της συνεργασίας²⁵⁵. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η μη ύπαρξη στη Συνθήκη διάταξης παρέχουσας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δικαίωμα ασκήσεως αίτησης ακύρωσης, καίτοι αποτελεί δικονομικό κενό, δεν μπορεί να υπερισχύσει του κεφαλαιώδους σημασίας συμφέροντος της διατήρησης της ισορροπίας μεταξύ των κοινοτικών οργάνων. Κάθε όργανο ασκεί τις αρμοδιότητές του σεβόμενο τις αρμοδιότητες των άλλων οργάνων και το Δικαστήριο διασφαλίζει την διατήρηση της ισορροπίας αυτής, αναγνωρίζοντας στα κοινοτικά όργανα τη δυνατότητα να ζητούν αποτελεσματική προστασία στις περιπτώσεις που προσβάλλονται τα προνόμιά τους. Με βάση την απόφαση αυτή το Δικαστήριο αναγνώρισε την ενεργητική ικανότητα διαδίκου και τη νομιμοποίηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς άσκηση αίτησης ακύρωσης κατά του Συμβουλίου και της Επιτροπής, με την προϋπόθεση ότι μέσω αυτής επιδιώκει αποκλειστικά και μόνο τη διαφύλαξη των προνομίων του.

²⁵³ ΔΕΚ, υπόθεση 294/83 (Les Verts κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου), απόφαση της 23.04.1986, Rec.1986, 1339.

²⁵⁴ ΔΕΚ, υπόθεση 302/87 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), απόφαση της 27.09.1988, Rec.1988, 5615.

²⁵⁵ ΔΕΚ, υπόθεση 70/88 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), απόφαση της 22.05.1990, Rec.1990, I-2041.

Λαμβάνοντας υπόψη τις νομολογιακές αυτές εξελίξεις, η συνθήκη του Μάαστριχτ, τροποποίησε το άρθρο 230 ΣΕΚ και προσέθεσε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στα παθητικά νομιμοποιούμενα όργανα, επί αίτησης ακύρωσης, για τις πράξεις που εκδίδει από κοινού με το Συμβούλιο καθώς και για εκείνες που εκδίδει αυτοτελώς, όταν διαπιστώνεται ότι αυτές παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων. Με την ίδια συνθήκη, επίσης, αναγνωρίστηκε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενεργητική ικανότητα διαδίκου και νομιμοποίηση προς άσκηση αίτησης ακύρωσης, μόνο προκειμένου να διαφυλάξει τα προνόμιά του²⁵⁶.

Τέλος, μετά τη Συνθήκη της Νίκαιας, με εκ νέου τροποποίηση του άρθρου 230 ΣΕΚ, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αναγνωρίζεται πλέον ως προνομιούχος διάδικος και νομιμοποιείται σε άσκηση αιτήσεως ακύρωσης κατά όλων των δεσμευτικών πράξεων των λοιπών κοινοτικών οργάνων, ανεξαρτήτως αν με αυτές προσβάλλονται προνόμιά του. Με την έννοια αυτή η φέρουσα τη λαϊκή νομιμοποίηση κοινοτική συνιστώσα ελέγχει πλέον, χωρίς όρους και προϋποθέσεις, τη νομιμότητα των πράξεων των λοιπών κοινοτικών οργάνων.

Πιο απλά είναι τα ζητήματα που τίθενται από τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με την ιδιότητα του διαδίκου επί προσφυγής κατά παράλειψης. Στην περίπτωση αυτή, αναγνωρίστηκε χωρίς καμία αμφισβήτηση ενεργητική νομιμοποίηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σε άσκηση προσφυγής κατά του Συμβουλίου, της Επιτροπής ή της ΕΚΤ, εφόσον παρέλειψαν (και όχι εφόσον αρνήθηκαν) να εκδώσουν κοινοτική πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα, δηλ. κανονισμό, οδηγία ή απόφαση²⁵⁷, αν και προς τούτο είχαν υποχρέωση.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αναγνωρίζεται και στην περίπτωση αυτή ως προνομιούχος διάδικος, δηλαδή δεν απαιτείται από αυτό η επίκληση ιδιαίτερου εννόμου συμφέροντος και βλάβης. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση αποτελεί η προσφυγή του κατά του Συμβουλίου με αίτημα τη διαπίστωση ότι το τελευταίο, κατά παράβαση της Συνθήκης, παρέλειψε την έκδοση πράξεων με τις οποίες θα εδημιουργείτο μεταξύ των κρατών μελών κοινή αγορά στον τομέα των μεταφορών²⁵⁸.

Επίσης, δεν παρουσιάζει προβλήματα η παθητική νομιμοποίηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο πλαίσιο της ίδιας προσφυγής, αν και

²⁵⁶ Ακόμη και η δυνατότητα να ζητηθεί η απλή γνώμη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου δυνάμει διάταξης της Συνθήκης (διαβούλευση) συνιστά κατά τη νομολογία του ΔΕΚ προνόμιο. Η έκδοση δε πράξης με νομική βάση που δεν προβλέπει τη διαβούλευση προσβάλλει το προνόμιο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ακόμη και αν έλαβε χώρα προαιρετική διαβούλευση (ΔΕΚ, υποθέσεις Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου, 316/91, απόφαση της 02.03.1994, Rec.1994, I-625 και 21/94, απόφαση της 05.07.1995, Rec.1995, I-1827).

²⁵⁷ Κανελλόπουλος (2003), 465. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι το ένδικο αυτό βοήθημα καταλαμβάνει και την παράλειψη έκδοσης μη δεσμευτικών πράξεων, δηλ. συστάσεις, γνώμες κ.λ.π., Στάγκος – Σαχπεκίδου (2000), ό.π.

²⁵⁸ ΔΕΚ, υπόθεση 13/83 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), απόφαση της 22.05.1985, Rec.1985, 1513.

η δυνατότητα προσφυγής κατά παράλειψης κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ²⁵⁹. Όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για την έννοια του προνομιούχου διαδίκου κατά την ανάλυση του Συμβουλίου ισχύουν, αντιστοίχως, και για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Τέλος, μόνο παθητική ικανότητα διαδίκου και αντίστοιχη νομιμοποίηση νοείται για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στην περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης, εφόσον ιδιώτης επικαλείται την πρόκληση στον ίδιο ζημίας κατά την άσκηση των καθηκόντων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ως κοινοτικού οργάνου.

δδ) Το Ελεγκτικό Συνέδριο

Το Ελεγκτικό Συνέδριο, το οποίο μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ συμπεριελήφθη μεταξύ των θεσμικών κοινοτικών οργάνων²⁶⁰, εκφράζει την κοινοτική δημοσιονομική συνείδηση²⁶¹. Η σύστασή του υπήρξε αποτέλεσμα της ανάγκης χρηστής διαχείρισης του κοινοτικού χρήματος, της πιστής εκτέλεσης του κοινοτικού προϋπολογισμού και της διασφάλισης δημοσιονομικής πειθαρχίας.

Στο πλαίσιο της κοινοτικής δίκης, ζήτημα συμμετοχής του Ελεγκτικού Συνεδρίου τίθεται κατ' αρχάς στην περίπτωση της αίτησης ακύρωσης του άρθρου 230 ΣΕΚ. Ειδικότερα, το Ελεγκτικό Συνέδριο νομιμοποιείται ενεργητικά προς άσκηση αίτησης ακύρωσης κατά πράξεων που έχουν εκδώσει τα λοιπά κοινοτικά όργανα. Σε αντίθεση, όμως, με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή, τα οποία νομιμοποιούνται προς άσκηση αίτησης ακυρώσεως κατά κάθε δεσμευτικής πράξης των άλλων οργάνων, το Ελεγκτικό Συνέδριο ανήκει στην κατηγορία των μη προνομιούχων αιτούντων. Νομιμοποιείται δηλαδή να προσβάλλει, από τις πράξεις των λοιπών κοινοτικών οργάνων, μόνο εκείνες οι οποίες παραβιάζουν τα προνόμιά του.

Το ζήτημα της παθητικής νομιμοποίησης του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο πλαίσιο της αίτησης ακύρωσης συναρτάται κατ' αρχάς με το εάν οι πράξεις που αυτό εκδίδει υπόκεινται στο δικαστικό έλεγχο, καθόσον στο άρθρο 230 παρ. 1 ΣΕΚ δεν γίνεται λόγος περί δυνατότητας προσβολής των πράξεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Γίνεται δεκτό ότι, παρά τη μη ρητή αναφορά στη Συνθήκη στις πράξεις που το Ελεγκτικό Συνέδριο εκδίδει, κάθε πράξη του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η οποία είναι δεσμευτική και παράγει έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων, υπόκειται σε αίτηση ακύρωσης, καθώς, κατά τα γενόμενα δεκτά από τη νομολογία

²⁵⁹ Κανελλόπουλος (2003), 464.

²⁶⁰ ά. 7 ΣΕΚ, 3 ΣΕΚΑΕ.

²⁶¹ Δεν θεωρείται όργανο του ενωσιακού συστήματος αφού η ΕΕ στερείται ιδίου προϋπολογισμού και στηρίζεται σε εκείνον των Κοινοτήτων (ά. 28, 41 ΣΕΕ).

του ΔΕΚ, η αίτηση ακυρώσεως πρέπει να είναι δυνατή εναντίον οποιωνδήποτε πράξεων των κοινοτικών οργάνων, ανεξαρτήτως της φύσης ή της μορφής τους, οι οποίες αποσκοπούν στη δημιουργία εννόμων αποτελεσμάτων²⁶².

Στην περίπτωση της προσφυγής παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ, το Ελεγκτικό Συνέδριο, ως κοινοτικό όργανο, κατ' αρχάς, νομιμοποιείται ενεργητικά σε άσκηση προσφυγής κατά παράλειψης των λοιπών κοινοτικών οργάνων, εφόσον παρέλειψαν (και όχι εφόσον αρνήθηκαν) να εκδώσουν κοινοτική πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα, αν και προς τούτο είχαν υποχρέωση. Μάλιστα, δεδομένου ότι η νομιμοποίηση προς άσκηση της προσφυγής δεν συνδυάζεται, όπως στην περίπτωση της αίτησης ακύρωσης, με την διατήρηση των προνομίων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, πρέπει να γίνει δεκτό ότι αυτό δεν διαφοροποιείται δικονομικά, σε σχέση με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τα λοιπά κοινοτικά όργανα, και, ως εκ τούτου, νομιμοποιείται σε άσκηση προσφυγής, ακόμα και αν η πράξη δεν του απευθύνεται ή δεν του προκαλεί βλάβη.

Το ζήτημα, όμως, που επίσης τίθεται είναι εάν τα λοιπά κοινοτικά όργανα δύνανται να προσβάλλουν παραλείψεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δηλαδή εάν το τελευταίο είναι φορέας παθητικής νομιμοποίησης. Από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 232 παρ. 1 ΣΕΚ δεν προκύπτει τέτοια περίπτωση, αφού μεταξύ των οργάνων των οποίων οι παραλείψεις προσβάλλονται δεν περιλαμβάνονται και αυτές του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Ωστόσο, όπως και στην περίπτωση της αίτησης ακύρωσης, γίνεται δεκτό ότι, κατ' εφαρμογή των αρχών του κράτους δικαίου και της νομιμότητας, οι παραλείψεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου να εκδώσει νομικά δεσμευτικές πράξεις, κατά παράβαση της ΣΕΚ, υπόκεινται σε έλεγχο μέσω προσφυγής κατά παράλειψης²⁶³.

Τέλος, αντίστοιχα προς τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, μόνο ζήτημα παθητικής ικανότητας διαδίκου και αντίστοιχης νομιμοποίησης νοείται για το Ελεγκτικό Συνέδριο στην περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης, εφόσον ιδιώτης επικαλείται την πρόκληση στον ίδιο ζημίας κατά την άσκηση των καθηκόντων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ως κοινοτικού οργάνου.

εε) Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ)

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η οποία, σε αντίθεση με όλα τα προηγούμενα κοινοτικά όργανα, έχει ίδια νομική προσωπικότητα, ασκεί αρμοδιότητες στον τομέα της νομισματικής πολιτικής.

²⁶² Κανελλόπουλος (2003), 196, όπου και παραπομπή στην υπόθεση ERTA, ΔΕΚ, 22/70, Επιτροπή κατά Συμβουλίου, απόφαση της 31.3.1971, Συλλ.1969-1971, 729.

²⁶³ Κανελλόπουλος (2003), 198.

Στο βαθμό που της παρέχεται η εξουσία έκδοσης κανονισμών και λήψεως αποφάσεων που παράγουν νομική δεσμευτικότητα έναντι τρίτων, η ΕΚΤ συμμετέχει κατ' αρχάς ως διάδικος στην κοινοτική δίκη στο πλαίσιο της αίτησης ακύρωσης του άρθρου 230 ΣΕΚ. Ειδικότερα, η ΕΚΤ νομιμοποιείται ενεργητικά προς άσκηση αίτησης ακύρωσης κατά πράξεων που έχουν εκδώσει τα λοιπά κοινοτικά όργανα. Σε αντίθεση, όμως, με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή, τα οποία νομιμοποιούνται προς άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως κατά κάθε δεσμευτικής πράξης των άλλων οργάνων, η ΕΚΤ νομιμοποιείται να προσβάλλει μόνο εκείνες οι οποίες παραβιάζουν τα προνόμιά της. Υπό την έννοια αυτή τυγχάνει μη προνομιούχος αιτών. Αντιστρόφως, η ΕΚΤ νομιμοποιείται παθητικά, εφόσον τα λοιπά κοινοτικά όργανα και οι ιδιώτες προσβάλλουν με αίτηση ακύρωσης νομικά δεσμευτικές πράξεις της.

Ζήτημα συμμετοχής της ΕΚΤ ως διαδίκου τίθεται και στην περίπτωση της προσφυγής παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ. Κατ' αρχάς, η ΕΚΤ νομιμοποιείται ενεργητικά σε άσκηση προσφυγής κατά παράλειψης των λοιπών κοινοτικών οργάνων, εφόσον παρέλειψαν να εκδώσουν κοινοτική πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα, αν και προς τούτο είχαν υποχρέωση. Όμως, η νομιμοποίησή της αφορά μόνο τη διατήρηση των προνομίων της, καθόσον, κατά τη ρητή πρόβλεψη της παρ. 4, το Δικαστήριο εκδικάζει προσφυγές της ΕΚΤ στους τομείς των αρμοδιοτήτων της. Τα λοιπά κοινοτικά όργανα, τα κράτη μέλη και ιδιώτες δύνανται, επίσης, να προσβάλλουν παραλείψεις της ΕΚΤ, δηλαδή αυτή τυγχάνει και φορέας παθητικής νομιμοποίησης.

Η ΕΚΤ νομιμοποιείται ενεργητικά σε άσκηση και της προβλεπόμενης στο άρθρο 237 περ. δ' προσφυγής κατά των εθνικών κεντρικών τραπεζών, οι οποίες έχουν παραβιάσει υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη Συνθήκη και το καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών. Μάλιστα η ΕΚΤ διαθέτει έναντι των εθνικών τραπεζών όλες τις εξουσίες τις οποίες διαθέτει κατ' άρθρο 226 ΣΕΚ η Επιτροπή έναντι των κρατών μελών²⁶⁴.

Τέλος, αντίστοιχα προς τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, μόνο ζήτημα παθητικής ικανότητας διαδίκου και αντίστοιχης νομιμοποίησης νοείται για την ΕΚΤ στην περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης, εφόσον ιδιώτης επικαλείται την πρόκληση στον ίδιο ζημίας κατά την άσκηση των καθηκόντων της ΕΚΤ, ως κοινοτικού οργάνου.

3. ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ

²⁶⁴ Η θεσμοθέτηση του ενδίκου αυτού βοηθήματος αποβλέπει στη διασφάλιση της συμμόρφωσης των εθνικών κεντρικών τραπεζών προς τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη ΣΕΚ και το καταστατικό του ΕΣΚΤ, δεδομένου ότι, πλέον, οι εθνικές κεντρικές τράπεζες δεν υπάγονται στον έλεγχο των κυβερνήσεων των κρατών μελών.

α) Η νομική προσωπικότητα των κρατών μελών

Όπως γίνεται δεκτό στην θεωρία του διεθνούς δικαίου, το κράτος είναι μια οργάνωση αποκλειστικής επιβολής απέναντι στα πρόσωπα και στα πράγματα που υπάγονται στην αρμοδιότητά του. Εξ αυτού του λόγου αποτελεί κοινωνική, πολιτική αλλά και νομική πραγματικότητα και εκφράζει τον κυριότερο τύπο πολιτικής εξουσίας²⁶⁵.

Τα κράτη μέλη που μετέχουν στην Κοινότητα εξακολουθούν να διατηρούν την αυτοτέλεια και ανεξαρτησία τους και να αποτελούν μέρη της διεθνούς κοινωνίας με τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, όπως και τα τρίτα κράτη που δε μετέχουν. Στις εσωτερικές μόνο σχέσεις με την Κοινότητα και τα άλλα κράτη μέλη, κάθε κράτος μέλος δεσμεύεται και η εθνική του κυριαρχία περιορίζεται, σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης, τις πράξεις προσχωρήσεως και τις υπόλοιπες διατάξεις του κοινοτικού δικαίου²⁶⁶.

Στα κράτη μέλη αναγνωρίζεται νομική προσωπικότητα προκειμένου να διασφαλιστεί η παρουσία τους στην κοινοτική έννομη τάξη και η νομική τους ικανότητα να ασκούν τα δικαιώματά τους και να εγείρουν απευθείας απαίτηση σεβασμού αυτών των δικαιωμάτων. Με την έννοια αυτή, επιβάλλεται η ανάπτυξη των ζητημάτων που συναρτώνται με τη συμμετοχή τους ως διαδίκων στο πλαίσιο των κοινοτικών δικών.

β) Οι επιμέρους περιπτώσεις συμμετοχής των κρατών μελών στην κοινοτική δίκη

Η Κοινότητα, ως υπερεθνικός οργανισμός, έχει ως επίκεντρό της τα κράτη μέλη, διότι αυτά έχουν περιορίσει την κυριαρχία τους και έχουν μεταβιβάσει εξουσίες στα κοινοτικά όργανα, χάριν της επίτευξης των στόχων της Κοινότητας, όπως αυτοί διαγράφονται από τη Συνθήκη. Το ενδιαφέρον των κρατών μελών προς έλεγχο της συμβατότητας με τις συνθήκες των παραχωρουμένων στα κοινοτικά όργανα αρμοδιοτήτων, επομένως, πρέπει να θεωρείται προφανές. Απόρροια αυτού του ενδιαφέροντος πρέπει να θεωρείται η αναγνώριση, με όρους προνομιακούς, της πρόσβασης των κρατών μελών στο κοινοτικό σύστημα έννομης προστασίας.

Κατ' αρχάς, τα κράτη μέλη νομιμοποιούνται ενεργητικά προς άσκηση του ενδίκου βοηθήματος της προσφυγής του άρθρου 227 ΣΕΚ εναντίον κράτους μέλους το οποίο παραβιάζει το κοινοτικό δίκαιο²⁶⁷. Η

²⁶⁵ Ρούκονας (1982), ό.π.

²⁶⁶ Κανελλόπουλος (2003), 504.

²⁶⁷ Εφόσον, όπως και στην περίπτωση της Επιτροπής που αναφέραμε παραπάνω, έχει τηρηθεί η διοικητική προδικασία της προειδοποιητικής επιστολής της Επιτροπής, των παρατηρήσεων του

εξουσία αυτή του κράτους μέλους στηρίζεται στην ίδια την ιδιότητά του ως κράτους μέλους, χωρίς να χρειάζεται να επικαλεστεί ότι η προσβαλλόμενη παράβαση του κοινοτικού δικαίου από το καθ' ου θίγει έννομα συμφέροντά του. Αρκεί η επίκληση από το προσφεύγον ότι το καθ' ου έχει παραβιάσει υποχρέωσή του εκ της Συνθήκης. Αυτονόητα, το κράτος μέλος νομιμοποιείται και παθητικά, εφόσον του αποδίδεται από την Επιτροπή ή άλλο κράτος μέλος που ασκεί το ένδικο αυτό βοήθημα παραβίαση του κοινοτικού δικαίου²⁶⁸.

Κατά δεύτερον, τα κράτη μέλη αναγνωρίζονται ως προνομιούχοι διάδικοι και νομιμοποιούνται μόνο ενεργητικά προς άσκηση της προβλεπόμενης στο άρθρο 230 ΣΕΚ αίτησης ακύρωσης, με αίτημα τον δικαστικό έλεγχο του κύρους των κάθε είδους δεσμευτικών πράξεων (κανονιστικού ή ατομικού χαρακτήρα), τις οποίες εκδίδουν τα κοινοτικά όργανα, έστω και αν οι πράξεις αυτές δεν απευθύνονται σ' αυτά ή δεν τα αφορούν. Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για την έννοια του εννόμου συμφέροντος των λοιπών προνομιούχων διαδίκων στην αίτηση ακύρωσης ισχύουν και στην περίπτωση των κρατών μελών.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο της προσφυγής κατά παράλειψης του άρθρου 232 ΣΕΚ, τα κράτη μέλη νομιμοποιούνται ενεργητικά προς άσκηση προσφυγής κατά των πράξεων των κοινοτικών οργάνων, εφόσον παρέλειψαν να εκδώσουν κοινοτική πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα, αν και είχαν σχετική υποχρέωση. Ομοίως, όπως και στην περίπτωση των κοινοτικών οργάνων, τα κράτη μέλη δεν απαιτείται για τη νομιμοποίησή τους να επικαλεστούν και να αποδείξουν την επέλευση βλάβης.

Τέλος, αμφισβητούμενο παραμένει εάν τα κράτη μέλη έχουν ενεργητική ικανότητα διαδίκου για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης των άρθρων 235 και 288 ΣΕΚ, εφόσον επικαλούνται ότι υπέστησαν ζημία κατά την άσκηση των καθηκόντων κοινοτικού οργάνου. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η αγωγή μπορεί να εγερθεί από κράτη μέλη²⁶⁹, αν και μάλλον ορθότερη είναι η άποψη ότι τα κράτη μέλη αποκλείονται από τη δυνατότητα διεκδίκησης αποζημίωσης από την Κοινότητα, καθώς, ενόψει της ιδιαίτερης θέσης τους στο κοινοτικό οικοδόμημα,

κράτους μέλους και της αιτιολογημένης γνώμης της Επιτροπής, όπως περιγράφεται στο ίδιο άρθρο της Συνθήκης, που αποτελεί και προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής. Το περιεχόμενο της αιτιολογημένης γνώμης της Επιτροπής ή η μη εμπρόθεσμη διατύπωση γνώμης δεν δεσμεύει πάντως τις περαιτέρω κινήσεις του κράτους μέλους.

²⁶⁸ Πρέπει να επισημανθεί ότι η παθητική νομιμοποίηση αφορά πάντοτε κράτος μέλος και όχι όργανο του Κράτους, ΝΠΔΔ ή οιονδήποτε άλλο φορέα ακόμη και αν η παραβίαση του κοινοτικού δικαίου καταλογίζεται σ' αυτά [Στάγκος – Σαχπεκίδου (2000), 266].

²⁶⁹ Κανελλόπουλος (2003), 586, χωρίς όμως ιδιαίτερη θεμελίωση της άποψης αυτής. Την άποψη αυτή φαίνεται να υιοθετεί εμμέσως και ο Δαγτόγλου (1985, 475), κατά τον οποίο οι Συνθήκες δεν προβλέπουν περιορισμούς στη διαδικαστική ικανότητα και την ενεργητική νομιμοποίηση και, επομένως, κατ' αυτόν, μόνο τα κοινοτικά όργανα στερούνται της σχετικής εξουσίας εγέρσεως του ενδίκου βοηθήματος της αγωγής.

δύνανται να κάνουν προνομιακή χρήση άλλων ενδίκων μέσων, ιδίως δε εκείνων των άρθρων 230 και 232 ΣΕΚ²⁷⁰.

4. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ - ΙΔΙΩΤΕΣ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΟΙ

α) Η ικανότητα διαδίκου των νομικών προσώπων

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ένδικα βοηθήματα προβλεπόμενα από το κοινοτικό δίκαιο παρέχονται, κατ' αρχήν, και στους ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Επομένως, οι ιδιώτες – νομικά πρόσωπα έχουν ικανότητα διαδίκου. Η έκταση της συμμετοχής των ιδιωτών στην έννομη σχέση της κοινοτικής δίκης και κατ' επέκταση η ιδιότητα του φορέα της ικανότητας διαδίκου, δεν είναι αντίστοιχη με εκείνη των κρατών μελών και των κοινοτικών οργάνων. Οι ιδιώτες, κατ' αρχάς, στερούνται της ικανότητας διαδίκου για την άσκηση των προσφυγών των άρθρων 226 και 228 ΣΕΚ κατά κράτους μέλους, το οποίο παραβιάζει το κοινοτικό δίκαιο ή δεν συμμορφώνεται με απόφαση του Δικαστηρίου.

Ειδικά για τα νομικά πρόσωπα, τα οποία αποτελούν το αντικείμενο της παρούσα μελέτης, το κοινοτικό δίκαιο δεν ρυθμίζει την έννοια του νομικού προσώπου ούτε το ζήτημα του εάν αναγνωρίζονται ως διάδικοι και οι ενώσεις προσώπων. Γίνεται όμως δεκτό ότι η ύπαρξη νομικής προσωπικότητας κρίνεται κατά το εκάστοτε εφαρμοστέο δίκαιο που είναι συνήθως, αν και όχι απαραίτητα, το δίκαιο ενός κράτους μέλους ή ενός οποιουδήποτε άλλου τρίτου κράτους²⁷¹, χωρίς να αποκλείεται να είναι ακόμη και το διεθνές δίκαιο, ιδίως το διεθνές συμβατικό. Οι ενώσεις προσώπων, επίσης, οι οποίες δεν έχουν περιβληθεί τον επίσημο νομικό τύπο του νομικού προσώπου αναγνωρίζονται ως φορείς της ικανότητας διαδίκου, κατά μία άποψη, σύμφωνα με το δίκαιο μιας οποιασδήποτε χώρας²⁷², ενώ κατ' άλλη, στο μέτρο που είναι φορείς ουσιαστικών κοινοτικών δικαιωμάτων²⁷³. Η νομολογία του Δικαστηρίου πάντως προσέγγισε τα σχετικά ζητήματα με ευρύτητα αναγνωρίζοντας την ικανότητα διαδίκου σε ενώσεις προσώπων και συναφείς φορείς, ακόμη και όταν δεν έχουν νομική προσωπικότητα, αρκούμενη στην ύπαρξη στοιχείων τα οποία συγκροτούν την έννοια της νομικής προσωπικότητας

²⁷⁰ Στάγκος – Σαχπεκίδου (2000), 288, όπου και παραπομπή σε συναφή απόφαση του ΔΕΚ με παρόμοια με το εν λόγω ζήτημα χαρακτηριστικά.

²⁷¹ Δαγτόγλου (1985), 373, Κανελλόπουλος (2003), 437. Με βάση τα παραπάνω μια εταιρία που έχει ιδρυθεί σύμφωνα με το δίκαιο των Η.Π.Α. δύναται να προσβάλλει, με αίτηση ακυρώσεως, την απόφαση της Επιτροπής με την οποία η τελευταία, κατ' εφαρμογή του άρθρου 81 ή 82 ΣΕΚ και του Κανονισμού 17/62 του Συμβουλίου, της έχει επιβάλλει πρόστιμο για συμπεριφορά που προσβάλλει τους εντός της Κοινότητας ισχύοντες κανόνες ανταγωνισμού και να ζητήσει την ακύρωσή της.

²⁷² Κανελλόπουλος (2003), ό.π.

²⁷³ Δαγτόγλου (1985), ό.π.

και, ειδικώς, του στοιχείου της αυτονομίας και της ευθύνης του αιτούντος την έννομη προστασία²⁷⁴.

Στους ιδιώτες – νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων αναγνωρίζεται, καταρχάς, το δικαίωμα άσκησης της αιτήσεως ακύρωσης κατά κοινοτικών πράξεων του άρθρου 230 ΣΕΚ, το δικαίωμα άσκησης της προσφυγής επί παραλείψει του άρθρου 232 ΣΕΚ, με αντικείμενο τη διαπίστωση από τον κοινοτικό δικαστή της παράλειψης των κοινοτικών οργάνων να εκδώσουν πράξη, κατά παράβαση της Συνθήκης, και το δικαίωμα της άσκησης αγωγής αποζημίωσης, λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας.

Η παραπάνω διαμόρφωση της έννομης προστασίας, των ιδιωτών - νομικών προσώπων, από την κοινοτική έννομη τάξη, φαίνεται ότι ακολουθεί, κατ' αρχήν, το υπόδειγμα έννομης προστασίας του ελληνικού διοικητικού δίκαιου. Η Κοινότητα δηλαδή λειτουργεί δια των οργάνων της ως κυριαρχική διοίκηση, εκδίδει μονομερώς νομικά δεσμευτικές πράξεις, παραλείπει την έκδοση τέτοιων πράξεων ή προκαλεί ζημία δια πράξεων, παραλείψεων ή υλικών ενεργειών. Συνεπώς, τα νομικά πρόσωπα έχουν ενεργητική ικανότητα διαδίκου, ήτοι προσφεύγουν ενώπιον του Δικαστηρίου κατά του αρμοδίου κοινοτικού οργάνου, στην περίπτωση κατά την οποία αυτό έχει εκδηλώσει συμπεριφορά για την οποία γεννάται ανάγκη παροχής έννομης προστασίας. Αντίθετα, παθητική ικανότητα διαδίκου των ιδιωτών – νομικών προσώπων στην κοινοτική δίκη δεν είναι νοητή.

β) Η απόκτηση της ιδιότητας του διαδίκου – Η νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον των νομικών προσώπων

Όπως και στην ελληνική διοικητική δίκη, η ικανότητα διαδίκου αποτελεί γενική διαδικαστική προϋπόθεση της δίκης. Η διεξαγωγή, όμως, με την ιδιότητα του διαδίκου συγκεκριμένης δίκης, για συγκεκριμένη επίδικη έννομη σχέση ή δικαίωμα, απαιτεί την ενεργητική νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον του ιδιώτη νομικού προσώπου - αιτούμενου έννομη προστασία. Ενώ για τα κράτη μέλη και τα κοινοτικά όργανα το έννομο συμφέρον θεωρείται πάντα υφιστάμενο και συνίσταται στην

²⁷⁴ Συγκεκριμένα, στην υπόθεση *Lassale* κατά Κοινοβουλίου (ΔΕΚ, διάταξη της 04.03.1964, υπόθεση C-15/63, Rec.1964, 57) έγινε δεκτή η συμμετοχή σε δίκη ακόμα και όταν ο παρεμβαίνων δεν είναι νομικό πρόσωπο αλλά συναντώνται παρ' όλα αυτά εκείνα τα στοιχεία, τα οποία συγκροτούν την έννοια της νομικής προσωπικότητας και, ειδικώς, τα στοιχεία της αυτονομίας και της ευθύνης - έστω και σε περιορισμένο βαθμό, ενώ ομοίως στην υπόθεση 114/73 (ΔΕΚ, διάταξη της 11.12.1973, *Société anonyme générale sucrière* κατά Επιτροπής, Rec.1973, 1465) κρίθηκε ότι παραδεκτώς παρεμβαίνουν οι ενώσεις προσώπων, έστω και στερούμενες νομική προσωπικότητα, εφόσον συγκεντρώνουν τα ανωτέρω στοιχεία. Η θέση αυτή βρίσκει στην απόφαση αυτή την ακόλουθη θεμελίωση : «*Pursuant to this provision, bodies not having legal personality may be permitted to intervene if they display the characteristics which are at the foundation of such personality, in particular, the ability, however circumscribed, to undertake autonomous action and to assume liability*».

διαφύλαξη της αρχής της νομιμότητας εντός της κοινοτικής έννομης τάξης²⁷⁵, οι ιδιώτες - νομικά πρόσωπα νομιμοποιούνται να ασκήσουν αίτηση ακύρωσης και προσφυγή παράλειψης, μόνο υπό τις συγκεκριμένες προϋποθέσεις που τίθενται από τα άρθρα 230 παρ. 4 και 232 παρ. 3 ΣΕΚ. Αυτή η διαφοροποίηση των ιδιωτών πρακτικά σημαίνει ότι αυτοί, εν αντιθέσει με τους προνομιούχους διαδίκους, υποχρεούνται να προβαίνουν σε συγκεκριμένη στοιχειοθέτηση της ενεργητικής τους νομιμοποίησης και του εννόμου συμφέροντός τους προς άσκηση του ενδίκου βοηθήματος²⁷⁶.

Ειδικότερα, στην περίπτωση της αίτησης ακύρωσης το προσφεύγον νομικό πρόσωπο νομιμοποιείται να στραφεί παραδεκτά μόνο κατά των αποφάσεων που απευθύνονται σ' αυτό, δηλαδή των οποίων είναι ο αποδέκτης, καθώς και κατά αποφάσεων που, αν και εκδίδονται ως κανονισμοί ή αποφάσεις που απευθύνονται σε άλλο πρόσωπο, το αφορούν άμεσα και ατομικά, ενώ στην περίπτωση της προσφυγής παράλειψης μόνο κατά παράλειψης κοινοτικού οργάνου να του απευθύνει πράξη, εκτός συστάσεως και γνώμης²⁷⁷.

Σε όσες περιπτώσεις νομιμοποιείται ο προσφεύγων, σύμφωνα με τις παραπάνω προβλέψεις της κοινοτικής νομοθεσίας, απαιτείται, επιπλέον, η δυσμενής επίδραση της προσβαλλόμενης πράξης ή παράλειψης επί του νομικού προσώπου, δηλαδή η πρόκληση σ' αυτό βλάβης (έννομο συμφέρον). Μια πράξη ή παράλειψη δηλαδή, της οποίας κάποιος είναι αποδέκτης ή η οποία τον αφορά άμεσα και ατομικά, δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με εκείνη για την ακύρωση της οποίας ο ίδιος έχει άμεσο και ατομικό συμφέρον. Τέτοιο συμφέρον μπορεί πράγματι να υφίσταται, χωρίς η πράξη ή η παράλειψη να αφορά άμεσα και ατομικά τον προσφεύγοντα ή η πράξη ή η παράλειψη μπορεί να τον αφορά άμεσα και ατομικά, χωρίς όμως να είναι βλαπτική για τα συμφέροντά του.

Η θέσπιση αυτών των προϋποθέσεων παραδεκτού, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για τα κράτη μέλη και τα κοινοτικά όργανα, είναι ο λόγος για τον οποίο οι ιδιώτες (φυσικά και νομικά πρόσωπα) χαρακτηρίζονται ως *μη προνομιούχοι διάδικοι (requérants ordinaires)*.

Έχοντας υπόψη μας τα ανωτέρω, θα προσπαθήσουμε να οριοθετήσουμε τη δικονομική θέση των ιδιωτών - νομικών προσώπων στην κοινοτική δίκη, εστιάζοντας, κατ' αρχάς, στην αίτηση ακύρωσης, η οποία αποτελεί την κεντρική διαδικασία γύρω από την οποία διαγράφεται η θέση αυτή, ενώ παράλληλα θα αναπτύξουμε τα αντίστοιχα ζητήματα στο πλαίσιο κυρίως της προσφυγής παράλειψης. Τέλος, παρεμπιπτόντως θα ανιχνεύσουμε τις παρακαμπτήριες οδούς που μπορούν να ακολουθούν

²⁷⁵ Σύμφωνα, βεβαίως, με τις διακρίσεις των προηγούμενων παραγράφων.

²⁷⁶ Χιώλος, ΕΔΔΔΔ 2002, 863επ.

²⁷⁷ Διαφορετική είναι η περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης, όπου, εκτός από νομιμοποίηση και έννομο συμφέρον, απαιτείται και η ύπαρξη γεγεννημένης αξίωσης του ενάγοντος.

οι ιδιώτες προκειμένου να προσπελάσουν το βήμα του ΔΕΚ, στην περίπτωση της αγωγής αποζημίωσης.

γ) Η εξειδίκευση των προϋποθέσεων νομιμοποίησης των νομικών προσώπων στην κοινοτική δίκη

αα) Η περίπτωση απόφασης κοινοτικού οργάνου με αποδέκτη το ίδιο το νομικό πρόσωπο

Με την αναγνώριση των ιδιωτών – νομικών προσώπων μεταξύ εκείνων που νομιμοποιούνται προς άσκηση αίτησης ακύρωσης, ο κοινοτικός νομοθέτης δεν επιθυμούσε την μετατροπή της σε λαϊκή αγωγή (*actio popularis*). Αντίθετα, περιόρισε κατ' αρχάς τη δυνατότητα άσκησης αίτησης ακύρωσης μόνο σε εκείνους οι οποίοι είναι αποδέκτες της πράξης. Τέτοια περίπτωση πράξης συνιστά αυτή κατά την οποία εκδίδεται *απόφαση* κοινοτικού οργάνου, δηλαδή ατομική διοικητική πράξη, που απευθύνεται ονομαστικά στο νομικό πρόσωπο και παράγει δυσμενή – βλαπτικά έννομα αποτελέσματα μόνο έναντί του, οπότε αυτό αυτονόητα νομιμοποιείται προς άσκηση αίτησης ακύρωσης.

ββ) Η περίπτωση απόφασης κοινοτικού οργάνου με αποδέκτη άλλα πρόσωπα, που αφορά άμεσα και ατομικά το νομικό πρόσωπο

Μια απόφαση ενός κοινοτικού οργάνου μπορεί να έχει ονομαστικά έναν ή περισσότερους αποδέκτες, οι οποίοι, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν στην προηγούμενη περίπτωση, νομιμοποιούνται να την προσβάλλουν με αίτηση ακύρωσης.

Εκτός όμως από τον αποδέκτη, αίτηση ακύρωσης, κατά της ίδιας απόφασης, νομιμοποιείται να ασκήσει και ο ιδιώτης - νομικό πρόσωπο, εφόσον η απόφαση αυτή τον αφορά *άμεσα και ατομικά*. Η ερμηνεία των όρων *άμεσα και ατομικά* εναπόκειται, όμως, στο ίδιο το Δικαστήριο.

Μια κοινοτική απόφαση αφορά "*άμεσα*" τον μη αποδέκτη της - νομικό πρόσωπο - όταν παράγει αμέσως τα αποτελέσματά της έναντί του, δηλαδή όταν αναπτύσσει άμεση ισχύ και η εφαρμογή της δεν εξαρτάται από την παρεμβολή ενός τρίτου, κοινοτικού οργάνου ή κράτους μέλους. Αλλά και όταν απαιτείται η λήψη κάποιου εθνικού μέτρου εφαρμογής, δεν αίρεται η άμεση ισχύς, εφόσον το κράτος μέλος δεν διαθέτει οποιαδήποτε διακριτική ευχέρεια ως προς την εκτέλεση της κοινοτικής απόφασης αλλά εφαρμόζει τις επιταγές του κοινοτικού κανόνα²⁷⁸.

²⁷⁸ Βλ. ΔΕΚ, υποθέσεις 41, 44/70 (International Fruit Company κατά Επιτροπής), απόφαση της 13.05.1971, Συλλ.1969-1971, 783, C-103, 109/1978 (Usines de Beauport), απόφαση της 18.01.1979, Rec.1979, 17, 11/82 (Πειραϊκή-Πατραϊκή κ.λ.π. κατά Επιτροπής), απόφαση της 17.01.1985,

Μια κοινοτική πράξη, σύμφωνα με όσα έγιναν δεκτά για πρώτη φορά στην υπόθεση Plaumann, η οποία έκτοτε ακολουθείται σταθερά από τη νομολογία του²⁷⁹, αφορά “ατομικά” τον προσφεύγοντα όταν η πράξη, της οποίας δεν είναι αποδέκτης, τον θίγει λόγω ορισμένων ξεχωριστών ιδιοτήτων ή μιας πραγματικής κατάστασης που τον χαρακτηρίζει σε σχέση με κάθε άλλο πρόσωπο και έτσι τον εξατομικεύει κατά τρόπο ανάλογο προς αυτόν του αποδέκτη της κοινοτικής απόφασης²⁸⁰. Η δυνατότητα να προσδιοριστεί κατά προσέγγιση ο αριθμός ή η ταυτότητα των προσώπων επί των οποίων εφαρμόζεται συγκεκριμένο μέτρο ουδόλως συνεπάγεται ότι το εν λόγω μέτρο θεωρείται ότι αφορά τα πρόσωπα αυτά ατομικά²⁸¹.

Ο ατομικός και άμεσος σύνδεσμος απαιτείται να αποδεικνύεται εκ των προτέρων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν θα ελεγχθεί ακολούθως και η ύπαρξη εννόμου συμφέροντος, το οποίο πρέπει να είναι υπαρκτό και γεγεννημένο κατά τη στιγμή της εγέρσεως της αίτησης ή της προσφυγής καθώς και κατά τη συζήτηση αυτής²⁸².

Συλλ.1985, 207, 64/69 (Compagnie française commerciale et financière κατά Επιτροπής), απόφαση της 16.04.1970, Rec.1970, 221.

²⁷⁹ Σύμφωνα με όσα χαρακτηριστικά αναφέρονται στην απόφαση αυτή, «υποκείμενα δικαίου άλλα από τους αποδέκτες αποφάσεως δεν είναι δυνατό να ισχυριστούν ότι τα αφορά παρά μόνο αν η απόφαση αυτή τα θίγει λόγω ορισμένων αποκλειστικών ιδιοτήτων ή εξαιτίας μιας πραγματικής κατάστασης, η οποία τα χαρακτηρίζει σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, και, ως εκ τούτου, τα εξατομικεύει κατά τρόπο ανάλογο εκείνου του αποδέκτη της απόφασης». Με βάση τα κριτήρια αυτά, απορρίφθηκε αίτηση ακύρωσης, η οποία είχε ασκηθεί με επίκληση από τον προσφεύγοντα της ιδιότητας του ασκούντος εμπορική δραστηριότητα και αφορούσε απόφαση της Επιτροπής απευθυνόμενη σε κράτος μέλος για ζητήματα εισαγωγικού δασμού, διότι, κατά το Δικαστήριο, η προσβαλλόμενη πράξη αφορούσε τον προσφεύγοντα όπως κάθε άλλο ιδιώτη που θα επιθυμούσε να ασκήσει παρόμοια δραστηριότητα. Άρα, με την έννοια αυτή δεν τον αφορούσε ατομικά». Συναφείς και οι κρίσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις Deutsche Lebensmittelwerke κ.λπ. κατά Επιτροπής (ΔΕΚ, απόφαση της 21.05.1987, υπόθεση 97/85, Συλλ.1987, 2265), Cook κατά Επιτροπής (ΔΕΚ, απόφαση της 19.05.1993, υπόθεση 198/91, Συλλ.1993, I-2487), Matra κατά Επιτροπής (ΔΕΚ, απόφαση της 15.06.1993, υπόθεση 225/91, Συλλ.1993, I-3203), Spijker κατά Επιτροπής, (ΔΕΚ, απόφαση της 14.07.1983, υπόθεση 231/82, Συλλ.1983, 2559), καθώς και οι αποφάσεις του Πρωτοδικείου της 19.05.1994, στις υποθέσεις T-2/93 (Air France κατά Επιτροπής, Συλλ.1994, II-323) και T-465/93 (Consortio gruppo di azione locale «Murgia Messapica» κατά Επιτροπής, Συλλογή 1994, II-361).

²⁸⁰ Με βάση τα παραπάνω κριτήρια κρίθηκε ότι απόφαση της Επιτροπής απευθυνόμενη στα κράτη μέλη, με την οποία επιβάλλονται δασμοί στους Η/Υ που κατασκευάζονται από συγκεκριμένη εταιρία, αφορά ατομικά τόσο την κατασκευάστρια εταιρία όσο και τη θυγατρική της που ανήκει κατά 100% στην κατασκευάστρια εταιρία και παράλληλα έχει το αποκλειστικό δικαίωμα εισαγωγής των προϊόντων της ανωτέρω εταιρίας εντός της Κοινότητας. (ΔΕΚ, υπόθεση 294/81, Control Data κατά Επιτροπής, απόφαση της 17.03.1983, Rec.1983, 911).

²⁸¹ Χριστιανός, Η συμβολή του ΔΕΚ στην εφαρμογή της πολιτικής περιβάλλοντος – Η περίπτωση των ομαδικών προσφυγών, Νόμος και Φύση 1995, 34. Βλ. επίσης υποθέσεις ΔΕΚ 6/68 (Zuckerfabrik κατά Συμβουλίου), απόφαση της 11.07.1968, Rec.1968, 595 και 123/78 (UNICME), απόφαση της 16.03.1978, Rec.1978, 845.

²⁸² Σύμφωνα με όσα τονίσαμε παραπάνω μια πράξη που αφορά κάποιον άμεσα και ατομικά δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με εκείνη για την ακύρωση της οποίας ο ίδιος έχει άμεσο και ατομικό συμφέρον. Τέτοιο συμφέρον μπορεί πράγματι να υφίσταται, χωρίς η πράξη να αφορά άμεσα και ατομικά τον προσφεύγοντα ή μια πράξη να τον αφορά άμεσα και ατομικά, χωρίς όμως να είναι βλαπτική για τα συμφέροντά του.

Γίνεται, εύκολα αντιληπτή η εξαιρετική δυσκολία απόδειξης της προαναφερθείσας εξατομικεύσεως (*probatio diabolica*), γεγονός που περιορίζει τη νομιμοποίηση στις σπάνιες περιπτώσεις, όπου ο προσφεύγων μπορεί να αποδείξει ότι η επίδικη πράξη θα μπορούσε να είχε ληφθεί ως ατομική απόφαση με τον ίδιο ως αποκλειστικό σχεδόν αποδέκτη. Βρισκόμαστε δηλαδή ενώπιον ενός φαινομένου συνολικής προσωποποίησης του δικαιώματος άσκησης αίτησης ακύρωσης, καθώς το Δικαστήριο δεν δέχεται να είναι οι υποψήφιοι προσφεύγοντες απλώς *εξατομικεύσιμοι* αλλά απαιτεί να είναι *σαφώς εξατομικευμένοι*. Δεν αρκεί δηλαδή η θεωρητική δυνατότητα να προσδιοριστούν, σε μια ορισμένη χρονική στιγμή, τόσο ο αριθμός όσο και η ταυτότητα των ιδιωτών τους οποίους αφορά άμεσα και ατομικά η επίδικη απόφαση, αλλά απαιτείται η ταύτισή τους με τους ενδεχόμενους αποδέκτες της αποφάσεως ²⁸³.

γγ) Η περίπτωση αποφάσεως που έχει εκδοθεί με τη μορφή κανονισμού αλλά αφορά άμεσα και ατομικά το νομικό πρόσωπο

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ιδιώτες νομιμοποιούνται σε άσκηση αίτησης ακύρωσης μόνο κατά αποφάσεων κοινοτικού οργάνου. Επομένως, δεν συντρέχει περίπτωση νομιμοποίησης και παραδεκτής άσκησης αίτησης ακύρωσης κατά κοινοτικού κανονισμού ή οδηγίας.

Ωστόσο, κρίσιμη στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν είναι η νομική μορφή με την οποία εκδίδεται η προσβαλλόμενη πράξη. Ο κοινοτικός νομοθέτης θέλησε να αποκλείσει από τα κοινοτικά όργανα τη δυνατότητα να στερήσουν τον ιδιώτη από το δικαίωμα προς άσκηση αίτησης ακύρωσης κατά αποφάσεων που τον αφορούν άμεσα και ατομικά, με το να επιλέγουν τη μορφή του κανονισμού και στις περιπτώσεις που οι συγκεκριμένες διατάξεις φέρουν τα χαρακτηριστικά των αποφάσεων. Η επιλογή δηλαδή της μορφής δεν δύναται να μεταβάλλει τη φύση μιας κοινοτικής πράξεως. Το ΔΕΚ ήδη από την απόφαση της 14.12.1962²⁸⁴, υπογράμμισε την ουσιαστική διαφορά μεταξύ κανονισμού και απόφασης και τόνισε ότι η *εκτίμηση της νομικής φύσεως πράξεως εκδοθείσας από το Συμβούλιο ή την Επιτροπή δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την ονομασία της αλλά πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, κατά πρώτο λόγο, το αντικείμενο και το περιεχόμενό της*. Συνοπτικά, εκείνο που διαφοροποιεί την απόφαση από τον κανονισμό είναι ότι η απόφαση δεν θέτει αντικειμενικό δίκαιο, έχει περιορισμένο αριθμό προσώπων που αφορά²⁸⁵, και, είτε απευθύνεται σε κράτος μέλος

²⁸³ Πέρρα, Αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών στην κοινοτική έννομη τάξη : Δεδομένο ή ζητούμενο; 2006, 49.

²⁸⁴ C-16,17/62 (Fruit and Vegetables Case), Συλλ.1954-1964, σ.829. Ομοίως, στην υπόθεση Codorniu κατά Συμβουλίου (C-309/1989), απόφαση της 18.05.94, Συλλ.1994, I-1853.

²⁸⁵ ΔΕΚ, υπόθεση 25/62 (Plaumann κατά Επιτροπής), απόφαση της 15.07.1963, Συλλ.1954-1964, 937.

είτε αποτελεί ατομική διοικητική πράξη, παράγει έννομα αποτελέσματα μόνο έναντι των αποδεκτών της και δεσμεύει μόνο αυτούς²⁸⁶. Αντίθετα, ο κανονισμός έχει γενική ισχύ, εισάγει κανόνες γενικούς και αφηρημένους και η εφαρμογή του πραγματοποιείται βάσει μιας αντικειμενικής πραγματικής ή νομικής κατάστασης που καθορίζει η πράξη σε σχέση με το σκοπό της²⁸⁷. Μόνο, όμως, το γεγονός ότι τα θιγόμενα πρόσωπα μπορούν να καθοριστούν αριθμητικά ή και ονομαστικά δεν αίρει την ιδιότητα του μέτρου ως κανονισμού, εφόσον είναι εφαρμοστέο βάσει αντικειμενικών, πραγματικών ή νομικών προϋποθέσεων που ορίζει το ίδιο το μέτρο²⁸⁸.

Σε όλες τις περιπτώσεις, όπου κοινοτικές πράξεις, αν και έχουν περιβληθεί τον τύπο του κανονισμού, στην ουσία φέρουν όλα τα χαρακτηριστικά των αποφάσεων, η αίτηση ακύρωσης, καίτοι στρέφεται κατά κανονισμού ή οδηγίας, ασκείται παραδεκτά, εφόσον βεβαίως συντρέχουν και οι λοιπές, αναφερόμενες στις δύο προηγούμενες περιπτώσεις προϋποθέσεις (κανονισμός με αποδέκτη το νομικό πρόσωπο ή κανονισμός που αφορά άμεσα και ατομικά το νομικό πρόσωπο). Κατά συνέπεια, ένα μέτρο δεν μπορεί να προσβληθεί όταν εφαρμόζεται επί αντικειμενικώς διαμορφωμένων καταστάσεων και παράγει έννομα αποτελέσματα έναντι κατηγοριών προσώπων που καθορίζονται κατά τρόπο «γενικό και αφηρημένο». Αυτό σημαίνει ότι τα υποκείμενα δικαίου που νομιμοποιούνται να προσβάλλουν μια κοινοτική πράξη πρέπει να σχηματίζουν υποχρεωτικά έναν κλειστό κύκλο, επαρκώς οριοθετημένο. Τελικά, η ευθεία πρόσβαση ιδιώτη στο κοινοτικό δικαιοδοτικό σύστημα κατά κοινοτικής κανονιστικής πράξης εξαρτάται απόλυτα από την εκτίμηση του ίδιου του κοινοτικού δικαστή ως προς την ύπαρξη στο πρόσωπο του προσφεύγοντος άμεσου και ατομικού συνδέσμου με την εν λόγω πράξη²⁸⁹.

Τα ανωτέρω, αν και κατά το γράμμα του νόμου αφορούν μόνο τους κανονισμούς, εντούτοις γίνεται δεκτό ότι καταλαμβάνουν και τις κοινοτικές πράξεις που επιγράφονται ως οδηγίες καθώς και κάθε άλλη πράξη η οποία, αν και δεν έχει εκδοθεί ως απόφαση, παρά ταύτα έχει τα χαρακτηριστικά απόφασης²⁹⁰.

δδ) Η περίπτωση παραλείψεως κοινοτικού οργάνου να εκδώσει απόφαση με αποδέκτη το ίδιο το νομικό πρόσωπο ή τρίτο πρόσωπο

²⁸⁶ Κανελλόπουλος (2003), 440.

²⁸⁷ ΔΕΚ, υπόθεση 307/81 (Aluisie κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), απόφαση της 06.10.1982, Συλλ.1982, 3463.

²⁸⁸ ΔΕΚ, υπόθεση 101/76 (Koninklijke Scholten Honig), απόφαση της 05.05.1977, Συλλ.1977, 797.

²⁸⁹ «C'est dans l'appréciation faite par le juge de ce lien direct et individuel que réside la clé du problème», Βηλαράς (2003), 27, σημ. 30.

²⁹⁰ Κανελλόπουλος (2003), 441.

Η νομιμοποίηση ιδιώτη – νομικού προσώπου σε άσκηση προσφυγής κατά παράλειψης κοινοτικού οργάνου προϋποθέτει ότι ο προσφεύγων ιδιώτης θα αποδείξει όχι απλώς ότι το αρμόδιο όργανο παρέλειψε γενικά να εκδώσει πράξη αλλά ότι *παρέλειψε να του απευθύνει πράξη (εκτός συστάσεως ή γνώμης)* της οποίας ο προσφεύγων ιδιώτης είναι αποδέκτης. Η μόνη όμως πράξη που απευθύνεται σε ιδιώτη είναι η απόφαση. Ορισμένοι γενικοί εισαγγελείς και, εν τέλει, και η κοινοτική νομολογία, προσπάθησαν να αμβλύνουν αυτόν τον περιορισμό, δεχόμενοι ότι ο ιδιώτης δύναται να προσφύγει και κατά παράλειψης έκδοσης πράξης της οποίας, έστω και αν δεν είναι αποδέκτης, αυτή τον αφορά άμεσα και ατομικά²⁹¹, με την έννοια που ανωτέρω εκτίθεται.

δ) Η αμφισβήτηση της νομολογίας και οι περιπτώσεις επαναπροσδιορισμού της θέσης του Δικαστηρίου

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, για τη νομιμοποίηση του νομικού προσώπου - ιδιώτη απαιτείται αυτό να είναι σαφώς εξατομικευμένο κατά τρόπο ανάλογο προς αυτόν του αποδέκτη της κοινοτικής απόφασης. Η νομολογία, μάλιστα, όπως έχουμε ήδη εκθέσει, περιορίζει τις δυνατότητες ασκήσεως αίτησης ακύρωσης στις οριακές περιπτώσεις, όπου το νομικό πρόσωπο μπορεί να αποδείξει ότι η επίδικη πράξη θα μπορούσε να είχε εκδοθεί ως ατομική απόφαση με τον ίδιο ως αποκλειστικό σχεδόν αποδέκτη.

Η παραπάνω αυστηρή προσέγγιση της έννοιας της “ατομικότητας”, ως όρου για τη νομιμοποίηση του ιδιώτη - νομικού προσώπου προς άσκηση αίτησης ακύρωσης, επικρίθηκε από τη θεωρία²⁹² με επιχειρήματα ότι δεν συνάδει με τις αρχές της νομιμότητας και της αποτελεσματικής έννομης προστασίας στο κοινοτικό σύστημα δικαστικής προστασίας. Το Δικαστήριο αντέκρουσε τις απόψεις αυτές προβάλλοντας ως επιχειρήματα ότι ο ιδιώτης μπορεί να τύχει έμμεσης έννομης προστασίας από τα εθνικά δικαστήρια, ενεργοποιώντας τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής²⁹³. Με άλλα λόγια δηλαδή, το

²⁹¹ ΔΕΚ, υπόθεση 15/70 (Chevalley κατά Επιτροπής), απόφαση της 18.11.1970, Συλλ.1969-1971, σ.527, σκ.6 : «...όπως ακριβώς το ά. 230 ΣΕΚ παρέχει στα άτομα τη δυνατότητα ασκήσεως προσφυγής ακύρωσης κατά πράξεως ενός οργάνου της οποίας δεν είναι αποδέκτες, η οποία, όμως, τα αφορά άμεσα και ατομικά, το ά. 232 ΣΕΚ πρέπει να ερμηνευτεί κατά την έννοια ότι τους παρέχει επίσης τη δυνατότητα ασκήσεως προσφυγής παραλείψεως κατά οργάνου το οποίο παρέλειψε να εκδώσει πράξη που τα αφορούσε άμεσα και ατομικά. Πράγματι, η δυνατότητα των ιδιωτών να επικαλεστούν τα δικαιώματά τους δεν μπορεί να εξαρτηθεί από το εάν το συγκεκριμένο όργανο ενεργεί ή παραλείπει να ενεργήσει», ομοίως ΠΕΚ, υποθέσεις 79/96 (Camar κατά Επιτροπής), διάταξη της 21/03/1997, Rec.1997, II-403, T-260/97 (Camar κατά Επιτροπής και Συμβουλίου), απόφαση της 13/07/2005, Rec.2005, II-2741, T-117/98 (Camar & Tico κατά Επιτροπής και Συμβουλίου), απόφαση της 8.6.2000.

²⁹² Πέρρα (2006), 99 επ., Βήλαρας (2003), 23,28.

²⁹³ ΔΕΚ, υπόθεση 244/80 (Foglia), απόφαση της 16.12.1981, Συλλ.1981, 3045.

Δικαστήριο υπέδειξε τη διαδικασία του άρθρου 234 ΣΕΚ ως τον τρόπο με τον οποίο οι ιδιώτες θα παρακάμψουν τους περιορισμούς στην άσκηση αίτησης ακύρωσης ενώπιον του Δικαστηρίου.

Ωστόσο, οι επικρίσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την έκδοση δικαστικών αποφάσεων, δια των οποίων επιχειρήθηκε η άμβλυνση της αυστηρής ερμηνείας των διατάξεων που αφορούν την απαίτηση εξατομίκευσης και η ερμηνευτική διεύρυνση της ενεργητικής νομιμοποίησης των ιδιωτών - νομικών προσώπων.

Κατ' αρχάς στην υπόθεση *Stichting Greenpeace Council* κατά της Επιτροπής²⁹⁴, το ΔΕΚ έκρινε μεν απαράδεκτη ασκηθείσα προσφυγή περιβαλλοντικών οργανώσεων, μεταξύ άλλων, όμως, και για το λόγο ότι οι προσφεύγοντες ετύγχαναν πλήρους προστασίας από τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία μπορούσαν ενδεχομένως να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Από την αιτιολογία αυτή αντλήθηκε το εξ αντιδιαστολής επιχείρημα ότι είναι κατ' εξαίρεση παραδεκτές οι ευθείες προσφυγές ιδιωτών κατά κοινοτικών μέτρων, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι προσφεύγοντες δεν διαθέτουν, βάσει του εθνικού δικαίου, κανένα αποτελεσματικό μέσο για να προκαλέσουν την υποβολή αίτησης έκδοσης προδικαστικής απόφασης σχετικά με το κύρος των προσβαλλόμενων μέτρων.

Η νομολογία αυτή αποτέλεσε το έναυσμα για την αμφισβήτηση της ορθότητας των παραδοσιακών κριτηρίων ερμηνείας της έννοιας "*πράξη που αφορά άμεσα και ατομικά έναν ιδιώτη*"²⁹⁵. Στην υπόθεση *Union de Pequenos Agricultores* κατά Συμβουλίου²⁹⁶, το ΔΕΚ, όμως, ξεκαθάρισε με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο ότι τα τυχόν κενά του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, στο βαθμό που αυτά θα μπορούσαν να αποδειχθούν μετά από συγκεκριμένο έλεγχο από τον κοινοτικό δικαστή των εθνικών δικονομικών κανόνων, δεν μπορούν να αποτελέσουν κριτήριο του παραδεκτού της ενώπιον του κοινοτικού δικαστή προσφυγής ιδιωτών κατά κοινοτικών κανονιστικών πράξεων διότι ένα τέτοιου είδους σύστημα θα απαιτούσε σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση (*in concreto*) από τον κοινοτικό δικαστή να εξετάζει και να ερμηνεύει το εθνικό δικονομικό δίκαιο, πράγμα το οποίο θα υπερέβαινε την αρμοδιότητά του που έγκειται στον έλεγχο της νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων.

Σημαντική, εξίσου, υπήρξε η απόπειρα στην υπόθεση *Jego-Quere et Cie SA* κατά Επιτροπής²⁹⁷, η οποία εκδικάστηκε ενώπιον του Πρωτοδικείου, με αφορμή το παραδεκτό αίτησης ακύρωσης γαλλικής ανώνυμης εταιρείας κατά Κανονισμού της Επιτροπής. Στην υπόθεση

²⁹⁴ C-321/95 P, απόφαση της 02.04.1998, Συλλ.1998, I-1651.

²⁹⁵ *Πέρα* (2006), 100επ.

²⁹⁶ C-50/00 P, απόφαση της 25.07.2002, Συλλ.2002, I-6677.

²⁹⁷ T-177/01, απόφαση της 03.05.2002, Συλλ.2002, II-2365.

αυτή συντελέσθηκε ουσιαστική νομολογιακή καμπή στο ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης των ιδιωτών. Συγκεκριμένα, το ΠΕΚ, επικαλούμενο το δικαίωμα κάθε προσώπου στην αποτελεσματική έννομη προστασία, εξέτασε αν τα εναλλακτικά μέτρα που παρέχονται στον ιδιώτη προκειμένου να προσφύγει ενώπιον του κοινοτικού δικαστή (άρθρα 234, 235, 288 ΣΕΚ), λειτουργούν αποτελεσματικά στην περίπτωση αυτή. Το ερώτημα που τέθηκε ήταν αν ο ιδιώτης δύναται να προσβάλει μια διάταξη γενικής ισχύος στην περίπτωση που η διάταξη τον αφορά μεν άμεσα αλλά όχι ατομικά, υπό την μέχρι τούδε ερμηνεία του όρου, όπως την είχε δεχθεί το ΔΕΚ στην υπόθεση Plaumann.

Το ΠΕΚ δέχθηκε τελικά ότι μια κοινοτική διάταξη γενικής ισχύος, η οποία αφορά άμεσα ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο, «το αφορά επίσης ατομικά αν επηρεάζει κατά τρόπο σαφή και ενεστώτα τη νομική του κατάσταση, περιορίζοντας τα δικαιώματά του ή επιβάλλοντάς του υποχρεώσεις. Ο αριθμός ή η κατάσταση άλλων προσώπων που επηρεάζονται επίσης ή δυνητικώς από την εν λόγω διάταξη δεν αποτελούν εκτιμήσεις ασκούμενες επιρροή». Το κριτήριο δηλαδή που εν τέλει προκρίθηκε ήταν αν το συγκεκριμένο κοινοτικό μέτρο έχει για τον προσφεύγοντα, κατά τρόπο παρόντα και μη επιδεχόμενο αμφιβολία, αναλόγως και των περιστάσεων της νομικής και πραγματικής του θέσης, σημαντικές αρνητικές συνέπειες για τα συμφέροντά του ή αν έστω μια τέτοια εξέλιξη φαντάζει εξαιρετικά πιθανή. Με την απόφαση αυτή εξαλείφεται το παράδοξο της ισχύουσας μέχρι τότε νομολογίας ότι όσο πιο ευρύς είναι ο κύκλος των θιγομένων από μια κοινοτική πράξη προσώπων τόσο πιο λίγες είναι οι πιθανότητες να κριθεί παραδεκτή η κατ' αυτής ευθεία προσφυγή ιδιώτη και να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική έννομη προστασία του.

Τελικά, όμως, η Ολομέλεια του ΔΕΚ²⁹⁸ απέκρουσε και αυτή την προσπάθεια ερμηνευτικής διεύρυνσης της προϋπόθεσης ενεργητικής νομιμοποίησης των μη προνομιούχων διαδίκων και ακολούθησε την παγιωμένη του νομολογία, σύμφωνα με την οποία το σύστημα ενδίκων βοηθημάτων και διαδικασιών για τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων που καθιερώνει η ΣΕΚ με τα άρθρα 230 (αίτηση ακύρωσης), 234 (προδικαστική παραπομπή), 235 (αγωγή αποζημιώσεως), 241 (ένσταση παρανομίας) και 288 παρ. 2 (εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας) της Συνθήκης είναι πλήρες και ανταποκρίνεται ικανοποιητικά στο αίτημα φυσικών ή νομικών προσώπων για παροχή αποτελεσματικής έννομης προστασίας.

²⁹⁸ C-263/02.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' : Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΠΕΡΙ ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗΣ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Σύμφωνα με όσα έχουμε ήδη τονίσει, η θεμελίωση της ενεργητικής νομιμοποίησης προϋποθέτει την εξατομίκευση του προσφεύγοντος νομικού προσώπου - ιδιώτη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να περιορίζει τη σχετική δυνατότητα του μόνο στις περιπτώσεις εκείνες, όπου το νομικό πρόσωπο μπορεί να αποδείξει ότι η επίδικη πράξη θα μπορούσε να είχε εκδοθεί ως ατομική απόφαση με τον ίδιο ως αποκλειστικό σχεδόν αποδέκτη.

Η παραπάνω αυστηρή προσέγγιση της έννοιας της “ατομικότητας” της απόφασης, ως όρου για τη νομιμοποίηση του ιδιώτη - νομικού προσώπου προς άσκηση αίτησης ακύρωσης δεν επιλύει ευθέως το αντίστοιχο ζήτημα νομιμοποίησης που ανακύπτει σε ορισμένες ειδικότερες κατηγορίες υποθέσεων με αντίστοιχα ή σχετικά διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά. Από τις υποθέσεις αυτές θα εστιάσουμε αφενός στο ζήτημα της νομιμοποίησης των νομικών προσώπων που έχουν ως σκοπό την εξυπηρέτηση συλλογικών συμφερόντων και στην ειδικότερη περίπτωση της νομιμοποίησης των περιβαλλοντικών οργανώσεων σε συναφή με τους καταστατικούς τους σκοπούς ζητήματα, αφετέρου στο ζήτημα της νομιμοποίησης προς άσκηση αγωγής αποζημίωσης για ζημία την οποία προβάλλει ότι υπέστη νομικό πρόσωπο συνεπεία κοινοτικής πράξης ή παράλειψης, την οποία, όμως δεν νομιμοποιείται να προσβάλλει, είτε διότι αυτή δεν συνιστά απόφαση είτε διότι, αν και πρόκειται για απόφαση, δεν αφορά τον ιδιώτη άμεσα και ατομικά.

Περαιτέρω, η αυστηρότητα της νομολογίας στο ζήτημα της εξατομίκευσης αμβλύνεται σε διάφορες κατηγορίες υποθέσεων, που αφορούν σημαντικούς τομείς κοινοτικού ενδιαφέροντος. Πρόκειται για τις περιπτώσεις πράξεων που επιβάλλουν δασμό αντιντάμπινγκ καθώς και των αποφάσεων που εκδίδονται κατ' εφαρμογή των διατάξεων των κοινοτικών συνθηκών στον τομέα του ανταγωνισμού και των κρατικών ενισχύσεων, οι οποίες από τη φύση τους κατ' εξοχήν αφορούν ιδιώτες - νομικά πρόσωπα, όπου το Δικαστήριο ακολουθεί μια λιγότερο περιοριστική ερμηνεία.

2. Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

α) Η νομιμοποίηση των συλλογικών φορέων εν γένει

Το ζήτημα της νομιμοποίησης στην περίπτωση αυτή σχετίζεται με το εάν παραδεκτώς ασκούν προσφυγή νομικά πρόσωπα τα οποία έχουν ως σκοπό την προστασία των συμφερόντων των μελών τους, φυσικών ή νομικών προσώπων. Το Δικαστήριο αντιμετώπισε με δυσπιστία τις διάφορες μορφές συλλογικής δράσης, θεωρώντας ότι, στις σχετικές περιπτώσεις, κατεξοχήν φορέας των δικονομικών δικαιωμάτων είναι τα φυσικά πρόσωπα. Ειδικότερα, κατά τη νομολογία, πράξη η οποία θίγει τα γενικά συμφέροντα μιας κατηγορίας πολιτών δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αφορά ατομικά την ένωση η οποία έχει συσταθεί για να προωθεί τα συλλογικά συμφέροντα της κατηγορίας αυτής και, συνεπώς, η ένωση αυτή δεν νομιμοποιείται να ασκήσει αίτηση ακυρώσεως. Με βάση τα προηγούμενα, πράξη θίγουσα τα γενικά συμφέροντα μιας κατηγορίας επιχειρηματιών δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αφορά ατομικά την ένωση που τους αντιπροσωπεύει²⁹⁹.

β) Η νομιμοποίηση των περιβαλλοντικών οργανώσεων

Με δεδομένη τη σημασία της πρόληψης και της ανάγκης για αποτροπή της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, η αναγνώριση της δυνατότητας άσκησης προσφυγής κατά κοινοτικής πράξης έχει ιδιαίτερη σημασία στον ευαίσθητο χώρο της περιβαλλοντικής προστασίας. Ωστόσο, οι κοινοτικές πράξεις, οι οποίες ενδέχεται να υποβαθμίζουν το περιβάλλον, δεν απευθύνονται σε όσους επιθυμούν να τις προσβάλουν. Το ζήτημα, στην περίπτωση των νομικών προσώπων, των οικολογικών οργανώσεων και των εν γένει ΜΚΟ και φορέων που καταστατικά έχουν ως σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, είναι αν αυτοί θίγονται «άμεσα και ατομικά», αν δηλαδή νομιμοποιούνται ενεργητικά σε άσκηση αίτησης ακύρωσης για να εναντιωθούν σε κοινοτικές αποφάσεις που επιφέρουν υποβάθμιση του περιβάλλοντος, όπως π.χ. πράξεις που, ενώ λαμβάνονται στο πλαίσιο της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής, παραβιάζουν μία από τις θεμελιώδεις οικολογικές αρχές, οι οποίες κατοχυρώνονται στο άρθρο 174 ΣΕΚ ή κοινοτικά μέτρα που ενώ υπηρετούν έναν κοινοτικό στόχο, πλήττουν με τρόπο δυσανάλογο το αγαθό του περιβάλλοντος.

Ελκυστική φαίνεται η ιδέα της αναγνώρισης ειδικής δικονομικής θέσης στις περιβαλλοντικές οργανώσεις, η οποία έχει εφαρμοστεί με επιτυχία σε ορισμένα συστήματα δικαίου, μεταξύ των οποίων και στο ελληνικό, στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω. Η αναγνώριση αυτή εγγυάται το δικαστικό έλεγχο των διοικητικών ή κανονιστικών πράξεων

²⁹⁹ ΔΕΚ, υποθέσεις 16/62 και 17/62 (Confédération nationale des producteurs de fruits et légumes), απόφαση της 14.12.1962, Συλλ.1954-1964, 829, 19/62 έως 22/62 (Fédération nationale de la boucherie en gros), απόφαση της 14.12.1962, Rec.1962, 948, 117/86 (UFADE κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), απόφαση της 05.11.1986, Συλλ.1986, 3252.

με τις οποίες διακυβεύεται η προστασία του περιβάλλοντος, ακόμα και όταν κανένα φυσικό πρόσωπο δεν νομιμοποιείται ενεργητικώς να κινήσει την ακυρωτική διαδικασία. Επίσης, δι' αυτού του τρόπου εξασφαλίζεται επαρκής έννομη προστασία υπέρ των διοικουμένων που, ενώ θίγονται από μια πράξη με αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον, δεν απαρτίζουν έναν κλειστό κύκλο ώστε να στραφούν ευθέως εναντίον της³⁰⁰.

Η νομολογία πάντως δεν φάνηκε πρόθυμη για άμβλυνση των κριτηρίων και απέκλεισε τη νομιμοποίηση σε άσκηση προσφυγής κατά κοινοτικής πράξης στον τομέα του περιβάλλοντος.

Το ζήτημα τέθηκε μετ' επιτάσεως, κυρίως, στην υπόθεση *Stichting Greenpeace Council κατά Επιτροπής*³⁰¹, όπου περιβαλλοντικές οργανώσεις αμφισβήτησαν το κύρος απόφασης της Επιτροπής με την οποία είχε χορηγηθεί κοινοτική επιδότηση για την κατασκευή σταθμών ηλεκτρικής ενέργειας. Το Δικαστήριο όμως απέρριψε ως απαράδεκτη την προσφυγή με την αιτιολογία ότι η προσβαλλόμενη απόφαση δεν αφορούσε τους αιτούντες ατομικά, επαναλαμβάνοντας την πάγια νομολογία, σύμφωνα με την οποία μια ένωση, η οποία έχει συσταθεί για να προωθεί συλλογικά συμφέροντα μιας κατηγορίας πολιτών, δεν νομιμοποιείται ενεργητικά να προσβάλλει πράξη κοινοτικού οργάνου που θίγει τα συμφέροντα της κατηγορίας αυτής, αν τα μέλη της δεν νομιμοποιούνται ατομικά προς τούτο.

Η απόφαση αυτή, επίσης, όρθωσε τρία σημαντικά εμπόδια στην παραδεκτή άσκηση προσφυγής κατά κοινοτικής πράξης που ενδέχεται να επηρεάζει αρνητικά το περιβάλλον : πρώτον, θεωρεί ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, αν υφίσταται, δεν θίγει ατομικά τους προσφεύγοντες αλλά τους αφορά γενικά και αόριστα. Δεύτερον, δέχεται ότι τέτοια υποβάθμιση δεν μπορεί να καταλογισθεί ευθέως στη δραστηριότητα των κοινοτικών οργάνων, οπότε ελλείπει η προϋπόθεση του άμεσου χαρακτήρα των συνεπειών της προσβαλλομένης επί της προσωπικής σφαίρας των προσφευγόντων. Τρίτον, η νομιμοποίηση νομικών προσώπων και περιβαλλοντικών ενώσεων σε υποθέσεις με αυτό το αντικείμενο δεν είναι απαραίτητη, καθώς τα εθνικά δικονομικά συστήματα παρέχουν πλήρη προστασία σε όσα υποκείμενα δικαίου επιθυμούν να διαφυλάξουν τα δικαιώματα που τους αναγνωρίζει το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος.

Στην παραπάνω θέση του Δικαστηρίου, συνεπή με τις πάγιες νομολογιακές του παραδοχές για την έννοια του γράμματος των συναφών διατάξεων της ΣΕΚ³⁰², ενυπάρχει βεβαίως και σκοπιμότητα, καθώς τυχόν

³⁰⁰ Δελλής, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος, Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη, 1998, 355.

³⁰¹ C-321/95 P, απόφαση της 02.04.1998, Συλλ.1998, I-1651.

³⁰² Η αναγνώριση στις οικολογικές οργανώσεις μιας ιδιαίτερης δικονομικής προστασίας φαίνεται να προσκρούει στο γράμμα του ά. 230 ΣΕΚ, στο μέτρο που ισοδυναμεί με τη διαμόρφωση μιας τρίτης ομάδας εν δυνάμει προσφευγόντων, καθώς, όπως παρατηρεί ο Γενικός Εισαγγελέας στην υπόθεση

άμβλυνση των προϋποθέσεων του παραδεκτού για τις οικολογικές οργανώσεις θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με τρόπο καταχρηστικό για την παράκαμψη των δικονομικών εμποδίων που βαρύνουν τα φυσικά πρόσωπα. Και αυτό γιατί οι πολίτες που δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν από μόνοι τους προσφυγή, θα αποκτούσαν πρόσβαση δια της συστάσεως περιβαλλοντικών συλλόγων.

Με βάση τα ανωτέρω, τα νομικά πρόσωπα, οι ενώσεις προσώπων και οι ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος δεν νομιμοποιούνται να προσφύγουν άμεσα στο Δικαστήριο, όταν τα κοινοτικά όργανα παραλείπουν να λάβουν αποφάσεις για θέματα που αφορούν το περιβάλλον και, επομένως, δεν τους αναγνωρίζεται από την κοινοτική έννομη τάξη ιδιαίτερη δικονομική θέση³⁰³.

3. Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΕΠΙ ΑΓΩΓΗΣ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΣ

α) Η αρχική άποψη του Δικαστηρίου

Η αγωγή αποζημιώσεως ασκείται από τον ιδιώτη - νομικό πρόσωπο, για την αποκατάσταση της ζημίας, την οποία, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, υπέστη από πράξη ή παράλειψη κοινοτικού οργάνου. Στην παρούσα ενότητα θα περιοριστούμε να ερευνήσουμε αν ο ιδιώτης - νομικό πρόσωπο νομιμοποιείται να εγείρει αγωγή αποζημίωσης κατά της Κοινότητας για ζημία την οποία υπέστη συνεπεία κοινοτικής πράξης ή παράλειψης, την οποία, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, δεν νομιμοποιείται να προσβάλλει, είτε διότι αυτή δεν συνιστά απόφαση είτε διότι, αν και πρόκειται για απόφαση, δεν αφορά τον ιδιώτη άμεσα και ατομικά. Το ίδιο επίσης ζήτημα ανακύπτει και στις περιπτώσεις στις οποίες ο ιδιώτης δεν προσέβαλλε λόγω εκπνοής της σχετικής προθεσμίας την πράξη ή παράλειψη.

Το ερώτημα αυτό ετέθη για πρώτη φορά ενώπιον του ΔΕΚ στην υπόθεση Plaumann, όπου ο ιδιώτης ζητούσε αποζημίωση για ζημία που είχε προκληθεί από απόφαση της Επιτροπής με αποδέκτη άλλα πρόσωπα, η οποία, στο πλαίσιο της προσφυγής ακύρωσης, κρίθηκε ότι δεν

Greenpeace, «μεταξύ των προνομιάχων διαδίκων του δεύτερου εδαφίου, οι οποίοι δεν χρειάζεται να επικαλεσθούν κάποιο έννομο συμφέρον και των διαδίκων του τέταρτου εδαφίου, οι οποίοι πρέπει να θίγονται άμεσα και ατομικά από την προσβαλλόμενη πράξη, παρεμβάλλονται οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, η ενεργητική νομιμοποίηση των οποίων θα τεκμαίρεται κάθε φορά που η προσβαλλόμενη πράξη έχει ως αντικείμενο το περιβάλλον ή επιπτώσεις σε αυτό».

³⁰³ Κατά συνέπεια, η μόνη δυνατότητα προσφυγής των ΜΚΟ σε δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων είναι όταν έχει ήδη ξεκινήσει η διαδικασία της προσφυγής κατά κράτους μέλους από τους νομιμοποιούμενους από τις Συνθήκες (Επιτροπή ή κράτος μέλος), οπότε δύναται να γίνει δεκτή από το ΔΕΚ η παρέμβαση της ΜΚΟ, εάν αυτό κρίνει ότι έχει έννομο συμφέρον προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση του προσφεύγοντος (Καλλία - Αντωνίου, Οι υποχρεώσεις της Ελλάδας και τα δικαιώματα Ελλήνων πολιτών από την κοινοτική νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος, 1987, 200).

αφορούσε άμεσα και ατομικά τον επικαλούμενο τη ζημία. Το Δικαστήριο απέρριψε την αγωγή όχι ως απαράδεκτη αλλά ως αβάσιμη, με την αιτιολογία ότι ένα διοικητικό μέτρο το οποίο δεν έχει ακυρωθεί δεν μπορεί καθεαυτό να αποτελέσει παράνομη πράξη που προκαλεί ζημία σ' αυτούς των οποίων τα συμφέροντα θίγει, το δε Δικαστήριο δεν μπορεί με το ένδικο βοήθημα της αγωγής να λάβει μέτρα τα οποία θα ακύρωναν τις νομικές συνέπειες αποφάσεων οι οποίες δεν έχουν ακυρωθεί. Ειδικά, θα επρόκειτο για καταστρατήγηση των άρθρων 230 και 232 ΣΕΚ, αφού με την αγωγή αποζημίωσης θα εδίδετο στο ιδιώτη ένα μέσο προσβολής των πράξεων ή παραλείψεων εκείνων, τις οποίες δεν δικαιούνται να προσβάλλει. Το Δικαστήριο, δηλαδή, δέχθηκε ότι η αγωγή αποζημίωσης δεν αποτελεί αυτοτελές μέσο παροχής έννομης προστασίας αλλά εξαρτάται από την προηγούμενη επιτυχή άσκηση της αίτησης ακύρωσης ή της προσφυγής κατά παραλείψεως³⁰⁴. Επομένως, για την παραδεκτή άσκηση αγωγής αποζημίωσης, προς αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από κοινοτική πράξη ή παράλειψη, απαιτείται προηγουμένως η ακύρωση της κοινοτικής αυτής πράξης ή παράλειψης.

β) Ο επαναπροσδιορισμός της θέσης του Δικαστηρίου

Το Δικαστήριο, μετά την έκδοση της παραπάνω απόφασης, αντιμετώπισε το ίδιο θέμα στο πλαίσιο των υποθέσεων *Lutticke, Schoppenstedt και Compagnie d'Approvisionnement*³⁰⁵, όπου προβλήθηκε από ιδιώτες αξίωση αποζημίωσης για πράξεις και παραλείψεις κοινοτικών οργάνων, τις οποίες ο ζημιωθείς δεν ενομιμοποιείτο να προσβάλλει με αίτηση ακύρωσης ή προσφυγή παράλειψης ενώπιον του Δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο, με τις αποφάσεις του στις υποθέσεις αυτές, εγκατέλειψε οριστικά τη νομολογία του στην υπόθεση *Plaumann*, δεχόμενο ότι η αγωγή αποζημίωσης αποτελεί ανεξάρτητο ένδικο βοήθημα με ιδιαίτερη αποστολή μέσα στο σύστημα ένδικης προστασίας του κοινοτικού δικαίου. Η άσκησή της, κατά τη νομολογία αυτή, τελεί υπό προϋποθέσεις, οι οποίες υπαγορεύονται από τον ιδιαίτερο σκοπό που επιτελεί εντός του συστήματος αυτού. Η αγωγή δηλαδή διαφέρει από την αίτηση ακύρωσης ως προς το ότι σκοπός της δεν είναι η κατάργηση ενός κοινοτικού μέτρου αλλά η αποκατάσταση της ζημίας η οποία προκλήθηκε από ένα κοινοτικό όργανο κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του. Επομένως, στις περιπτώσεις αυτές ο ιδιώτης νομιμοποιείται να εγείρει αγωγή αποζημίωσης για ζημία προκληθείσα από κοινοτική πράξη ή παράλειψη, χωρίς να απαιτείται η προηγούμενη

³⁰⁴ Κανελλόπουλος (2003), 519επ.

³⁰⁵ ΔΕΚ, υποθέσεις 4/69 (*Lutticke κατά Επιτροπής*), Συλλ.1971, 325, 5/71 (*Schoppenstedt κατά Συμβουλίου*), Συλλ.1971, 975, 9,11/71 (*Compagnie d'Approvisionnement*), Συλλ.1972, 391.

ακύρωσή της, ακόμη και αν πρόκειται για πράξη ή παράλειψη, την οποία δεν νομιμοποιούνται να προσβάλλουν ιδιώτες με αίτηση ακύρωσης ή προσφυγή παράλειψης.

Το ζήτημα της σχέσης της προσφυγής ακύρωσης με την αγωγή αποζημίωσης μεταγενέστερα ετέθη και πάλι στις περιπτώσεις στις οποίες δεν ασκήθηκε εμπροθέσμως αίτηση ακύρωσης, είτε διότι ο ιδιώτης παρέλειψε να την ασκήσει είτε διότι η ζημία προέκυψε μετά την εκπνοή της προθεσμίας, οπότε γεννήθηκε το ερώτημα εάν είναι δυνατόν να εγερθεί αγωγή αποζημίωσης για την προκληθείσα ζημία.

Με την απόφαση Krohn³⁰⁶ το ΔΕΚ επεσήμανε και πάλι τον αυτοτελή χαρακτήρα της αγωγής αποζημίωσης και τόνισε ότι η ύπαρξη ατομικής απόφασης που έχει καταστεί οριστική, λόγω μη άσκησης αίτησης ακύρωσης, δεν συνιστά κώλυμα για το παραδεκτό μιας τέτοιας αγωγής. Κατά συνέπεια, απόφαση που κατέστη οριστική λόγω παρόδου της προθεσμίας δύναται να θεμελιώσει εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας. Περαιτέρω, το ΔΕΚ, προκειμένου να αιτιολογήσει την άρνησή του να εφαρμόσει στην προκειμένη υπόθεση τη θέση που είχε υιοθετήσει στην υπόθεση Plaumann, τόνισε ότι η νομολογία Plaumann αφορά μόνο την εξαιρετική περίπτωση όπου με την αγωγή αποζημίωσης επιδιώκεται η καταβολή ποσού, το ύψος του οποίου αντιστοιχεί ακριβώς στο ύψος των τελών που έχει καταβάλει ο ενάγων, και, ως εκ τούτου, με την αγωγή αποζημίωσης επιδιώκεται στην πραγματικότητα η ανάκληση της ατομικής αυτής απόφασης.

Βλέπουμε, λοιπόν, εδώ το ΔΕΚ να διευκρινίζει τη θέση που είχε λάβει στην υπόθεση Plaumann, δίνοντας μια πιο επιεική διάσταση στο ζήτημα του παραδεκτού της αγωγής αποζημίωσης και να διατυπώνει τον κανόνα ότι μία ατομική απόφαση, ανεξάρτητα αν δύναται ή όχι να προσβληθεί από ιδιώτη, δύναται να θεμελιώσει εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας, έστω και αν δεν έχει ακυρωθεί προηγουμένως.

Βέβαια, με βάση τα προηγούμενα είναι αυτονόητο ότι αν ο ιδιώτης άσκησε αίτηση ακύρωσης και η τελευταία απορρίφθηκε για λόγους ουσιαστικούς, δηλαδή κρίθηκε ότι η προσβαλλομένη απόφαση ή παράλειψη δεν είναι παράνομη, τότε η πράξη ή η παράλειψη αυτή δεν δύναται να θεμελιώσει ευθύνη της Κοινότητας για αποζημίωση, διότι στην περίπτωση αυτή το παράνομο της αίτησης ακύρωσης και της αγωγής αποζημίωσης συμπίπτουν³⁰⁷.

4. Η ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΣΕ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ – ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

³⁰⁶ C-175/84, απόφαση της 26.02.1986, Συλλ.1986, 753.

³⁰⁷ ΔΕΚ, υπόθεση 239,275/82 (Allied Corporation), Συλλ.1984, 1005.

α) Η περίπτωση των δασμών αντντάμπινγκ

Οι δασμοί αντντάμπινγκ, κατά την κοινοτική νομοθεσία, επιβάλλονται με κανονισμούς, τους οποίους δεν νομιμοποιούνται να προσβάλλουν με αίτηση ακύρωσης ιδιώτες, εφόσον εισάγουν γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου. Ωστόσο, παρά τον κανονιστικό χαρακτήρα των ρυθμίσεων τους, κατά το Δικαστήριο δεν αποκλείεται οι διατάξεις τους να θίγουν ορισμένες επιχειρήσεις, οι οποίες καταγγέλλουν την πρακτική ντάμπινγκ στην Επιτροπή και προκαλούν τη διεξαγωγή σχετικής έρευνας από αυτή, η οποία στηρίζεται εξ ολοκλήρου στις παρατηρήσεις των επιχειρήσεων. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο κανονισμός αντντάμπινγκ θεσπίζεται με βάση τις επιπτώσεις που θα είχε η πρακτική ντάμπινγκ στην επιχειρηματική δραστηριότητα των επιχειρήσεων αυτών, και, συνεπώς, είναι κατ' ουσίαν απόφαση, η οποία τις αφορά άμεσα και ατομικά, και νομιμοποιούνται να τον προσβάλλουν παραδεκτά ενώπιον του Δικαστηρίου³⁰⁸. Σε άλλη περίπτωση, σε υπόθεση³⁰⁹ με προσφεύγουσες επιχειρήσεις παραγωγών και εξαγωγών προϊόντων επί των οποίων επιβλήθηκε δασμός ντάμπινγκ, επίσης, έγινε δεκτό ότι οι σχετικές πράξεις επιβολής δασμών είναι τέτοιας φύσης που αφορούν άμεσα και ατομικά τις επιχειρήσεις που αποδεικνύουν ότι αναφέρονται ειδικά στις πράξεις της Επιτροπής ή του Συμβουλίου ή ότι τις αφορούν οι προπαρασκευαστικές έρευνες. Τέλος, στην περίπτωση προσφυγής από επιχείρηση εισαγωγέα του προϊόντος επί του οποίου επιβάλλεται ο δασμός, το Δικαστήριο, αφού έλαβε υπόψη του την αδυναμία της να ζητήσει την προδικαστική παραπομπή του σχετικού ζητήματος (λόγω αδυναμίας άσκησης προσφυγής στα εθνικά δικαστήρια, που προϋπέθεταν την καταβολή του δασμού), θεμελίωσε τη νομιμοποίηση και την εξατομίκευση της ανάγκης παροχής έννομης προστασίας, που αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου, στο ότι η προσφεύγουσα ήταν ο σημαντικότερος εισαγωγέας του προϊόντος και ταυτόχρονα ο τελικός του χρήστης και, τέλος, στο ότι οι οικονομικές της δραστηριότητες εθίγοντο σοβαρά από τον προσβαλλόμενο κανονισμό, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι συναντούσε δυσχέρειες στον ανεφοδιασμό της από τον μοναδικό παραγωγό, ο οποίος ήταν και ο κύριος ανταγωνιστής της³¹⁰.

β) Η περίπτωση των υποθέσεων ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων

Στην περίπτωση των υποθέσεων του ανταγωνισμού και των κρατικών ενισχύσεων ετέθη το ζήτημα αν νομιμοποιείται σε άσκηση

³⁰⁸ ΔΕΚ, υπόθεση 264/82 (Timex κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), Συλλ.1983, 1005

³⁰⁹ ΔΕΚ, υπόθεση 239, 275/82 (Allied Corporation κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), Συλλ.1985, 849.

³¹⁰ ΔΕΚ, υπόθεση 358/89 (Extramet Industrie κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), Συλλ.1991, 2501.

προσφυγής ακύρωσης ο ιδιώτης ο οποίος καταγγέλλει στην Επιτροπή παράβαση των διατάξεων των Συνθηκών περί ανταγωνισμού ή κρατικών ενισχύσεων, πλην όμως, η Επιτροπή λαμβάνει την απόφαση ότι δεν συνέτρεξε περίπτωση τέτοιας παράβασης. Με βάση τα γενόμενα δεκτά στην υπόθεση Plaumann, ο καταγγέλλων δεν έχει τη σχετική νομιμοποίηση, καθόσον δεν είναι αποδέκτης της απόφασης, ούτε αυτή τον αφορά ατομικά, διότι αποτελεί μέλος μιας ευρύτερης ομάδας ιδιωτών που ασκούν παρόμοιες δραστηριότητες. Παρά τα ανωτέρω, το Δικαστήριο στην περίπτωση αυτή έκρινε ότι συνέτρεχε σχετική ενεργητική νομιμοποίηση, με την αιτιολογία ότι οι επιχειρήσεις που νομιμοποιούνται να καταθέσουν καταγγελία στην Επιτροπή (καθώς και όσες στο στάδιο της διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής υπέβαλαν παρατηρήσεις ζητώντας την απόρριψη αιτήματος), νομιμοποιούνται, σε περίπτωση ολικής ή μερικής απόρριψης της καταγγελίας τους, να ασκήσουν αίτηση ακύρωσης, διότι η εν λόγω απόφαση τις αφορά άμεσα και ατομικά³¹¹. Με ανάλογο σκεπτικό κρίθηκε ότι ο ιδιώτης του οποίου η καταγγελία για παράνομη κρατική ενίσχυση ανταγωνιστικής επιχείρησης απορρίφθηκε με απόφαση της Επιτροπής ή ο οποίος μετείχε κατά τρόπο ουσιαστικό κατά την ενώπιον της Επιτροπής διαδικασία, νομιμοποιείται σε άσκηση αίτησης ακύρωσης, διότι η σχετική πράξη, επίσης, τον αφορά ατομικά³¹².

³¹¹ ΔΕΚ, υποθέσεις 26/76 (Metro κατά Επιτροπής), απόφαση 25.10.1977, Συλλ.1977, 567, 210/81 (Demo-Studio Schmidt κατά Επιτροπής), απόφαση της 11.10.1983, Συλλ.1983, 3045, 75/84 (Merto κατά Επιτροπής), απόφαση της 22.10.1986, Συλλ.1986, 3021.

³¹² ΔΕΚ, υποθέσεις 169/84 (Cofaz κατά Επιτροπής), απόφαση της 28.01.1986, Συλλ.1986, 391, 198/91 (Cook κατά Επιτροπής), απόφαση της 19.05.1993, Συλλ.1993, I-2487, 225/91 (Matra κατά Επιτροπής), απόφαση 15.06.1993, Συλλ.1993, I-3203, 313/90 (CIRFS κατά Επιτροπής), απόφαση της 24.03.1993, Συλλ.1993, I-1125.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επιχειρήσαμε να προσεγγίσουμε την έννοια της ικανότητας διαδίκου και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες τα νομικά πρόσωπα καθίστανται διάδικοι στην ελληνική και την κοινοτική έννομη τάξη. Εστιάσαμε στην ικανότητα διαδίκου αυτοτελώς αλλά και σε συνδυασμό με τη νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά για την απόκτηση της ιδιότητας του διαδίκου σε συγκεκριμένη δίκη από νομικά πρόσωπα και από μορφώματα που, αν και δεν έχουν νομική προσωπικότητα, τους αναγνωρίζεται η ιδιότητα του διαδίκου. Λόγω της διαφορετικότητας των εννόμων τάξεων και των ιδιαίτερων ζητημάτων που αναφύονται σε καθεμία από αυτές επιλέχθηκε η παρουσίαση σε δύο μέρη. Από την παρουσίαση αυτή κατέστη πρόδηλο ότι οι όροι πρόσβασης στο ελληνικό και στο κοινοτικό σύστημα παροχής έννομης προστασίας διαφοροποιούνται και αυτό συναρτάται άμεσα προς την ίδια τη φύση των εννόμων αυτών τάξεων.

Στην ελληνική διοικητική δίκη, σε αντίθεση με τη διαδικαστική ευρύτητα της πολιτικής δίκης, τα προβλεπόμενα ένδικα βοηθήματα κατά βάση παρέχονται στον ιδιώτη και στρέφονται κατά της Διοίκησης. Στο πλαίσιο αυτό προσεγγίσαμε τα ειδικότερα ζητήματα που ανακύπτουν από τη συμμετοχή των κάθε μορφής νομικών προσώπων στη διοικητική δίκη, τόσο ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας όσο και ενώπιον των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων :

Εστιάσαμε στην παθητική ικανότητα διαδίκου και νομιμοποίηση του Δημοσίου και των νπδδ και αναφερθήκαμε στις εξαιρετικές περιπτώσεις ενδοστρεφούς δίκης, όπου, κατ' εξαίρεση συναντάται η ενεργητική νομιμοποίηση της Διοίκησης.

Παραθέσαμε τις ειδικότερες περιπτώσεις ενεργητικής νομιμοποίησης των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου, ανάλογα με το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης, με ιδιαίτερη έμφαση στις προϋποθέσεις νομιμοποίησης στην περίπτωση των συλλογικών νομικών προσώπων και, ειδικά, των περιβαλλοντικών.

Εντοπίσαμε την ιδιαιτερότητα των διφυών νομικών προσώπων και των φορέων χωρίς νομική προσωπικότητα, με αντίστοιχη παράθεση της εξελιχθείσας νομολογίας, για τις προϋποθέσεις συμμετοχής τους με την ιδιότητα του διαδίκου στη διοικητική δίκη και αναφερθήκαμε στη συμβολή του ΕΔΔΑ στην αναγνώριση της ικανότητας διαδίκου στην ιδιόρρυθμη περίπτωση των θρησκευτικών κοινοτήτων.

Τέλος, αναλυτική αναφορά έγινε στο ζήτημα της επίδρασης που ασκούν οι μεταβολές, που συντελούνται, κατά το ουσιαστικό δίκαιο, στο

νομικό πρόσωπο, στην ιδιότητα του διαδίκου και γενικά στην έναρξη και την εξέλιξη της δίκης, στην οποία αυτό συμμετέχει.

Αντίθετα με την ελληνική έννομη τάξη, τα προβλεπόμενα στο κοινοτικό δίκαιο ένδικα βοηθήματα αποβλέπουν στη διασφάλιση της κοινοτικής νομιμότητας και νομιμοποιούνται ενεργητικά προς άσκησή τους, με επιμέρους διαφοροποιήσεις, τα κοινοτικά όργανα, τα κράτη μέλη και οι ιδιώτες. Διαφορές μεταξύ τους, μάλιστα, μπορεί να προκύψουν σε όλους τους νοητούς συνδυασμούς, χωρίς, ωστόσο, να προβλέπεται αρμοδιότητα του Δικαστηρίου για την επίλυση διαφορών μεταξύ κρατών μελών και ιδιωτών, ενώ επίσης φορέας της παθητικής ικανότητας διαδίκου δεν μπορεί να είναι νομικό πρόσωπο ή ένωση χωρίς νομική προσωπικότητα - ιδιώτης, δεδομένου ότι η σχετική ικανότητα αναγνωρίζεται μόνο στα κοινοτικά όργανα και τα κράτη μέλη. Με βάση τα προηγούμενα:

Αναδείξαμε τις διαφοροποιημένες ανά περίπτωση προϋποθέσεις ενεργητικής ικανότητας διαδίκου και νομιμοποίησης, καθώς θεωρείται αυτονόητος ο σύνδεσμος του αιτούντος την έννομη προστασία με την επίδικη έννομη σχέση, εφόσον το ένδικο βοήθημα ασκείται από κοινοτικό όργανο ή κράτος μέλος (προνομιούχοι διάδικοι), ενώ πρέπει να αποδεικνύεται και μάλιστα υπό πολύ αυστηρές προϋποθέσεις, εφόσον προσφεύγων είναι ιδιώτης νομικό πρόσωπο (μη προνομιούχοι διάδικοι).

Προσεγγίσαμε την οργάνωση του κοινοτικού συστήματος δικαστικής προστασίας και όλους τους δυνατούς συνδυασμούς συμμετοχής ως διαδίκου, ενώπιον του Δικαστηρίου, των κοινοτικών οργάνων και των κρατών μελών, στα προβλεπόμενα από τις κοινοτικές συνθήκες ένδικα βοηθήματα, παραθέτοντας τα αμφισβητούμενα σε καθεμία περίπτωση ζητήματα και τη θέση την οποία έλαβε η νομολογία του Δικαστηρίου.

Διεξοδικής ανάλυσης έτυχε το ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης ιδιώτη νομικού προσώπου σε άσκηση αίτηση ακύρωσης ή προσφυγής κατά παράλειψης κοινοτικού οργάνου, με έμφαση στα κριτήρια που έθεσε το Δικαστήριο στην απόφαση Plaumann, για τη νομιμοποίηση, στις περιπτώσεις έκδοσης κοινοτικών αποφάσεων με αποδέκτη τρίτα πρόσωπα. Στο ίδιο πλαίσιο παρατέθηκαν και οι αμφιταλαντεύσεις της νομολογίας του Δικαστηρίου, μετά την κριτική που δέχθηκε για έλλειμμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας για τους ιδιώτες στο κοινοτικό δίκαιο.

Εξετάσαμε το ζήτημα της νομιμοποίησης των συλλογικών φορέων και των περιβαλλοντικών οργανώσεων, όπου η νομολογία επιβεβαίωσε τα κριτήρια της απόφασης Plaumann, μη αποδεχόμενη την ενεργητική νομιμοποίησή τους.

Παραθέσαμε την εξελικτική ωρίμανση της νομολογίας του Δικαστηρίου μέχρι την παραδοχή ότι η αγωγή αποζημίωσης αποτελεί

ανεξάρτητο ένδικο βοήθημα και για το λόγο αυτό ιδιώτης νομιμοποιείται να την εγείρει ακόμη και αν πρόκειται για πράξη ή παράλειψη, την οποία δεν νομιμοποιείται να προσβάλλει με αίτηση ακύρωσης ή προσφυγή παράλειψης.

Τέλος, αναφερθήκαμε στις περιπτώσεις πράξεων που επιβάλλουν δασμό αντιντάμπινγκ ή εκδίδονται κατ' εφαρμογή διατάξεων των κοινοτικών συνθηκών στον τομέα του ανταγωνισμού και των κρατικών ενισχύσεων, στις οποίες το Δικαστήριο ακολουθεί μια λιγότερο περιοριστική ερμηνεία στην απαίτηση για ατομικότητα της απόφασης, ως όρου για τη νομιμοποίηση του ιδιώτη - νομικού προσώπου προς άσκηση αίτησης ακύρωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

ι) ΕΛΛΗΝΙΚΑ

- Αντωνόπουλος Β., Δίκαιο ΑΕ & ΕΠΕ, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006.
- Αντωνόπουλος Β., Δίκαιο Προσωπικών Εταιριών, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.
- Αρβανιτάκης Πάρις, Οι διάδικοι στην πολιτική και διοικητική δίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005.
- Βαθρακοκοίλης Β., Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Αθήνα, 1994.
- Βαθρακοκοίλης Β., Αναλυτική Ερμηνεία – Νομολογία Αστικού Κώδικα, Τόμος Α΄, Αθήνα, 1989.
- Βηλαράς Μ., Κοινοτικός Δικαστής και αποτελεσματική δικαστική προστασία ιδιωτών : παρόν και μέλλον, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003.
- Γεωργακόπουλος Α., Εγχειρίδιο εμπορικού δικαίου, 1985.
- Γιαταγάνας Ξ., Οι ιδιώτες ενώπιον της κοινοτικής νομιμότητας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994.
- Δαγτόγλου Π., Βασικά στοιχεία της Συνθήκης του Μάαστριχτ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993.
- Δαγτόγλου Π., Ατομικά Δικαιώματα Α΄, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991.
- Δαγτόγλου Π., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985.
- Δαγτόγλου Π., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο Ι, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985.
- Δεληκωστόπουλος Σ., Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο - Η διαδικασία και τα μέσα εννόμου προστασίας ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αθήνα, 1986.
- Δεληκωστόπουλος Σ., Αι προϋποθέσεις του παραδεκτού της αιτήσεως ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, Αθήναι, 1973.
- Δελλής Γ., Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος, Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998.
- Δούβλης Β., Συγχώνευση εμπορικών εταιριών και θεωρία της επιχείρησης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986.
- Θεοδωρόπουλος Π., Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, Αθήνα, 1986.

- *Ιωακειμίδης Π.*, Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1993.
- *Καλλία – Αντωνίου Α.*, Περιβάλλον – Νομοθεσία – Δικαιώματα του Έλληνα πολίτη, Αθήνα, 1987.
- *Καλλία – Αντωνίου Α.*, Οι υποχρεώσεις της Ελλάδας και τα δικαιώματα Ελλήνων πολιτών από την κοινοτική νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987.
- *Καλλία – Αντωνίου Α.*, Ποιότητα ζωής, βιώσιμη ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος – Νομοθεσία ελληνική και κοινοτική, έτη 1995-1996, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1997.
- *Καλλία – Αντωνίου Α.*, Η νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ για την κοινοτική πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999.
- *Κανελλόπουλος Π.*, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βάση τη συνθήκη της Νίκαιας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003.
- *Καράκωστας Β., Γαλάνη Ε.*, Το Σύνταγμα : ερμηνευτικά σχόλια - νομολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006.
- *Κατράς Ι.*, Κωδικοποίηση Διοικητικής Δικονομίας, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994.
- *Κιάντου – Παμπούκη Α.*, Συγχώνευση Εμπορικών Εταιριών, Θεσσαλονίκη, 1963.
- *Κοτσίρης Α.*, Πτωχευτικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα – Θεσσαλονίκη, 1994.
- *Κουτούπα – Ρεγκάκου Ε.*, Το δίκαιο του περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005.
- *Λεοντάρης Μ.*, Μετατροπή - Συγχώνευση - Διάσπαση εταιριών, 2002.
- *Μαριά Ε. – Α.*, Η νομική προστασία των δασών, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998.
- *Μέλισσας Δ.*, Το έννομο συμφέρον και η προθεσμία στις πολεοδομικές διαφορές, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.
- *Μητσόπουλος Γ.*, Πολιτική Δικονομία, 1972.
- *Μιχαλόπουλος Γ.*, Δίκαιο εταιριών, ΑΕ - ΕΠΕ - Προσωπικές, Νομολογία κατ' άρθρο, Βιβλιοθήκη ΔΕΕ, Νομική βιβλιοθήκη, 2004.
- *Μπέης Κ.*, Μαθήματα πολιτικής δικονομίας, 1984.
- *Νίκας Ν.*, Το έννομο συμφέρον, Αθήνα 1981.
- *Παπαευαγγέλου Θ.*, Συμπλήρωμα νομοθεσίας Δημοσίων Έργων, Εκδόσεις - Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006.
- *Παπαευαγγέλου Θ.*, Δημόσια Έργα, Εκδόσεις - Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004.
- *Παπαευαγγέλου Θ.*, Αστική Ευθύνη του Δημοσίου - Νομολογία ετών 1990-2001 του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου, του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, του Ευρωπαϊκού

- Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002.
- *Παυλόπουλος Π.*, Εγγυήσεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993.
 - *Παυλόπουλος Π.*, Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως, 1982.
 - *Παυλόπουλος Α.*, Χαρακτηριστικά, αρχές, θεμελιώδεις κανόνες και ειδικές διαδικασίες του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικονομικού συστήματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985.
 - *Πέρρα Π.*, Αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών στην κοινοτική έννομη τάξη : Δεδομένο ή ζητούμενο;, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006.
 - *Περράκης Ε.*, Το δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας – Μετασχηματισμοί εταιριών, Νομική Βιβλιοθήκη, Β' Έκδοση, 2001.
 - *Ράμμος Γ.*, Εγχειρίδιο Αστικού Δικονομικού Δικαίου, 1978.
 - *Ρόκας Ν.*, Εμπορικές Εταιρίες, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.
 - *Ρόκας Ν.*, Στοιχεία Πτωχευτικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997.
 - *Ρούκουνas Ε.*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1995.
 - *Ρούκουνas Ε.*, Διεθνές Δίκαιο Ι, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1982.
 - *Ρώτης Β.*, Ανοίγματα της νομολογίας για την προστασία του περιβάλλοντος, Αθήνα 1984.
 - *Σαρμάς Ι.*, Η συνταγματική και διοικητική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, 2^η έκδοση 1994.
 - *Σιούτη Γ.*, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003.
 - *Σιούτη Γ.*, Το έννομο συμφέρον στην αίτηση ακυρώσεως, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998.
 - *Σιούτη Γ.*, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993.
 - *Σκανδάμης Ν.*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο – Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ιστορική μορφολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003.
 - *Σκανδάμης Ν.*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο – Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οργανική υπόσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003.
 - *Σκανδάμης Ν.*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο – Θεσμοί και Έννομες Τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1997.

- Σοϊλεντάκη Ν., Η αγωγή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1998.
- Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου Ι, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999.
- Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου ΙΙ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000.
- Στάγκος Π. – Σαχπεκίδου Ε., Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2000.
- Στασινόπουλος Μ., Αστική Ευθύνη του Κράτους, των Δημοσίων Υπαλλήλων και των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου κατά τον Αστικό Κώδικα, Αθήνα 1968.
- Τούσης Α., Νομικά Πρόσωπα, Εκδ. Οίκος Δημ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμμάτικα και Σία, 1946.
- Τσάτσος Θ., Η αίτησις ακυρώσεως ενώπιον του ΣτΕ, 1971.
- Φατούρος Α., Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, Ελληνική Ένωση Τραπεζών, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006.
- Φινοκαλιώτης Κ., Φορολογικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1999.
- Χατζητζανής Ν., Ερμηνεία κατ' άρθρον Κώδικος Διοικητικής Δικονομίας, 2002.
- Χριστοδουλίδης Θ., Η ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, Ελληνική Ένωση Τραπεζών, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006.
- Χριστοδουλίδης Θ., Η ανάπτυξη των εξωτερικών αρμοδιοτήτων της ΕΚ/ΕΕ, Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, Ελληνική Ένωση Τραπεζών, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

- Paul Craig, Grainne de Burca, EU LAW, Text cases and materials, Third Edition, Oxford 2002.
- P. van Dijk, F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, Fourth Edition, Intersentia, Antwerpen - Oxford, 2006.
- Jason Coppel, The Human Rights Act 1998 : Enforcing the European Convention in the domestic courts, John Wiley & Sons, Chichester - New York - Weinheim - Brisbane - Singapore – Toronto, 1999.
- Michele de Salvia, Compendium de la CEDH, Les principes directeurs de la jurisprudence relative a la Convention Europeene des Droits de l' Homme, Editions N.P.Engel, Kehl, Strasbourg, Arlington, Va. 1998.

- *L.- E. Pettiti, E. Decaux, P.-H. Imbert*, La Convention Européenne des droits de l' homme. Commentaire article par article, Economica, Paris, 1995.
- *J. E. S. Fawcett*, The application of the European Convention on Human Rights, Clarendon Press, Oxford, 1987.
- *Peter Kempees*, A systematique guide to the case-law of the European Court of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague - Boston - London, 1996.

Β. ΤΙΜΗΤΙΚΟΙ και ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

i) ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ

- *Παπαχρίστου Α., Λύτρας Σ.*, Τα διφυή νομικά πρόσωπα στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Τιμητικός Τόμος του Συμβουλίου της Επικρατείας – 75 χρόνια, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σ. 809 επ.
- *Σκουρής Β.*, Τιμητικός Τόμος του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929 – 1979, I, σ. 371- 399.

ii) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟΙ

- *Long M., Weil P., Braiband G.*, Les grands arrêts de la jurisprudence administrative, 7^e edition.
- *M. Azibert/M. De Boisdeffre*, Chronique generale de jurisprudence administrative française.

Γ. ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

i) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

- *M. Hecquard – Theron*, De l' interet collectif, A.J.D.A., 1986, σ. 68.
- *Jean – Francois Thery*, Conclusions sur C.E. 7.7.1978, R.D.P., 1979, σ. 263 επ.
- *Auby/Drago*, Traite du contentieux administratif, L.G.D.J., 1975. σ. 213.
- *A. Arnall*, Private applicants and the action for annulment since Codorniu, CMLRev, 2001, p. 7 – 52.
- *A. Arnall*, Private applicants and the action for annulment under Article 173 of the EC Treaty, CMLRev, 1995, p. 40.

- *G. Bebr*, Judicial Remedy of Private Parties against Normative Acts of the European Communities : The role of the Exception of Illegality, CMLRev., 1966, 7.
- *J. Dinnage*, Locus standi and article 173 EEC : the effect of Metro SB Grossmarkte v. Commission, ELRev, 1979, p. 15.
- *Jean-Claude Piris*, After Maastricht, are the Community Institutions more efficacious, more democratic and more transparent?, ELRev, 1994, p. 459-460.
- *F. Ragolle*, Access to justice for private applicants in the Community legal order : recent (r)evolutions, ELRev, 2003, p. 90.

ii) ΕΛΛΗΝΙΚΑ

- *Αναγνώστου Δ.*, Το συλλογικό έννομο συμφέρον για την άσκηση αίτησης ακυρώσεως και το Σύνταγμα, ΤοΣ 1988, σ. 649.
- *Βεγλερής Φ.*, Νομιμοποιείται το Κράτος εις άσκησιν αιτήσεως ακυρώσεως ; ΤοΣ 1978, σ. 626.
- *Βηλαράς Μ.*, Οι προϋποθέσεις παραδεκτού των αιτήσεων ακύρωσης ιδιωτών κατά κοινοτικών κανονιστικών πράξεων υπό το φως της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, Δικαιώματα του ανθρώπου 2003, σ. 731.
- *Γεωργιάδης Α.*, Μετατροπή ατομικής επιχείρησης μισθωτή σε ανώνυμη εταιρία και υπεισέλευση της εταιρίας στη μισθωτική σχέση, ΕλλΔνη 34, σ. 282.
- *Δέλλιος*, Τύπος και έννοια στο δίκαιο των Συμβάσεων, Αρμ 1992, σ. 1210.
- *Καραγκουνίδης Α.*, Παρατηρήσεις στην ΕφΘεσ 180/94, ΕπισκΕΔ 1995, σ. 123.
- *Λαζαράτος Π.*, Ο παρεμπίπτων έλεγχος της νομιμότητας διοικητικών πράξεων από τα διοικητικά δικαστήρια σε περιβαλλοντικές διαφορές, Δίκη 1996, σ. 91.
- *Μάζης Π.*, Τινά περί μετατροπής εταιριών, ΕΕμπΔ 1971, σ. 485.
- *Μαυρομμάτη Α.*, Η πρόσβαση στα ευρωπαϊκά δικαστήρια υπό το φως του άρθρου 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΔιΔικ 2004, σ. 566.
- *Μεταξάς Α.*, Η πρόσφατη νομολογία των κοινοτικών δικαστηρίων επί της ενεργητικής νομιμοποίησης φυσικών και νομικών προσώπων προς άσκηση ακυρωτικής προσφυγής κατά κοινοτικών κανονιστικών πράξεων : μια κριτική θεώρηση, ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 863.
- *Παμπούκης Κ.*, Σχόλια επί της ΕφΠατρ 947/99 ΕπισκΕΔ 2000, σ. 516.
- *Παπαγιαννόπουλος Γ.*, Οι διάδικοι στη διοικητική δίκη, Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης 1994, σ. 645.

- Ρόζος Ν., Νομιμοποιείται το Κράτος εις άσκησιν αιτήσεως ακυρώσεως ; ΤοΣ 1978, σ. 646.
- Παραράς Π., Κριτήρια διακρίσεως δημόσιας υπηρεσίας και νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου : η νομική φύσις του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, ΕΔΔΔΔ 1972, σ. 146 επ.
- Σισιλιάνος Α.-Α., Η προστασία του περιβάλλοντος και η ΕΣΔΑ - Η εξέλιξη της νομολογίας μέχρι την υπόθεση Lopez Ostra, Νόμος και Φύση 1996, σ. 44.
- Σιταρόπουλος Ν., Το ζήτημα της παρέμβασης Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων σε υποθέσεις σχετικές με την προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΤοΣ 2002, σ. 245-253.
- Σκουρής Β., Επίκαιρα ζητήματα της προδικαστικής παραπομπής κατά τη νομολογία του ΔΕΚ, ΕΕΕυρΔ 2001 (Ειδικό Τεύχος – Αφιέρωμα στη μνήμη Κρ. Ιωάννου), σ. 441.
- Χιώλος Κ., Το ατομικό δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας, ΕΔΔΔΔ 2002, σ. 228.
- Χριστιανός Β., Η συμβολή του ΔΕΚ στην εφαρμογή της πολιτικής περιβάλλοντος – Η περίπτωση των ομαδικών προσφυγών, Νόμος και Φύση 1995, σ. 27.
- Χρυσανθάκης Χ., Το έννομο συμφέρον σωματείων σε περιβαλλοντικές υποθέσεις, Παρατηρήσεις με αφορμή τις ΣτΕ 4664 / 1997 και ΕΑ ΣτΕ 108 / 1998, Νόμος και Φύση 1998, σ. 360.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Α. Συμβουλίου της Επικρατείας

396 / 2006
3848 / 2005
2605 / 2005
2390 / 2005
2388 / 2005
2096 / 2005
315 / 2005
3905 / 2004
1763 / 2004
893 / 2004
879 / 2004
188 / 2004
2896 / 2003
2052 / 2003
1872 / 2003
1382 / 2003
927-928 / 2003
533 –535 / 2003
509 / 2003
384-385 / 2003
288 / 2003
3610 / 2002
3573 / 2002
2796 / 2002
2314-2315 / 2002
386 / 2002
383 / 2002
295 / 2002
3095 / 2001
2675 / 2001
1017 / 2001
3412 / 2000
3221 / 2000
2274 / 2000
557 / 1999
4664 / 1997

4207 / 1997
3479 / 1997
2818 / 1997
2731 / 1997
2729 / 1997
2006 / 1997
370 / 1997
4665 / 1996
2539 / 1996 Ολομ.
1182 / 1996
951 / 1996
505 / 1996
4952-4953 / 1995 Ολομ.
4947 / 1995 Ολομ.
4946 / 1995 Ολομ.
3955 / 1995
3953 / 1995
3321 / 1995 Ολομ.
2301 / 1995
2302 / 1995 Ολομ.
3557 / 1994
2759 / 1994
2756-2757 / 1994 Ολομ.
2755 / 1994 Ολομ.
2753 / 1994 Ολομ.
2284 / 1994
2171 / 1994
2161 / 1994
1865 / 1994
686 / 1994
491 / 1994 Ολομ.
2846 / 1993
2785 / 1993
2435 / 1993
2224 / 1993 Ολομ.
304 / 1993
50 / 1993
1 / 1993
2282 / 1992 Ολομ.
2281 / 1992
1158 / 1991
664 / 1990
640 / 1990

3823 / 1989
3706 / 1989
3096, 3098, 3099 / 1089
2890 / 1989
2891 / 1989
905 / 1989 .
150 / 1989
3863 / 1988
3737 / 1988
3345 / 1988
1615 / 1988
878 / 1988
4808 / 1987
4301 / 1987
3814 / 1987
3283 / 1987
3188 / 1987
2700 / 1987
2675-2676 / 1987
2662 / 1987
2275 / 1987
550 / 1987
549 / 1987
4714 / 1986
2923 / 1986
1196 / 1986
695 / 1986
400 / 1986 Ολομ.
944 / 1985
3634 / 1984
3404 / 1984
3181 / 1984
2818 / 1984
740 / 1984
2441 / 1983
18 / 1983
1503 / 1982
3892 / 1981 Ολομ.
902 / 1981 Ολομ.
4037 / 1979
4576 / 1977
811 / 1977
810 / 1977

4576 / 1977
39 / 1975
3449 / 1974
18 / 1970
2356 / 1966
2341 / 1966
1863 / 1964
165 / 1963
17 / 1962
199 / 1961
1435 / 1958
1481 / 1953
488 / 1953
467 / 1952
2038 / 1950

B. Conseil d'Etat

Les amis de la terre, 8.3.1985.

Association «Defence et promotion des langues en France», 1.6.1979.

Comite d' action des prisonniers et Syndicat de la magistrature, 4.5.1979.

Syndicat des avocats de France et Sieur Erraca, 7.7.1978.

Dasilva et Confederation Francaise Democratique du travail, 13.1.1975.

Syndicat de l' enseignement superieur, 13.2.1970.

Union des Syndicats d' affichage, 20.4.1960.

Societe des films Marceau et Syndicat francais des producteurs et importateurs de films, 6.7.1960.

Union de la proprieteBatie de France et autres, 14.10.1955.

Syndicat des commercantsimportateurs et exportateursde l' A.E.F., 5.6.1953.

Syndicat du commerce en gros de la boucherie des Bordeaux, 23.11.1955.

Syndicat C.G.T. des services exterieurs du Ministere de la Sante Publique, 18.12.1953.

Societe pour l' esthetique de la France, 14.12.1951.

Syndicat des marchands en gros de pommes de terre de Paris et autres, 5.2.1947.

Association Generale des Anciens Combattants de l' armee de mer, 19.2.1932.

Chambre Syndicale de la propriete batie de la Baule, 7.5.1948.

Commune des Arcs-sur-Argens, 3.4.1946.

Union Nationale des parents d' eleves de l' enseignement libre, 22.3.1941.

Amicale des Anciens Combattants des Chemins de Fer de l' Etat, 27.12.1938

Syndicat des contribuables d' Aix-en-Provence, 4.5.1934.

Ligue Nationale contre l' alcoolisme, 27.4.1934.

Association «L' amicale du personnel subalterne de l' Imprimerie Nationale», 3.7.1925.

Syndicat des patrons coiffeurs de Limoges, 28.12.1906.

Syndicat Cretien du Corps des Officiers de Police

Union des Associations Professionnelles du Personel Civil des Administrations Centrales, 13.5.1921.

Federation Patronale d' Anjou, 10.2.1950.

Federation Parisienne du Commerce Siderurgique, 23.6.1948.

Federation des cadres des transports, 12.7.1955.

Chambre Syndicale des agents generaux d' assurance de la Marne, 11.6.1958.

Federation nationale des personnels civils de la defence nationale...et sieur Asciak, 3.1.1963.

Federation nationale «Force ouvriere des mineurs », 10.5.1972.

Union Interfederale des Syndicats de la prefecture de Police, 21.7.1972.

Federation nationale de l' agriculture, 22.7.1977.

Γ. Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΔΕΚ, υπόθεση C-263/02 P (Jego-Quere et Cie SA κατά Επιτροπής).

ΔΕΚ, απόφαση της 21.03.2002, υπόθεση C-50/2000 (Union de Pequenos Agricultores κατά Συμβουλίου), Συλλ.2002, σ. I-6677.

ΔΕΚ, απόφαση της 22.11.2001, υπόθεση C-452/98 (Nederlandse Antillen κατά Συμβουλίου), Συλλ.2001, σ. I-8973.

ΔΕΚ, απόφαση της 8.6.2000, υπόθεση T-79/96, 260/97, 117/98 (Camar and Tico κατά Επιτροπής και Συμβουλίου), Συλλ.2000, σ.ΙΙ-2193.

ΔΕΚ, απόφαση της 11.02.1999, υπόθεση C-390/95 (Antillean Rice Mills κατά Επιτροπής), Συλλ.1999, σ. I-769.

ΔΕΚ, απόφαση της 02.04.1998, υπόθεση C-321/95 (Stichting Greenpeace Council κατά Επιτροπής), Συλλ.1998, σ. I-1651.

ΔΕΚ, απόφαση της 05.07.1995, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου, Rec.1995, p.I-1827.

ΔΕΚ, απόφαση της 18.05.1994, υπόθεση C-309/89 (Codorniu κατά Συμβουλίου), Συλλ.1994, σ. I-1853.

ΔΕΚ, απόφαση της 02.03.1994, υπόθεση 316/91 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), Rec.1994,p.I-625.

ΔΕΚ, διάταξη της 12.07.1993, υπόθεση C-429/92 και 25/93 (Assobacam and Compagnie fruitière Import κατά Επιτροπής), Συλλ.1993, σ. I-3991.

ΔΕΚ, απόφαση της 29.06.1993, υπόθεση C-298/89 (Gibraltar κατά Συμβουλίου), Συλλ.1993, σ. I-3605.

ΔΕΚ, απόφαση της 15.06.1993, υπόθεση C-225/91 (Matra κατά Επιτροπής), Συλλ.1993, σ. I-3203.

ΔΕΚ, απόφαση της 19.05.1993, υπόθεση C-198/91 (Cook κατά Επιτροπής), Συλλ.1993, σ. I-2487.

ΔΕΚ, απόφαση της 24.03.1993, υπόθεση C-313/90 (CIRFS κατά Επιτροπής), Συλλ.1993, σ. I-1125.

ΔΕΚ, απόφαση της 11.06.1992, υπόθεση C-358/89 (Extramet Industrie κατά Συμβουλίου), Συλλ.1992, σ. I-3813.

ΔΕΚ, απόφαση της 26.06.1990, υπόθεση C-152/88 (Sofrimport κατά Επιτροπής), Συλλ.1990, σ. I-2477, σ. 11-13.

ΔΕΚ, απόφαση της 22.05.1990, υπόθεση 70/88 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), Rec.1990, p.I-2041.

ΔΕΚ, απόφαση της 11.05.1989, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-193/87 και 194/87 (Maurissen και US κατά Court of Auditors), Rec.1989, p. 1045.

ΔΕΚ, απόφαση της 14.02.1989, υπόθεση C-206/87 (Lefebvre κατά Επιτροπής), Συλλ.1989, σ. 275.

ΔΕΚ, απόφαση της 14.02.1989, υπόθεση C-247/87 (Star Fruit κατά Επιτροπής), Συλλ.1989, σ. 291.

ΔΕΚ, διάταξη της 07.12.1988, υπόθεση C-160/88 (Fédération Européenne de la santé animale κατά Συμβουλίου), Συλλ.1988, σ. 6399.

ΔΕΚ, απόφαση της 27.09.1988, υπόθεση 302/87 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), Rec.1988, p.5615.

ΔΕΚ, απόφαση της 21.05.1987, C-97/85 (Deutsche Lebensmittelwerke κ.λπ. κατά Επιτροπής), Συλλ.1987, σ. 2265.

ΔΕΚ, διάταξη της 05.11.1986, υπόθεση C-117/86 (UFADE κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), Συλλ.1986, σ. 3252.

ΔΕΚ, απόφαση της 22.10.1986, υπόθεση C-75/84 (Merto κατά Επιτροπής), Συλλ.1986, σ.3021.

ΔΕΚ απόφαση της 15.05.1986, υπόθεση C-222/84 (Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary), Συλλ.1986, σ. 1651.

ΔΕΚ, απόφαση της 23.04.1986, υπόθεση C-294/83 (Κόμμα Οικολόγων "Les Verts" κατά Κοινοβουλίου), Συλλ.1986, σ. 1339.

ΔΕΚ, απόφαση της 26.02.1986, υπόθεση C-175/84 (Krohn κατά Επιτροπής), Συλλ.1986, σ.753.

ΔΕΚ, απόφαση της 28.01.1986, υπόθεση C-169/84 (COFAZ κατά Επιτροπής), Συλλ.1986, σ. 391.

ΔΕΚ, απόφαση της 22.05.1985, υπόθεση 13/83 (Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου), Rec.1985, p.1513.

ΔΕΚ, απόφαση της 20.03.1985, υπόθεση C-264/82 (Timex κατά Συμβουλίου / Επιτροπής), Συλλ.1985, σ. 849.

ΔΕΚ, απόφαση της 17.01.1985, υπόθεση C-11/82 (Πειραϊκή-Πατραϊκή κ.λ.π. κατά Επιτροπής), Συλλ.1985, σ. 207.

ΔΕΚ, απόφαση της 21.02.1984, υπόθεση C-239/82, (Allied Corporation κατά Επιτροπής), Συλλ.1983, σ. 1005.

ΔΕΚ, απόφαση της 21.02.1984, υπόθεση C-275/82 (Kaizer Aluminium κατά Επιτροπής), Συλλ.1983, σ. 1005.

ΔΕΚ, απόφαση της 11.10.1983, υπόθεση C-210/81 (Demo-Studio Schmidt κατά Επιτροπής), Συλλ.1983, σ.3045.

ΔΕΚ, απόφαση της 14.07.1983, υπόθεση C-231/82, (Spijker κατά Επιτροπής), Συλλ.1983, σ. 2559.

ΔΕΚ, απόφαση της 17.03.1983, υπόθεση 294/81 (Control Data κατά Επιτροπής), Rec.1983, p.911.

ΔΕΚ, απόφαση της 06.10.1982, υπόθεση 307/81 (Alusuisse κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), Συλλ.1982, σ.3463.

ΔΕΚ, απόφαση της 16.12.1981, υπόθεση C-244/80 (Foglia), Συλλ.1981, σ. 3045.

ΔΕΚ, διάταξη της 08.04.1981, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-197/80 έως 200/80, 243/80, 245/80 και 247/80 (Ludwigshafener Walzmuhle Erling KG κατά Συμβουλίου και Επιτροπής), Συλλ.1981, σ. 1041.

ΔΕΚ, απόφαση της 29.10.1980, υπόθεση 138/79, (SA Roquette Frères κατά Συμβουλίου), Rec.1980, p.3333.

ΔΕΚ, απόφαση της 18.01.1979, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-103/78 και 109/78 (Usines de Beauport), Rec.1979, p. 17.

ΔΕΚ, απόφαση της 16.03.1978, υπόθεση C-123/78 (UNICME), Rec.1978, p. 845.

ΔΕΚ, απόφαση της 25.10.1977, υπόθεση C-26/76 (Metro κατά Επιτροπής), Συλλ.1977, σ.567.

ΔΕΚ, απόφαση της 05.05.1977, υπόθεση C-101/76, Koninklijke Scholten Honig, Συλλ.1977, σ.797.

ΔΕΚ, απόφαση της 23.07.1976, υπόθεση C-26/76 (Metro κατά Επιτροπής), Συλλ.1977, σ. 567.

ΔΕΚ, απόφαση της 08.10.1974, υπόθεση C-18/74 (Syndicat général du personnel des organismes européens κατά Επιτροπής), Rec.1974, p. 933.

ΔΕΚ, διάταξη της 11.12.1973, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-41/73, 43/73 έως 48/73, 50/73, 111/73 και 114/73 (Société anonyme générale sucrière κατά Επιτροπής), Rec.1973, p. 1465.

ΔΕΚ, απόφαση της 13.06.1972, υπόθεση C-9,11/71 (Compagnie d' Approvisionnement), Συλλ.1972, σ.391.

ΔΕΚ, απόφαση της 02.12.1971, υπόθεση C-5/71 (Zuckerfabrik Schoppenstedt κατά Συμβουλίου), Συλλ.1971, σ.975.

ΔΕΚ, απόφαση της 23.11.1971, υπόθεση C-62/70 (Bock κατά Επιτροπής), Συλλ.1971, σ. 897.

ΔΕΚ, απόφαση της 13.05.1971, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-41/70 και 44/1970 (International Fruit Company κατά Επιτροπής), Rec.1971, p. 411.

ΔΕΚ, απόφαση της 28.04.1971, υπόθεση C-4/69 (Lutticke κατά Επιτροπής), Συλλ.1971, σ.325.

ΔΕΚ, απόφαση της 18.11.1970, υπόθεση C-15/70 (Chevalley κατά Επιτροπής), Συλλ. Τομ. 1969-1971, σ. 527.

ΔΕΚ, απόφαση της 16.04.1970, υπόθεση 64/69, Compagnie française commerciale et financière κατά Επιτροπής, Rec.1970, p.221.

ΔΕΚ, απόφαση της 11.07.1968, υπόθεση C-06/68 (Zuckerfabrik Watenstedt GmbH κατά Συμβουλίου), Rec.1968, p. 595.

ΔΕΚ, απόφαση της 13.03.1968, υπόθεση C-30/67 (Industria Molitoria Imolese κατά Συμβουλίου), Rec.1968, p. 171.

ΔΕΚ, διάταξη της 25.06.1964, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-106,107/63 (Toepfer κατά Επιτροπής), Συλλ.1965, σ. 405.

ΔΕΚ, διάταξη της 04.03.1964, υπόθεση C-15/63 (Lassale κατά Κοινοβουλίου), Rec.1964, p.57.

ΔΕΚ, απόφαση της 15.07.1963, υπόθεση C-25/62 (Plaumann κατά Επιτροπής), Συλλ. Τομ. 1954-1964, σ. 937 επ.

ΔΕΚ, απόφαση της 05.02.1963, υπόθεση C-26/62 (Van Gend en Loos), Συλλ.1954-1964, σ.861.

ΔΕΚ, απόφαση της 14.12.1962, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-19/62 έως 22/62 (Fédération nationale de la boucherie en gros κατά Συμβουλίου), Rec.1962, p. 948.

ΔΕΚ, απόφαση της 14.12.1962, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-16/62 και 17/62 (Confédération nationale des producteurs de fruits et légumes κατά Συμβουλίου), Rec.1962, p. 901, 981.

ΔΕΚ, απόφαση της 19.12.1961, υπόθεση C-7/61 (Επιτροπή κατά Ιταλίας), Rec.1961, p.635.

Α. Πρωτοδικείου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΠΕΚ, διάταξη της 07.06.2004, υπόθεση T-338/02 (Segi και λοιποί κατά Συμβουλίου της Ευρώπης), Συλλ.2004, σ. II-1647.

ΠΕΚ, απόφαση της 03.05.2002, υπόθεση T-177/01 (Jego-Quere et Cie SA κατά Επιτροπής), Συλλ.2002, σ. II-2365.

ΠΕΚ, απόφαση της 08.06.2000, υπόθεση T-79/96, T-260/97, T-117/98 (Camar και Tico κατά Επιτροπής και Συμβουλίου), Συλλ.2000, σ. II-2193.

ΠΕΚ, διάταξη της 23.11.1999, υπόθεση T-173/98 (Union de Pequenos Agricultores κατά Συμβουλίου), Συλλ.1999, σ. II-3357.

ΠΕΚ, διάταξη της 03.07.1997, υπόθεση T-182/97, T-201/96 (Smanor S.A. κατά Επιτροπής), Συλλ.1998, σ. II-1081.

ΠΕΚ, διάταξη της 13.11.1995, υπόθεση T-126/95 (Dumez κατά Επιτροπής), Συλλ.1995, σ. II-2863.

ΠΕΚ, διάταξη της 09.08.1995, υπόθεση T-585/93 (Stichting Greenpeace Council κ.λ.π. κατά Επιτροπής), Συλλ.1995, σ. II-2205.

ΠΕΚ, απόφαση της 19.05.1994, υπόθεση T-2/93 (Air France κατά Επιτροπής), Συλλ.1994, σ. II-323,

ΠΕΚ, απόφαση της 19.05.1994, υπόθεση T-465/93 (Consorzio gruppo di azione locale «Murgia Messapica» κατά Επιτροπής), Συλλογή 1994, σ. II-361.

Ε. Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΔΔΑ, απόφαση της 16.12.1997, υπόθεση Καθολική Εκκλησία των Χανίων κατά Ελλάδος.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

www.conseil-etat.fr
www.ste.gr
www.nsk.gr
www.dsa.gr
www.echr.coe.int
www.europa.eu.int
www.lawdb.intrasoftnet.gr
www.panteion.gr
www.tosyntagma.gr
www.lib.uoa.gr
www.nomosphysis.org.gr
www.ant-sakkoulas.gr
www.google.gr
www.in.gr
www.e-ecology.gr
www.eepf.gr
www.ellinikietairia.gr
www.dipe.gr
www.monumenta.org
www.greenpeace.gr
www.wwf.gr
www.ecology-salonica.org
www.pandoiko.gr
www.itap.gr

